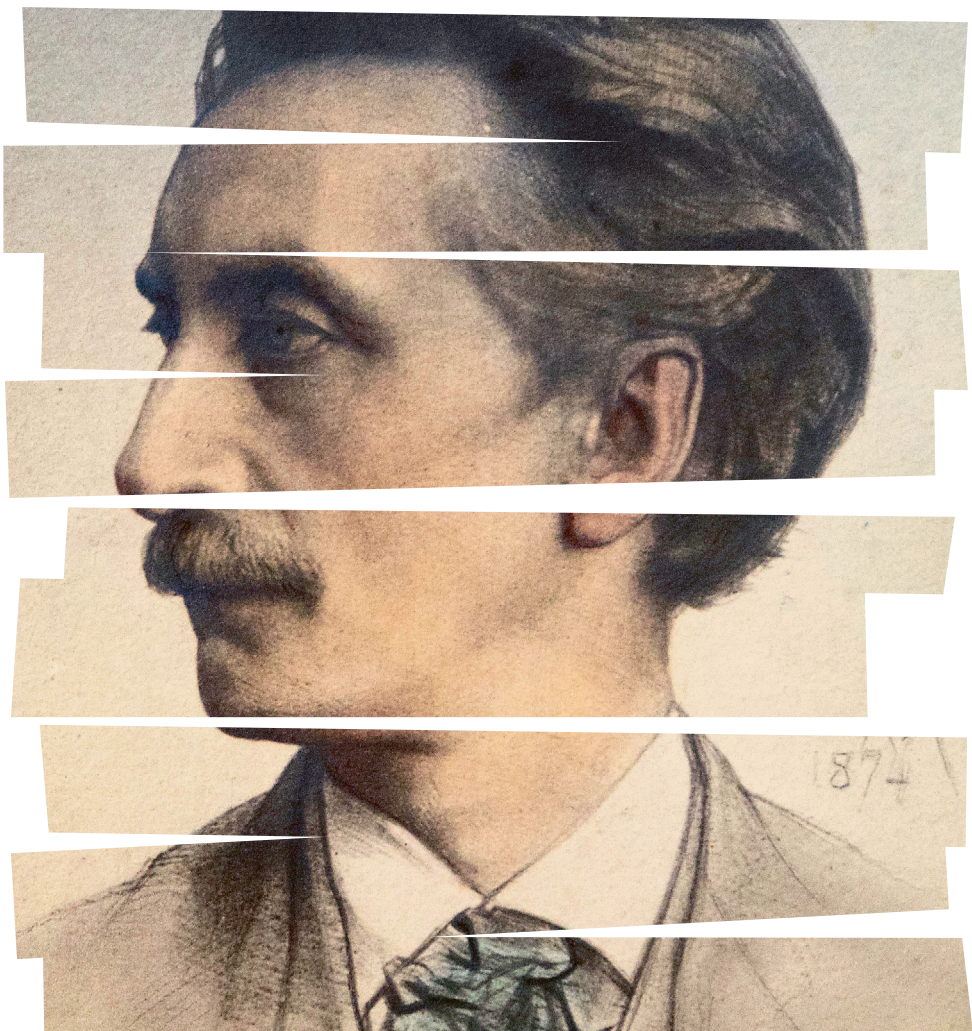

CHRIS VAN DE VEN

M U L T A T U L I
V E R K N I P T

Een portret in 500 fragmenten

Boom

MULTATULI VERKNIPT

Chris van de Ven

**MULTATULI
VERKNIPT**

Een portret in 500 fragmenten

BOOM

Voor CvA en Zn.

© © 2020 Chris van de Ven, Duiven & Boom uitgevers,
Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.)

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Vormgeving omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Opmaak binnenwerk: Peter Tychon

ISBN 978 90 2443 415 2

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

- 1 Voorwoord 7
 - Het joodse petje
- 2 Multatuli – De humanist 14
 - Barbertje moet hangen
- 3 Multatuli – De weldoener 26
 - Opsomming uit *Max Havelaar*
- 4 Multatuli – De kolonialist 38
 - Toespraak tot de hoofden van Lebak
- 5 Multatuli – De publicist 57
 - *Geloofsbelijdenis* (Lystermannetje)
- 6 Multatuli – De politicus 67
 - Lijst van afgenomen buffels
- 7 Multatuli – De atheïst 80
 - *Het Gebed van den Onwetende*
- 8 Multatuli – De feminist 95
 - Achtste geschiedenis van het gezag
- 9 Multatuli – De leraar 104
 - Wouter op bezoek bij dokter Holsma
- 10 Multatuli – De minnaar 115
 - Saïdjah en Adinda
- 11 Multatuli – De vader 148
 - Brief aan George Lodewijk Funke
- 12 Multatuli – De armlastige 59
 - Verklaring stelling van Pythagoras
- 13 Multatuli – De klager 170
 - Bedelbrief aan George Lodewijk Funke
- 14 Multatuli – De geliefde 178
 - Oproep van het Huldeblijkcomité
- 15 Multatuli – De bekritiseerde 188
 - Jozef van Hove. Inleiding uit *Eene Schets*
- 16 Multatuli – De jongen: Woutertje Pieterse 200
 - Karakters uit de Woutergeschiedenis

- 17 Multatuli – De humorist 207
 - De Griek, Rammelslag, Salie-avond en De Elberfeldse wezen
- 18 Multatuli – De oneliner 226
 - 85 Quotes, aforismen van Multatuli
- 19 Verantwoording 235
 - Slot van *Max Havelaar*
- 20 Slotwoord 235
 - Droogstoppel, eerste hoofdstuk *Max Havelaar*

Voorwoord

Ik wou myself gaarne eens ontmoeten, om te weten hoe ik my beviel. Maar 'k moet goed gehumeurd **w**ez-
en dien dag, want ik hou niet van onaangenaam-
heden. (Eerste fragment. Idee 226. Uit *Multatuli Volledige Werken*
deel 2, pagina 435. Verder aangeduid als VW 2, p. 435.)

Eduard Douwes Dekker
1820-1887

‘Het was me er een’, die Multatuli, oftewel Eduard Douwes Dekker, of noem hem Max Havelaar zoals de hoofdpersoon in het beste boek van Nederland. Wouter mag je hem ook noemen, want Woutertje Pieterse lijkt in veel opzichten op de jonge Dek, zoals hij door familie en vrienden genoemd werd.

Hoe je hem ook noemt en onder welke naam hij ook in dit boek voorkomt, hij was, zoals hij zelf terecht heeft opgemerkt, ‘**Een vat vol tegenstrydigheids**’, over wie het laatste woord nooit gezegd zal zijn. (Tweede fragment. VW 1, p. 80.)

Het was voor mij één groot feest om aan *Multatuli verknipt* te werken, elke dag weer. In dit boek laat ik hem en anderen ruim aan het woord, zodat u zelf kunt beoordelen wat voor man hij was en wat zijn werk voor ons als Nederlanders heeft betekend. Ik wens u daarin succes, want vele adepten noemden hem bijzonder, geniaal, fantastisch schrijver, groots denker, voorloper, held, edelmoedig, vastberaden, wereldburger, goudeerlijk, onwrikbaar op zoek naar het goede, hulpvaardig, groot spreker, aantrekkelijk. Zijn opponenten noemden hem een afbreker, ijdelruit, slechte vader, slechte echtgenoot, verderver van de jeugd, oplichter, gokker, hoerenloper, mooi-prater, dwingeland, licht ontvlambaar, onfatsoenlijk, groot egoïst, larmoyant klager, schuldenmaker.

Oh, wat hadden ze een hekel aan hem. 'n Klootzak, zouden we nu zeggen.

De laatste jaren heb ik veel van en over hem gelezen. Vanaf de eerste regels heb ik aangestreept wat ik mooi, interessant of bijzonder vond. Uit al die fragmenten heb ik voor u *Multatuli verknijpt* samengesteld, verdeeld in twintig thematische hoofdstukken.

Waar Multatuli zelf aan het woord is, herkent u dat meteen door het **vetgedrukte** lettertype. Ik «heb» de dubbele driehoekhaakjes, die hij vaak gebruikte, vervangen door 'aanhalingstekens'. Ik gebruik overal enkele aanhalingstekens. Van auteurs die ik aanhaal noem ik alleen de eerste keer ook de voor naam.

Elk hoofdstuk leid ik in met enkele wetenswaardigheden en ik sluit het af met een wat langer, toepasselijk stuk van of over Multatuli. Met het geheel hoop ik dat u een beeld krijgt van hem, zijn werk en zijn betekenis. *Multatuli verknijpt* is ook een poging om Multatuli toegankelijk te maken voor een breed publiek waarbij ik hoop ook de jongere lezers te bereiken. Met die wens in mijn achterhoofd is dit boek samengesteld.

De fragmenten die volgen zijn overgenomen uit allerlei werk. Plagiaat, zult u zeggen. Zo zou je het kunnen noemen. Gepikt uit wat er de laatste honderdvijfenzeventig jaar door én over hem is geschreven. Doelbewust overgeschreven, gerubriceerd en nu aan u voorgeschoteld in het jaar dat we zijn 200ste geboortedag vieren. Wel geef ik aan van wie ik teksten heb gebruikt. (In kleine letters verwijs ik naar de bron). In het voorlaatste hoofdstuk, de verantwoording, ga ik daar nog wat dieper op in.

Wie was hij?

Multatuli wilde iets tot stand brengen. In 1860, veertig jaar oud, verscheen zijn debuutroman *Max Havelaar*. Daarin verhaalt hij over zijn tijd in Nederlands-Indië waar hij sinds zijn achttiende verbleef, veelal in de functie van koloniaal ambtenaar. Tot 1878 publiceerde hij tal van boeken. In de zeven bun-

Verscheen mei 1860

dels *Ideeën* liet hij zijn gedachten de vrije loop. In totaal kwamen er zesduizend pagina's van de persen. Daarnaast schreef hij tot aan zijn dood in 1887 brieven. Eindeloos veel brieven. Twaalfduizend pagina's vol. Veel, de helft(?) is bewaard gebleven. Want wat je ook van hem vond, een brief van Multatuli gooide je niet zomaar weg.

Het is niet zo dat ons cultureel verleden arm zou zijn aan bewonderenswaardige figuren, maar wel dat we in Nederland van oudsher arm zijn aan bewondering. Doe maar gewoon! Dat deed Multatuli niet. Nu in 2020, tweehonderd jaar na zijn geboorte, wil ik met *Multatuli verknipt* veel mensen bereiken omdat Dekker gelezen wilde worden. Ook aan zijn wens hoop ik tegemoet te komen. En wat u ervan vindt, is aan u.

‘Het was me er een’, en ja, zeker ook ‘**een vat vol tegenstrydigheids**’. Dat ik hem om veel bewonder moge duidelijk zijn door mijn interesse. Graag sluit ik aan bij de rake typering van een van zijn meerderen, Scherius, die in 1851 over de toen eenendertigjarige Multatuli zei:

Reinier Scherius
Resident van Menado

De Heer Douwes Dekker heeft juist die periode van het leven bereikt waarin men met den edelsten ijver is bezielde, de energie het hoogste is, het denkbeeld van rust nog ver in het verschiet, en het intellectueel geen anderen prikkel nodig heeft, dan zich in eenen ruimen en nuttigen werkkring verdienstelijk te kunnen maken, deze persoonlijke hoedanigheden gaan gepaard met vele en grondige kundigheden, een karakter wel wat excentriek, maar van innerlijke hooge waarde, voor hen die het wel weten te begripen. (Derde fragment. VW 9, p. 229.)

Ik hoop dat u zich het genoeg wil doen om te wennen aan het wellicht wat oude taalgebruik. Het went heel snel. Ook hoop ik dat u het Multatuli niet verwijt dat hij een bloedhekel had aan de letter IJ en stevast de Y gebruikte, want die klinkt als Y, en niet de IJ die als iejee klinkt. Zijn spelling is zo eigenzinnig als de schrijver zelf. ‘Oostfriesland’ wordt ‘oostfries-

land' en 'mensch', wordt 'mens'. Steeds [sic] achter een 'verkeerd' geschreven woord verzwaart het lezen. Waar het nodig is doe ik dat wel of ik pas de fout aan en geef dat aan in de bronvermelding. De spelling is in dit boek sowieso heel inconsequent omdat de fragmenten uit verschillende periodes komen.

Men ziet o.a. dat ik de leelyke *ij* heb afgeschaft. Het gekibbel over den oorsprong der *y* doet niet terzake. Zéker is 't dat onze letters *i* en *j* tezamen geen *y*-klank voortbrengen, en dat is *naar onze tegenwoordige uitspraak de eisch*. Wie *yzer* uitspreekt als *izer*, heeft volkomen recht dat woord te spellen met 'n *i*. Maar ik, die *yzer* zeg, *schryf* ook: *yzer*. Nog al eenvoudig, dunkt me. (Noot bij de vijfde uitgave van *Ideeën, Eerste bundel*) (Vierde fragment. VW 2, p. 665.)

In deze uitgave zijn veelal kortere stukken, ruim tweehonderd, rechtstreeks geplukt uit de vijftiengdelige tellende *Volledige Werken* die tussen 1950 en 1995 zijn samengesteld. Hierin vindt men niet alleen wat Multatuli heeft gepubliceerd, maar vanaf deel acht ook zijn brieven en heel veel relevante documenten.

Het Multatuli Genootschap brengt vanaf 1978 met enige regelmaat boekjes uit met artikelen *Over Multatuli*. Er zijn zevenenzeventig lezenswaardige publicaties, in totaal zesduizend pagina's, verschenen vol relevante artikelen. Ruim honderd fragmenten in dit boek komen uit deze reeks die sinds 2014 *Jaarboek Multatuli* heet.

Twee andere hofleveranciers zijn Dik van der Meulen, met vijftig fragmenten uit de Multatuli biografie van 2002, en Philip Vermoortel, hij publiceerde in 1995 een schitterende karakterschets: *De schrijver Multatuli*. Dertigmaal heb ik daar gebruik van gemaakt.

De foto's in de zijkolom verduidelijken het verhaal en geven een gezicht aan de vele onderstreepte namen die voorbij zullen komen. De meesten zijn tijdgenoten van Douwes Dekker, zo noem ik hem als ik hem aanhaal tot 1860. Daarna gebruik ik zijn

Jan Hendrik Valckenier Kips, hoogleraar en publicist, schreef een voorwoord in het anti-Multatuli boek van W.H.W. Kock, *Lebak en de Havelaar*

Barones Everdina van Wijnbergen, Dekkers eerste vrouw, 1819-1874

schrijversnaam Multatuli. Geboorte- en sterfdata van genoemde personen laat ik veelal weg behalve waar ik het relevant vond voor de lezer. Onderstreepte woorden in de tekst worden ook in de zijkolom verklaard.

Sommigen vinden Multatuli's werk 'taai' omdat hij nogal kan uitweiden. Ik citeer Valckenier Kips, die een scholier aanhaalde omdat deze het lezen van *Max Havelaar* vergeleek met 'het genot van 1 K.G. droog roggebrood van tien weken oud, zonder drinken, binnen een half uur op te eten'.

De vijfhonderd doorgenummerde fragmenten zijn per thema gerangschikt over de hoofdstukken. De volgorde van de fragmenten binnen een hoofdstuk is niet chronologisch maar 'willekeurig slingerend', van de hak op de tak, een bonte stoet, een potpourri van stukken die betrekking hebben op het thematisch onderwerp. Het past ook bij Multatuli die als vijftientwintjarige aan Tine schreef:

Schrijf mij toch vooral of mijne manier van schrijven u bevalt; ik gooi alles door elkander, ik weet dat wel, het is omdat ik niet zoozeer met u spreken, als wel praten wil, met ernst er tusschen. Ik zoude het u echter niet kwalijk nemen als het u zoo niet aanstond. Niet ieder houdt van hutspot. (Vijfde fragment. VW 8, p. 482.)

Ik hoop dus dat u door deze specifieke bloemlezing een beeld krijgt van Multatuli als denker, als mens én waarom hij al heel lang gezien wordt als onze grootste schrijver. Een schrijver die nog steeds de moeite waard is gelezen te worden.

Ik gun hem u allen zeer.

Chris van de Ven, zomer 2020

SLOTFRAGMENT

Het joodse petje is een fragment uit een brief aan Tine van oktober 1845. Multatuli is dan vijftientwintig jaar. Hij gebruikte toen nog de IJ in plaats van de Y.

De jonge Eduard Douwes Dekker schrijft zijn vriendin een jeugdherinnering waarin we al zien dat hij graag ridderlijk wil zijn, goed wil doen en zich daar heel open, haast schuldbewust, over uitlaat. Merk ook hoe makkelijk u deze tekst van honderdvijfentachtig jaar geleden nog kunt lezen.

Het joodse petje

Ik wandelde op een Zaterdag met mijn broeder Willem, die helaas niet meer leeft – hij was een allerliefste jongen en drie jaren jonger dan ik – op de Hoogesluis te Amsterdam. Ik herinner mij zeer goed, dat het juist zaterdag was, omdat er veel Joden op de been waren. Voor ons uit liepen twee joden kindertjes, een jongetje en een meisje. Het waaide hard en het meisje, dat het toezigt over haar broertje scheen te hebben, vermaande hem zijn mutsje goed vast te houden. Ik ont-houd nog al goed kleinigheden, het was een fluweel baretje met schotse ruiten om den rand. Het mutsje waaide af en rolde over de steenen tot de wind het naar den kant...

Herinnert ge u die laagte naast de hooge sluis, daar waar een soort van tuintje is, bijna au niveau van het water? Daar waaide het mutsje in.

De jongen, die vergeefs het ding tot bij de leuning was nagelopen huilde en het meisje scheen bang te wezen voor berisping als zij te huis kwam, het arme kind wrong de handen en zag zoo bedroefd naar beneden...

Men vraagde een man, die in een schuitje de brug doorvoer, het aan te reiken. Hij wilde niet. Wie houdt zich ook op om het mutsje van een jodenkind, – wie let er op het geschrei van een jodenmeisje!

Ja men lette er op om eene reden te hebben tot stilstaan bij de weg.

Gij weet hoe men in Europesche steden om elke kleinigheid zamenschooit, hoe ieder vraagt: 'wat is het?' en niemand vraagt: 'kan ik helpen?'

Toen de laatstaangekomenen eenige oogenblikken later vraagden: 'wat is er?' was het antwoord: 'Daar is een jonge heer naar beneden geklommen om het

mutsje van dat kind terug te halen.' Die jonge heer was ik, natuurlijk.

Men hielp mij met een touw naar boven, want ik kon niet tegen den gladden regten muur op. Ik scheurde mijne kleederen en schaafde mij de handen, maar niet genoeg naar mijn zin. Ik heb in mijn leven weinig genot gehad, dat boven de aandoening ging die ik gevoelde toen ik weder boven stond. Ik wilde mijn portret wel hebben van dat oogenblik. Twintig of dertig mensen, allen lieden van geringeren stand en meest Joden, juichten mij toe. Een oud man, dezelfde die het touw had gegeven, gaf mij de hand en zeide: 'Jongheer, het zal u goed gaan!' Mijn lieve Willem riep als of hij grootsch was: 'dat is mijn broër, Eduard!' en ik...

O, die vervloekte ijdelheid! ik gloeide van genot. Ja, ik was wel blijde om de vreugde van het kind, dat voor knorren der ouders gevrijwaard was, maar dit was het niet, – als ik daarom alleen verheugd ware geweest, zoude het voor mijne goedhartigheid pleiten, neen 'ik had mijn loon weg'. Alles zag op mij, alles noemde mij, alles prees mij! Die mensen zouden mij op dat oogenblik gehoorzaamd hebben als ik – kleine jongen – hen iets gelast had. Ik nam de voorspelling van den ouden man aan als iets natuurlijks en ik liep dien dag op stelten des hoogmoeds voort, ieder aanziende alsof ik vragen wilde: 'groet gij mij niet, mij...'

Heb mij lief, Everdine, als gij kunt... maar acht mij niet te veel. Stel het vuurwerk, dat schittert, niet boven het lampje, dat licht geeft. (Zesde fragment. VW 8, pp. 510-511.)

Multatuli – De humanist

Inleiding

In een tijd waarin notabelen, waaronder de zwart-rokken (dominees en pastoors), het in ons land voor het zeggen hadden, liet Multatuli de wind vanuit een heel andere hoek waaien. Hij zag veel onrecht en armoede in Indië en Nederland. Hij trachtte zijn leven lang daar verandering in te brengen. Hij had zich die opgave zelf opgelegd, want hij kon zich niet verenigen met al dat onrecht. Als jonge ambtenaar maakte hij dat al duidelijk.

In Multatuli's zeven bundels *Ideeen* zit een niet afgemaakt boek over een jongetje uit de Jordaan. Wouter leeft met zijn broers, zusjes en alleenstaande moeder kleinbehuisd in betrekkelijke armoede. Deze Wouter steelt een bijbel om die te verkopen en van de opbrengst onder andere een boek over ridder *Glorioso* te lenen. Wouter wil graag op deze ridderlijke roverheld lijken. Behalve Multatuli zelf heeft iedereen beweerd dat Wouter heel veel weg heeft van de jonge én van de volwassen Eduard Douwes Dekker.

Multatuli wordt later lid van de Vrijmetselarij en is betrokken bij de Vrijdenkers, maar kan zich nooit ergens echt bij aansluiten. Hij haat politiek met zijn zwakke volksvertegenwoordiging die helemaal geen volksvertegenwoordiging is, alleen al om het feit dat de helft van de bevolking, de vrouwen, niet mag stemmen. De volksvertegenwoordigers, ministers en ook de koning, geen van allen doen wat hun positie hen vraagt: Ze moeten ‘goed’ doen. Of proberen ‘goed’ te doen. Hij heeft een hekel aan alles wat georganiseerd is in de vorm van ‘stelsels’. Liberalen,

Indië of Nederlands-Indië
heet nu Indonesië

Een internationale
broederschap van
mensen die streven naar
geestelijke en morele
verheffing, onderlinge
waardering en wederzijdse
hulp

socialisten of conservatieven. Allemaal slappe hap. Stelsels werken beperkend voor de geest. Iedereen moet zelf nadenken. Iedereen moet zelf goed doen.

Multatuli kon met niemand meegaan. Men had naar hem moeten luisteren. Hij had de juiste inborst, hij was het voorbeeld. Zoals Jezus, maar dan anders en natuurlijk beter. Zonder ‘geloverij’.

- 7 Ik geef wenken, geen regels. (Idee 46. VW 2, p. 318.)
- 8 Ik bedank er voor, wegwijzer te spelen voor lui die niet lopen willen. (VW 23, p. 653.)
- 9 Ik streef naar waarheid. Ik zal u wenken geven, die ik verder aan uw eigen beschouwing overlaat. (Idee 452. VW 3, p. 182.)
- 10 Ik bewijs niet gaarne. Liever wek ik op tot onderzoek en nadenken, opdat ieder zelve de bewijzen vinde. (Idee 454. VW 3, p. 219.)
- 11 [...] Reizigers naar de haven van het ware [...] dat ieder onzer aan het roer behoort te staan van zijn eigen verstand. (Idee 572 en 573. VW 4, pp. 330-331.)
- 12 En daarbij waren minstens twee ‘dingen’ hem ‘heilig’: *waarheid* en *hart*. Het zijn woorden die honderden keren opduiken in zijn werk, vaak samen, en in verband met alles: kunst, opvoeding, politiek [...] Hart en waarheid, gevoel en rede. [...] Tot het wapenen van de DERDE PARTY. (Philip Vermoortel, De schrijver Multatuli, pp. 14-15.)
- 13 Hij was als filosoof geen wetgever, [...] hij was de zaaier die uitging om te zaaien, [...] hij zocht macht om goed te doen. (Hans de Leeuwe, Over Multatuli 1, p. 53.)
- 14 Zijn definitie van het begrip vrije studie: ‘het onbelemmerd streven naar waarheid’, is de kern van al zijn Ideeën. (Dik van der Meulen, Multatuli, p. 608.)
- 15 Hij schijnt ons steeds weer toe te roepen: ‘Zover ik, nu gij!’ Maar er is nog een andere reden voor die verspreid-

[...] Deel van tekst
weggelaten

heid van zijn gedachten. Hij kon niet anders schrijven dan 'naar den indruk van het oogenblik zonder zich te bekommeren noch om verband noch om homogeniteit noch om eindelijke conclusie.' (H. de Leeuwe, *Over Multatuli* 1, p. 54.)

16

- 16 Ik ben jong, en onbeduidend in vergelyk met de macht der heersende begrippen waartegen myn principes me noodzaken op te staan, maar blyf niettemin trots op myn zedelyke onafhankelykheid, trots op myn eer!

(VW 1, p. 166.)

Multatuli verknijpt

- 17 Een lijstje van '*wat toch geschieden moet*'. Daarop staan enkele voor die tijd (hij is dan eenentwintig jaar) zeer opmerkelijke wensen, zoals: '*Java vrij*', '*Duellen toegelaten, mits à mort*', '*verbranding der dooden*', '*nieuwe godsdienst*', '*het huwelijk nagenoeg afgeschaft*', '*ieder boer Doctor in de letteren*', '*de mensch heeft regt op voedsel & onderwijs*', '*laster straffeloos*', '*revisie van alle vonnissen voor een Oppergeregtshof van billijkheid en gezond verstand*', '*ieder onderwijst zijne eigene kinderen*' en '*vrouwen zijn personen*'. (Vrij naar VW 9, p. 172.)

Een tweegevecht tot de dood er op volgt

- 18 Alsof ik geroepen was de wereld te hervormen. Dat die hoogmoed 'n fout was – o, de ondervinding heeft het me wel geleerd! Maar ik meen dat er leelyker fouten zyn. (VW 23, p. 720.)

- 19 Een boer zou voor het eerst den heer van 't land zien. Hoe zal ik hem vereren, dacht hy, om hem te tonen, dat ik besef heb van myn boerschap tegenover zyn heerschap?

Ik zal myn knieën wat krom buigen, en myn tenen naar binnen. Myn linker schouder zal ik vooruit steken, en myn hoed omdraaien als een molen. Wat scheefs in den hals zal hem voorzeker behagen, en 't zal hem genoegen doen als ik myn mond klein maak. Zó dacht de boer, en zó deed hy. Maar de heer van 't dorp zei hem, dat hy niet nodig had zich zo te verdraaien.

Ik vind dat die heer van 't dorp groot gelyk had.

De roeping van den mens is mens te zijn.

Is die conclusie u te eenvoudig? O, ik bid u, wantrouw alle slotsommen die *niet* eenvoudig zyn. (VW 2, p. 47.)

- 20 De roeping van den mens is *mens* te zyn. Daarheen moeten leiden: opvoeding, onderwijs, beroepskeuze, zedeleer, wetgeving, godsdienst. [...] Alle middelen moeten zo *weinig mogelijk* worden aangewend, juist omdat het gebruik van *veel* middelen den weg afsnydt waarlangs men moet geraken tot het *hoofddoel*. (Idee 136. VW 2, pp. 363-365.)
- 21 Wie tegen Multatuli uit het diepst van zijn hart zei: Wat is het goede? Ik wil het doen!, die begroette hij als een medestander, want streven naar het goede achtte hij met het goede zelf identiek. Voorwaarde tot handelen was echter het denken, en omgekeerd schreef het denken handelen voor. Even belangrijk als de kennis was de wil. Wie maar sterk genoeg wilde, die zou ook kúnnen. (H. de Leeuwe, Over Multatuli 1, p. 56.)
- 22 We zyn dom, klein en koppig. Waarachtig, lezer, we zyn koppig, dom en klein. Wees nu eens niet te klein, te koppig en te dom om dit toe te stemmen. We weten weinig. We kennen weinig. We kunnen weinig. En we willen ons voordoen *alsof* wy iets wisten, kenden en konden. Telkens komt het voor, dat de omstandigheden deze of gene hoedanigheid in ons vereisen zouden. Telkens schieten wy tekort in 't leveren van wat wy eigenlyk moesten kúnnen leveren. Dan zyn we beschaamd over onze domheid, onmacht en onnozelheid, te klein om edele wraak te nemen door verheffende inspanning, te hoofdig om dat alles te erkennen [...] (VW 5, pp. 500-501.)
- 23 Er is niets poëtischer dan de waarheid! (Idee 263. VW 2, p. 464.)
- 24 *Leugen*. Dát is de naam van de ziekte, de rottende ziekte waaraan de Natie lydt. Wie naar waarheid streeft, wordt gescholden, belasterd en mishandeld. Wie zich aansluit aan een party die leugens uitvindt tegenover

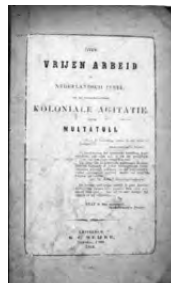
de leugens der andere party, wordt gesteund, verheven, beloond. (VW 2, p. 235.)

- 25 *Leugen* is de naam der verrotting waaraan ons land lydt. Van onder tot boven heerst leugen. Leugens leert men den kinderen op de school, op catechisatiën, in de huiskamer. Leugens bepraten de kamerleden. Leugens geven de ministers. Leugens rapporteren de ambtenaren. Leugens in pleitzaal, op den kansel, in de dagbladen, in 'bemoedigings'-brochuren, leugens overal! En het verleugend volk slikt die. (VW 4, p. 62.)

- 26 Maar naast meer hart was er ook meer waarheid nodig, want de ziekte die de maatschappij ondermijnde was: leugen. Aan de strijd tegen de leugen in de maatschappij zijn de polemische brochures *Over Vryen Arbeid* gewijd. Ook de literatuur was 'verleugend'. In *Max Havelaar* al, gaat Multatuli via spreekbuis *Droogstoppel* vernietigend tekeer tegen leugens op het toneel, in poëzie en literatuur. Leugen was ook de hoofdzaak van de misstanden in Nederlands-Indië: de oversten en het moederland werden met valse berichten zoet gehouden. Leugen was er in de opvoeding, het onderwijs, in het geloof bovenal... (P. Vermoortel, De schrijver Multatuli, p. 14.)

- 27 Ik heb niets tegen verzen op-zichzelf. Wil men de woorden in gelid zetten, goed! Maar zeg niets wat niet waar is. 'De lucht is guur, en 't is vier uur'. Dat laat ik gelden, als het werkelyk guur en vier uur is. Maar als 't kwartier voor drieën is, kan ik, die myn woorden niet in gelid zet, zeggen: 'de lucht is guur, en 't is kwartier voor drieën'. De verzenmaker echter is door de guurheid van den eersten regel aan een vol uur gebonden. Het moet voor hem juist vier, vyf, twee, één uur wezen, of de lucht mag niet guur zyn. Daar gaat hy dan aan 't knoeien! Of het weër moet veranderd, óf de tyd. Eén van beiden is dan gelogen. (VW 1, p. 17. *Droogstoppel* in *Max Havelaar*.)

- 28 [...] het beginselprogram van zijn Ideeën: een zoektocht naar de waarheid, zo nodig met opoffering van alles wat hem dierbaar was. Het zoeken naar de waar-

Vrije Arbeid verscheen in 1862

De koffiehandelaar uit *Max Havelaar*

heid is natuurlijk het streven van veel (zo niet: álle) schrijvers, maar zelden werd het zo nadrukkelijk als motto of proloog neergeschreven. Verder benadrukte Multatuli talloze malen *waar* hij die waarheid dacht vinden: in de natuur. Nauwkeuriger: als erfgenaam van het achttiende-eeuwse verlichtingsdenken ging hij er, ondanks de bijbelse toonzetting van de proloog, van uit alles te kunnen verklaren aan de hand van natuurwetten. En hoewel men over de juistheid van menig Idee kan twisten, is dit toch het thema van Multatuli's omvangrijkste werk. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 453.)

- 29 *Goed te willen zijn en als ondergeschikte te moeten knoeien, dit valt me moeilijk.* (VW 17, p. 218.)
- 30 Kan *ik* het helpen, dat er zo veel gifplanten opschieten, om my heen? Planten die uitgerukt moeten worden *met* den wortel, als 't mogelyk is... op 't gevaar af, beschuldigd te worden van lust in uitrukken?
Is de landman die den akker zuivert of tracht te zuiveren van onkruid, een vriend van dat onkruid?
En als-i de uitgetrokken stoppels verzamelt en tot bossen bindt, om die te verbranden, ligt er dan wreedheid in zyn yver?
Is niet veeleer z'n vernietigingsoorlog tegen woekerplant en onkruid, blyk van betamelyke zorg voor 't *graan*?
Is niet stryd *tegen* dwaling stryd *vóór* waarheid? Oorlog tegen 't *kwaad*, bescherming van het *goede*?
Zo meen ik. (Idee 484. VW 3, p. 232.)
- 31 'Er is maar één slechtheid, één misdaad, één zonde: gebrek aan hart.' Hij heeft zich metterdaad gedurende zijn leven van harte gegeven aan de zaak van de humaniteit. (Piet Spigt, Over Multatuli 19, p. 29.)
- 32 M'n heele preek komt neer op een paar woorden, waarmee Cicero dikwyls z'n brieven besloot: 'Cura ut valeas', d. i. *zorg dat het je goed gaat!* (VW 23, p. 426.)
- 33 Want boven Vaderland staat de *Mensheid*. (VW 5, p. 461.)

34 Eens, nog niet lang in Indië zijnde, zeilde hij met zijn broeder op de ree van Batavia. Jan was de man, en Eduard ging mee. Het bootje schepte bijna water, en Jan die een zeeman was, had allerlei praats dat de ander moest oppassen om niet overboord te vallen, enz.

- Zanik niet zoo, of ik gooi me expres in 't water, zei Eduard.

- Dat zal je wel laten, 't is hier vol haaien!

Op dit woord wierp Eduard zich overboord.

Het bootje zeilde snel, en was hem dus in een oogenblik een heel eind vooruit. Jan keerde terug om hem optenemen, maar het omzetten van zeilen gaat zoo snel niet. Eduard was dus een heelen tijd in 't water. Zoodra hij was opgenomen in de boot, begon Jan uit te varen over zijn roekeloosheid. Daarop wierp Eduard zich voor de tweede maal in 't water. Toen Jan hem voor de tweede maal had opgenomen, zei deze geen woord meer. (Edgar du Perron, De man van Lebak, p. 27.)

Buitenhaven of ankerplaats. Batavia is de hoofdstad van Nederlands-Indië

35 Ik verklaar rondborstig, en naar ik meen nederig, dat het me nooit in 't hoofd is gekomen my hoger te schatten dan een ander, omdat hy niet in Nederland geboren was. (VW 2, p. 265.)

36 Ik voor my, ik blyf er by, dat de ellende des Volks moet worden uitgeroeid! (Idee 451. VW 3, p. 148.)

37 Geen mening is zo ongerymd, dat ze niet haar aanhangers heeft, en geen dwaling is zo zot, dat zy niet nu en dan door zogenaamde wysgeren in bescherming genomen is. (Idee 542. VW 4, p. 313.)

38 Ik neem nooit wraak. Ik ben er te lui toe. (VW 14, p. 357.)

39 Hij kan van alles geweest zijn: een moralist, een satiricus, een komediant, een groot klein kind, een onovertroffen stilist, maar geen volksmenner, geen politicus, geen organisator, geen Napoleon. (Willem Frederik Hermans, De raadselachtige Multatuli, 2017, p. 28.)

40 Spot met zogenaamd 'heilige' zaken, bewyst niets tegen die zaken, maar wekt de tragen op, en geeft den

vreesachtigen moed: tot nadenken over de vraag: of die zaken wel heilig zyn? (Idee 395. VW 2, p. 594.)

- 41 Twee jaar na *Max Havelaar* heeft zich in Multatuli een ontwikkeling voltrokken van beschermer van de Javaan tot aanklager van álle misstanden in de maatschappij. (P. Vermoortel, De schrijver Multatuli, p. 8.)
- 42 Ik heb vele fouten, Excellentie, – ik heb een vurig gestel dat mij dikwerf ten booze drijft, ik heb vele inwendige vijanden die ik niet altijd overwon, – maar Excellentie, hoe laag ik zedelijk mij zelve stel, die Kabinetssmissie en dat besluit zou mijn geweten niet kunnen dragen. (VW 9, p. 606.)
- 43 [...] ‘De boete in de zin van herstelling’: ‘Wie mij kwaad gedaan heeft, is verplicht dat kwaad tegenover mij en tegenover de maatschappij zooveel mogelijk te vergoeden’. Dit noemt Multatuli ‘natuurlijk recht’, omdat het, in tegenstelling tot de bestaande theorieën, ‘op de natuur gegrond’ is. (Nop Maas, Over Multatuli 12, p. 31.)
- 44 Ik ben noch vóór noch tegen de doodstraf, en verklaar me incompetent als in veel dingen. (VW 4, p. 248.)
- 45 [...] ‘een denker is wie waarneemt, opmerkt, vergelijkt, afleidt, ontleedt, meet, weegt, oordeelt en besluit’. Reeds op grond hiervan zal het duidelijk zijn dat Multatuli niet alleen een denker was, maar ook over het denken nadacht. Wie zijn hoofdwerk ‘Ideeën’ noemde, denkbeelden dus, wie verklaard heeft dat iedereen wel gedachten had, maar niet iedereen ze tot denkbeelden vervormde, wie herhaaldelijk uitriep: ‘**Wie denkt overwint!**’ en wie tenslotte juist door die denkbeelden, voor en na, tot goedkeuring of afkeuring prikkelt – dat was juist wat hij wilde, nl. aan te sporen om te overdenken wat hij gezegd had – zo iemand verdient zeker de naam van denker. (H. de Leeuwe, Over Multatuli 1, pp. 52-53.)
- 46 Maar hoewel hij in Jezus zijn leven lang een voorbeeld heeft gezien, of zelfs een lotgenoot, waren het drenken en spijzen van de Verlosser toen niet langer zijn

Een ambtelijk schrijven
van het kabinet

drijfveer. 'Er is', schreef hij in 1864, 'een nauw verband tussen geloof en armoede'. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 118.)

47 Dat machtsstreven klonk niet erg Jezus-achtig [...]
Maar Multatuli had ook wel het een en ander dat hem juist erg geschikt maakte voor de rol van verlosser. Hij had werkelijk veel gedragen. Hij had zijn loopbaan geofferd voor het welzijn van de Indische bevolking (en als iemand de zuiverheid van zijn motieven al in twijfel zou willen trekken, zijn volgelingen geloofden Multatuli onvoorwaardelijk), hij had de drang de waarheid te openbaren, bezat de gave van het woord. En hij had, naar velen hebben getuigd, zijn uiterlijk – vooral zijn lich-te ogen – en zijn stem mee. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 464.)

48 In dat geloof vond hij al spoedig de besmettingshaard van ongeveer alle maatschappelijke kwalen die hij wou genezen: deugd als speculatie op (eeuwige) beloning, deugd als het nalaten van 'misgreepjes', deugd als niet-weten, deugd als 'fysische maagdelykheid'... In datzelfde geloof de bron van alle armoede: "t spreekt vanzelf dat iemand die iets van den hemel verwacht, tevreden moet zyn met bekrompenheid op aarde. Zoudt gy u beklagen over het gemis van een cent, als gy zeker wist morgen (dat is: na uw dood) schatten te ontvangen?" (P. Vermoortel, De schrijver Multatuli, pp. 29-31.)

49 Multatuli werkte drie stellingen uit: 1. *Dat er in de hui-shouding van den Staat zooveel is dat nadeelig werkt op het welzyn des volks.* 2. *Dat er van dat verkeerde veel zou kunnen worden uit den weg geruimd.* 3. *Dat het van onze zyde oorbaar en pligt is pogingen aantewenden tot verbetering.* (VW 11, p. 257.)

50 Zoek m'n slaapmuts, zei ik tot twee bedienden. Een uur later vroeg ik:
- Welnu, waar is m'n slaapmuts?
De een zei:
- Meester, ik heb gezocht en niet gevonden. Ik weet niet waar uw slaapmuts is.
- Meester, ik heb niet gezocht en niet gevonden. Ik weet niet waar uw slaapmuts is.

Grieks filosoof.
Zijn methode was de
dialoog. Hij stelde
voornamelijk vragen.
Geboren + 469 v. Chr.

Ik had dus twee bedienden die *niet* wisten. Maar ik maakte onderscheid tussen 't niet-weten van den een, en 't niet-weten van den ander.

Men moet *zoeken* naar z'n verloren slaapmuts. En wie 't zoeken heeft verzuimd, mag niet, met ongerechte aanhaling van Sokrates, zyn niet-weten opgeven als hoogste wetenschap. Ik wou dat Sokrates dat niet gezegd had. Hy heeft er niet aan gedacht hoe 't zou gebruikt worden.

En, wat het ergste is... de knecht die niet zocht, vond de muts.

Hy gaapte, en rekte zich uit, en sloeg by toeval de hand op 't plankje waar de muts lag. Toch hield ik meer van den knecht die *niet* gevonden had. (Idee 96 en 97. VW 2, pp. 330-331.)

51 Wat *niet* kan, is m'n plicht niet! (Idee 1186. VW 7, p. 275.)

52 O, er bestaan *veel* onbillykheden, zeer veel. Maar ook de (zoogenaamd) geringe stand maakt dikwyls onbillyke aanspraken. Zy willen met de anderen maaïen, zonder meê gezaaid te hebben. Onder de mee-maaïers zyn er velen die ook niet zaaiden. Dit is zeer onbillyk, maar het geeft aan anderen het regt niet om aantedingen op dezelfde onbillykheid. Eene onregtvaardigheid wordt niet hersteld door haar uittebreiden, maar door haar te vernietigen. (VW 12, pp. 83-84.)

53 De eigenaardigheid van den groten ontdekkingstocht dien wy allen behoren mee te maken, ligt juist hierin, dat ieder onzer aan het roer behoort te staan van zyn eigen verstand. (Idee 573. VW 4, p. 331.)

Hendrik Clemens Muller, leraar en veelzijdig publicist. In 1924 was hij kandidaat voor de Nobelprijs voor de Vrede

54 Hart en waarheid: Multatuli zocht ernaar, maar vond ze, naar eigen zeggen, bijna nergens. Hij vond ze niet in de kerken en niet in de politiek. Zeker niet bij de liberalen, maar ook niet bij de conservatieven (al bood hij ze eenmaal zijn pen aan), en later evenmin bij de socialisten. Daarom schreef Multatuli op het eind van zijn leven aan zijn vriend H.C. Muller: 'Ik kan met niemand meegaan, men had met my moeten meegaan.' (D. van der Meulen, Over Multatuli 36, p. 71.)

55 'Ik kan met niemand meegaan, men had met my moeten meegaan.' Inderdaad: met hem meegaan. Maar dat betekent eigenlijk: zélf nadenken, ontdekken, onderzoeken, in vraag stellen en elke uitgestippelde weg al bij voorbaat afwijzen, want hoe zou men van een moralist van het vrije onderzoek een uitgetekend plan of een afgewerkt systeem kunnen verwachten? Elk *stelset* is immers per definitie al in tegenspraak met 'Vrije Studie'. (P. Vermoortel, De schrijver Multatuli, p. 12.)

SLOTFRAGMENT

De uitdrukking 'Barbertje moet hangen' wordt in Nederland veel gebruikt als iemand ergens de schuld van krijgt terwijl is gebleken dat degene het niet gedaan heeft. Het illustreert waar Multatuli zijn hele leven tegen opkomt: onrecht, leugen, domheid, goedpraterij terwijl het goede er onder lijdt.

Multatuli opent met dit 'onuitgegeven toneelstukje' zijn *Max Havelaar*. Dat Max ook moest hangen zal blijken.

Het is opmerkelijk dat de beroemde uitdrukking eigenlijk niet klopt. Het is niet Barbertje die moet hangen, maar Lothario die van moord op Barbertje beschuldigd wordt!

GERECHTSDIENAAR: Mynheer de rechter, daar is de man die Barbertje vermoord heeft.

RECHTER: Die man moet hangen. Hoe heeft hy dat aangelegd?

GERECHTSDIENAAR: Hy heeft haar in kleine stukjes gesneden, en ingezouten.

RECHTER: Daaraan heeft hy zeer verkeerd gedaan... hy moet hangen.

LOTHARIO: Rechter, ik heb Barbertje niet vermoord! Ik heb haar gevoed en gekleed en verzorgd... ik kan

getuigen bybrengen, die verklaren zullen dat ik 'n goed mens ben, en geen moordenaar.

RECHTER: Ge moet hangen! Ge verzwaart uw misdaad door uw eigenwaan. Het past niet aan iemand die... van iets beschuldigd is, zich voor 'n goed mens te houden.

LOTHARIO: Maar, rechter, er zyn getuigen die het zullen bevestigen. En daar ik nu beschuldigd ben van moord...

RECHTER: Ge moet hangen! Ge hebt Barbertje stukgesneden, ingezouten, en zyt ingenomen met uzelf... drie kapitale delikten! Wie zyt ge, vrouwtje?

VROUWTJE: Ik ben Barbertje...

LOTHARIO: Goddank! Rechter, ge ziet dat ik haar niet vermoord heb!

RECHTER: Hm... ja... zo! Maar het inzouten?

BARBERTJE: Neen, rechter, hy heeft me niet ingezouten. Hy heeft my integendeel veel goeds gedaan. Hy is 'n edel mens!

LOTHARIO: Ge hoort het, rechter, ze zegt dat ik 'n braaf mens ben...

RECHTER: Hm... het *derde* punt blyft dus bestaan. Gerechtsdienaar, voer dien man weg, hy moet hangen. Hy is schuldig aan eigenwaan. [...] (Fragment 56. VW 1, p. 14.)

Multatuli – De weldoener

26

Multatuli verknijpt

Inleiding

Multatuli wilde graag ‘ridderlijk’ zijn, het goede doen. Net zoals roverhoofdman Glorioso uit het boek dat Woutertje bij de leesbibliotheek had geleend met de ontvangen stuivers die het thuis gestolen bijbeltje had opgebracht.

Glorioso! Lezer, er zyn vele navolgingen, er is maar één Glorioso.

Al de Rinaldini's en Fra Diavolo's van later tyden, mogen niet op één dag genoemd worden met den onvergelykelyken held, die gravinnen schaakte by dozynen, pausen en kardinalen uitplunderde als feilbare mensen, en Woutertje Pieterse schuldig maakte aan testamentsverduistering. (Fragment 57. VW 2, p. 528.)

In dit hoofdstuk leest u hoe dat ‘weldoen’ van Multatuli in de praktijk tot uiting kwam. Er zijn veel voorbeelden. Het vrijkopen van hoeren, het opnemen van schipbreukelingen, financiële hulp aan families, vrienden en bekenden, melk voor alle Amsterdamse weeskinderen. De lijst is lang, haast net zo lang als de lijst van de schuldeisers die hem op de huid zaten.

58 [...] In het *leven* was de rodolphiade al in Menado begonnen. Hij had er als grand seigneur en op bescheiden schaal als weldoener geleefd: een slavenfamilie vrijgekocht, hervormingen bepleit, gastvrijheid betoond aan reizigers. Nu zou hij het in Europa op grote schaal vervolgen. Alle arme kinderen, alle arme mensen zou hij weldoen. Was dat niet wat veel? Welnee, schreef

Roverhoofdman Glorioso beleeft spannende avonturen. Hij geeft het roversvak op en wordt een hoge officier die van de koning een kasteel krijgt en trouwt met de mooie Miranda

Bij, met name, boekverkopers kon men voor een bepaald bedrag een boek lenen

Rodolphe is de hoofdpersoon uit een boek van Eugène Sue, *Les Mystères de Paris* (1843). Hij is een ridderlijk, deugdzaam en rijk vorst die als werkmans in Parijs woont en tracht goed te doen

Menado ligt op de noordelijke punt van Celebes

hij sarcastisch aan de uitgever van christelijke boekwerken Kruseman. Zoveel kan het niet zijn. 'Europa is immers deel van de christelijke wereld, waar naastenliefde een plicht is en dus geen armoede kan bestaan'.

(Paul van 't Veer, Over Multatuli 1, p. 14.)

- 59 'Later, later!' dacht hy. Later, als-i bevryd zou zyn van schoolse en huiselyke banden. Dan zoud-i 'n wereld-deel gelukkig maken.

En nog een. En nog een...

Helaas, er stonden er maar vyf in 't boekje van z'n geografie!

Vyf werelddelen slechts! 't Is niet de moeite waard om van te spreken.

Wat dán? Wat daarna? (Uit Woutertje. VW 7, p. 13.)

- 60 En tevens, dat dit hem verleidde tot de zucht om offers te brengen waar ze óf niet nodig waren óf niet verlangd werden, en in beide gevallen niet gewaardeerd. Ach, hoe gaarne ware hy uitgetogen om hier-en-daar op kruiswegen by bekken- en schildslag te doen bekend maken dat er 'n ridder was aangekomen, die om de klandisie verzocht van wat martelary! (Uit Woutertje. VW 7, p. 13.)

- 61 Liever spreekt hij voor niets. Bovendien ontmoet hij er 'geen hartelykheid, maar vyandschap en lauwheid, geen armoede, maar zekere bluf van heel deftige fatsoendelykheid tot het misselyke toe!' En wat doet Dekker? Hij geeft zijn honorarium aan arme Winschoter joden. (H. de Leeuwe, Over Multatuli 9, pp. 45-46.)

- 62 [...] ja, 'ik ben niet geheel zeker, dat hy niet nog zeer kort geleden, toen hy te Amsterdam was met verlof, een uithangbord heeft afgebroken, dat hem niet behaagde omdat er een neger op geschilderd was, geboeid aan de voeten van een Europeaan met een lange pyp in den mond en waaronder natuurlyk te lezen stond: de rokende jonge koopman. (Uit Max Havelaar. VW 1, p. 84.)

63 In Amsterdam op weg naar het station bij de Haarlemmer Poort kwamen Dekker en Tine een paar arme vrouwen uit de Nieuwstraat tegen. Ze waren nog nooit buiten Amsterdam geweest. Dekker, die een paar weken geleden de Amsterdamse weeskinderen in de Nederlanden had onthaald, kreeg nu plotseling een ander rodolphiaans idee. Hij spelde de twee dames op de mouw dat de koning hem had belast met **'het amuseren van oude vrouwtjes die zich zo goed gedragen hadden'**, nam ze mee naar Haarlem en leidde ze daar rond op de kermis, alles natuurlijk op zijn kosten. (P. van

't Veer, *Over Multatuli* 1, p. 27)

64 Op 10 juni waren zij daar op de wandeling neergestreken toen er plotseling grote groepen weeskinderen binnenkwamen. Ze waren door F.A. Keysser, de eigenaar van de tuin, uitgenodigd, vijftig kinderen uit elk van de (acht) Amsterdamse weeshuizen onder geleide van Suppoosten en Suppoostinnen, en kregen ook voorstellingen te zien van de goochelaar De Linski, die aan het publiek snoepjes placht uit te delen.

'Oom Eduard had een diep medelijden met ouderlooze kinderen, verpleegd in een gesticht, het meest om de uniforme kleederdracht; volgens hem was 't een gruwel die kinderen een cachet te geven als voorwerpen van barmhartigheid. Hij en Tine voelden zich gedrongen iets bij te dragen om hun een vroolijken dag te geven. Uit de stad bestelden ze ballen, tollen, hoepels, springtouw, jeu de grâce etc en wij allen bewogen ons tusschen de weezen als behoorden we tot hen. Tevens werden ze onthaald op allerlei versnaperingen, [...] De assistent-resident met verlof maakte dien dag den indruk van een verkleeden prins uit een tooversprookje.'

(P. van 't Veer, *Over Multatuli* 1, p. 20. Herinnering van Sietske, nicht van Dekker.)

65 Ook de familie Douwes Dekker had een naaister, Mina Freybourg, en Eduard heeft haar liefgehad. Later, toen hij Multatuli was geworden, steunde hij haar financieel, tot haar dood in 1877. Daarna zette hij die steun nog voort, want ze bleek nog een zuster te hebben.

(D. van der Meulen, *Multatuli*, p. 67)

Jeu de grâce

Sietske Abrahamsz, nichtje van Dekker

Fancy komt in veel werk van Multatuli terug als zijn muze. Ze is de verpersoonlijking van zijn fantasie

Dominee Pieter Douwes Dekker, broer van Eduard

66 Ik zat met Fancy op 'n bank buiten Haarlem. Daar in de verte strompelde een vrouwtje. Ze bukte telkens, en raapte wat op, en verzamelde iets in haar voorschoot. Och, 't waren kleine stukjes hout die ze zocht...

Wat een armoede, dacht ik. En ik berekende, dat ze straks komen zou in de nabijheid der bank waarop ik zat, en ik wierp een stukje geld neer, dat ze 't sprokkelde zou.

En ik verheugde my by elken stap, dien ze nader kwam aan 't geschenk, dat ik haar wou laten geven door 't toeval.

Maar, sprokkende vrouwtjes en kometen zijn twee. Deze komeet beschreef een andere baan dan ik berekend had, en ik vreesde...

- Vrouwtje!

- Hè?

- Je zoekt zo yverig... ik geloof, dat daar iets ligt...

Ze kwam niet en ging voort met sprokkelen. Heel natuurlijk. Ze zocht hout en takjes onder de bomen, en wat ik haar wyzen wilde, lag op 't voetpad. Daar was geen hout, naar ze begreep. Misschien dacht ze dat ik haar bespotte.

- Waarlyk, wezenlyk, waarachtig... vrouwtje... kom dezen kant uit. Ik geloof, dat daar iets ligt... ja... 't lykt wel geld...

- Nou... as je dat docht, had je 't zelf wel opgeraapt!

Toen nam ik 't geldstukken, en bracht het haar, en was bedroefd, dat die oude vrouw zo weinig goede mensen had ontmoet in haar lang leven. (Idee 492. VW 3, p. 236.)

67 [...] had Dekker in zijn goedhartigheid op zich genomen een van de armste doperse gemeentenaren van Den Helder, vrouw Jannetje Burger, een vaste uitkering te geven van vijftig cent in de week. Hij had daarvoor af en toe geld gestuurd en Pieter had ook niet nagelaten hem er zo nodig op te wijzen. Sinds kort had hij die betaling moeten staken. Nu schreef Pieter: 'Ook deel ik U mede dat wij aan de oude vrouw (Jann. Burgers) 7 weken 50 cts. per week voor U voorgeschooten hebben. Het zal U kwalijk voegen dit voort te zetten, denk

ik, en daarom zullen we haar moeten zeggen dat dit weekgeld gestaakt wordt.' (P. van 't Veer, *Over Multatuli* 3, p. 24.)

30

Multatuli verknijpt

68 De som van f 400,- die het werkje opbracht, is hem als de bronnen hier betrouwbaar zijn, ook nog door lieden van bedenkelijk allooi afgetrocheld. Hoewel hij maanden achtereen slechts sporadisch toekomt aan gekookt eten, rauwe bonen moet stelen en gedwongen is om van een jongen 10 centimes te lenen voor een flesje inkt, stelt hij de hele opbrengst van zijn brochure *Wys my de plaats waar ik gezaaid heb* ter beschikking van de Javanen, na een watersnood. Hij schreef 1300 gulden bij elkaar voor een goed doel waarvoor heel Holland niet meer opbracht dan f 11.000; zijn gezin was toen aangewezen op de goedgeefsheid van derden, en zijn kinderen hadden soms werkelijk honger. (Peter Brückner, *Over Multatuli* 2, p. 38.)

69 De christenen hebben (onder opzien tot den Heer, zeker) deze zorg ter-zyde gezet. (vW 1. p. 508.)

De Dageraad is een vrijdenkersvereniging

70 Op woensdag 17 augustus, dus een paar dagen na Dekkers eerste optreden voor de Dageraad, bezoekt Huisman de zolder van de firma Meijer aan de Kalverstraat. Multatuli vertelt Mimi (*zijn vriendin*): 'Vanmorgen had ik een kromme kreupele aamborstige katechiseermeester by me, dood arm. Hy is op straat gezet door de kerk, omdat-i 't geloof niet goed onderwees. Ik heb beloofd iets voor hem te bedenken.' (Eep Francken, *Over Multatuli* 6, p. 22.)

Hendrik Huisman, godsdienstonderwijzer

71 Beste Huisman, hierby slechts f 30 Ge begrypt hoe my Uw brief trof. Goed dat gy my terstond geschreven hebt. Als ik meer had, zou ik meer zenden. Ik leen het van den heer Zuur (Toelast) Ik zit schraal, door die vervloekte lydens maand, Al myne lezingen zyn daarom uitgesteld. Ik schryf U spoedig meer, en *hoop* U ook meer te kunnen zenden maar dit kan ik nog niet bepalen. Nu haast ik om 't U vandaag nog te doen krygen - hartelyk gegroet (vW 13. p. 416.)

Multatuli woonde enige tijd boven de boekwinkel van zijn derde uitgever Rudolf Meijer

Zuur is de eigenaar van hotel De Toelast in Den Haag

72 beste Huisman, Uwen brief van 23 ontv. ik heden tot myn groot genoegen. Ik had er al over getobt of gy nog

zieker waart. *Gy houdt uit*. Des-te-beter! Ik ook. En by wat licht, zult gy 't weten, *terstond*.

Als er licht komt! Als!

Ik ben er zoo moe van hoop te geven. Als er dan niets op volgt, schynt het of ik praatjes verkocht heb – iets dat me een gruwel is.

Ik weet wel dat *geld* niet alles is! Maar 't is toch *veel*, *zeer veel*. En in onze omstandigheden zou 't veel andere dingen verligten. Hoe vaak ik dit laatste jaar *meende* u spoedig te kunnen byspringen – een ware vreugd! – kan ik niet meer tellen. Soms doelde ik er op in myn brieven, maar 't gebeurde meer dan ik zeide, en altyd brak alles – ook voor my zelf – af!

Op *dit* oogenblik heb ik weer *een beetje* hoop. *Mis-*schien loopt het weer mis. (VW 14, p. 281.)

- 73 Eén ding is zeker, ik zal uwen toestand beschouwen als *my* aangaande. Maar wat helpt dit! Ook de toestand van myn kinderen gaat my aan, en die lyden ook gebrek – (VW 14, p. 502.)

- 74 De hoofdzaak is dat ik *hoop* heb op iets zeer goeds. Loopt het weer mis – in godsnaam, ik kan 't niet helpen! Maar ik denk over 'n dag of 10, eenig geld los te krygen en dan zal ik U *terstond* daarvan meedeedeelen. – 't Is me bitter dat ik tot nog toe zoo weinig voor U deed. Ik heb al den tyd dat ge niet van my hoordet, *vreesselyk* getobd.' (VW 14, p. 57.)

- 75 Hierby *f* 10. Weinig maar uit 'n goed hart, als een kermis koek. (VW 13, p. 706.)

- 76 Een constante in bijna alle brieven vormt het chronische geldgebrek. In welke periode van Multatuli's leven is het anders? Al op 27 maart 1869 moet hij van een derde geld lenen om bij te springen als Huisman brand heeft gehad, en op 2 april komt hij hierop terug. Huisman had bij lezing waarschijnlijk met gemengde gevoelens te kampen toen hij las: '**Waarde Huisman, Het verbranden van uw boêltje is eigenlijk zoo erg niet als de tegenspoedjes die ik sedert 2 maanden heb.** Er zijn namelijk voordrachten uit- of afgesteld waardoor ver-

wachte inkomsten uitblijven.’ (E. Francken, *Over Multatuli* 6, pp. 25-26.)

77 Wanneer ik nog wat varianten laat volgen hoop ik niet dat men gaat twifelen aan Multatuli's goede bedoelingen. Zijn eigen teksten zijn in dit opzicht overtuigend genoeg, en dat hij meer weggaf dan hij bezat, is hem juist altijd verweten. Deze herhalingen in de Huisman-brieven verduidelijken waarom het gebrek aan geld hem zo dwars zat. (E. Francken, *Over Multatuli* 6, p. 27.)

78 Zoals altijd wanneer hij overmand werd door **‘tegenheden’** wisselden bij Dekker overdreven verwachtingen en depressies elkaar bij vlagen af. (P. van 't Veer, *Over Multatuli* 1, pp. 35-36.)

79 Tijdens een optreden van de muzikale familie van Hubert Sauvlet in de Salon des Variétés van Duport in de Nes te Amsterdam, deelde Multatuli op 1 december 1865 een oorvijs uit **‘aan eenige heren, die zich voor tien stuivers entree 't regt aanmatigden ZEER VERDIENSTELIJKE artiesten te beschimpen’**. De gedupeerden, Jacob Jacobs en Jesaja de Vries, spanden vervolgens een proces aan tegen Multatuli. Op 17 januari 1866 moest hij voorkomen. Omdat hij, naar eigen zeggen, te lang op de afhandeling van zijn zaak moest wachten, vertrok hij naar Keulen, waar hij al met Mimi had afgesproken. Op 18 januari werd hij veroordeeld tot 15 dagen gevangenisstraf, twee boetes van f 8,- en de kosten van het geding. (Kornelis ter Laan, *Multatuli encyclopedie*, p. 249.)

80 In zijn jonge jaren duelleerde Dekker in Padang. Eens daagde hij alle officieren uit voor een duel. (Zie, P. van 't Veer, *Het leven van Multatuli*, p. 144.)

81 **‘Ze verbrandden zelfs zijn exemplaar van *Millioenen-studiën en Minnebrieven*’**. Toen Multatuli hier eind 1873 van hoorde, besloot hij [de aan tbc-lijdende Theo] Op de Coul in huis te nemen, in een van zijn opwellingen om zich over iemand te ontfermen. De zieke nam zijn zuster mee. [Na drie maanden overlijdt Theo

De Nes te Amsterdam

Mimi Hamminck Schepel, vriendin van Dekker en later zijn tweede echtgenote, 1839-1930

op 23-jarige leeftijd in het huis van Multatuli en Mimi.]

(D. van der Meulen, Multatuli, p. 654.)

- 82 In dit verband is het de moeite waard te verhalen wat hij te zeggen had over 'de Israëlieten', zoals hij (net als zijn tijdgenoten) de joden ook wel noemde. Nooit heeft hij zich zo uitvoerig over dit onderwerp uitgesproken als in *Ideeën*, zevende bundel. Dat hij (anders dan veel tijdgenoten) allerm minst antisemitisch was, is hiervoor al gebleken: zijn boosheid in Gustavsborg, toen daar een joods gezin de deur werd gewezen, en het petje van een joods jongetje dat hij ooit uit de Amstel viste, spreken voor zich. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 690.)

Eetgelegenheid

- 83 Het was tegen zonsondergang, en wy zaten op een bank voor het Wirthshaus, toen er een paar poolsche joden aankwamen met hun lange jassen en de karakteristieke styve krulletjes in de lange haren, zoodat een ieder hen aanstonds herkent, voor wat ze zyn. Ze droegen een bundeltje in de hand en stapten het huis binnen. Weldra hoorden wy de vrouw spreken op luiden toon. Dek sprong op en liep naar binnen: Wat is hier te doen, wat willen die menschen? Nu, ze verlangden een nachtverblyf, maar het werd hun geweigerd.

- Waarom? vroeg Dek. Waarom kunnen die menschen hier niet slapen?

- Er is geen gelegenheid, dat kan niet.

- Alleen een matras in het lokaal neergelegd, dat is ons genoeg, we zyn moe, zei een der menschen.

Gastheer

Nu was de geheele familie van den Wirth er by gekomen.

- Kom, zie dat te doen, zei Dek. Ze zyn moe, en als jelui bang zyn voor de betaling, dat neem ik voor mijn rekening.

Maar er was niets aan te doen. Wy begrepen niet wat er achter stak, daar er plaats genoeg was.

Dek bood de menschen aan iets te gebruiken, maar matig als ze waren, dankten ze. Ze hadden brood in hun bundeltje, en wilden liever verder; het begon al donker te worden, en zoo haastten ze zich naar het naaste dorp, Bisschofsheim.

Toen ze een goed eind verder waren, lachten de her-

bergier en de zynen, en de Wirth zei: ook in Bisschofs-heim vinden ze geen nachtkwartier!

- Waarom niet? Hoe weet je dat? vroeg Dek.

- Wel, omdat het joden zijn. Die nemen ze daar niet op, zoomin als hier of in Kostheim.

- En het volgende dorp?

- Ook daar niet!

- Wat moeten die menschen dan?' En Dek werd drif-tig over zulke domme wreedheid en sprak dat uit in krachtige woorden. De Wirth erkende dat Dek gelijk had, en dat het hem speet zich te moeten voegen naar de zeden. (vW 14. p. 174. Herinnering van Mimi.)

- 84 In Natal zeilde hy op de rivier met Van de Pool, de commandant van het fort. Dekker had in dien tyd een jongen hond.

- Laten we dien hond eens in 't water gooien? zei Van de Pool.

- Neen, zei Dek, want er zyn hier veel haaïen, en ik weet niet of de hond al zwemmen kan.

Van de Pool deed het toch. Hy wierp er den hond in. Toen sprong Dek den hond na. Maar het dier zwom zeer goed, veel beter dan hy, die zyn controleurs-uni-form aan had, een blauw van voren dichtgeknoopt buisje.

Ja, zeide Dek, als ik mémoires schreef, en ik vertelde zulke dingen, dan zou men meenen dat ik het loog.

(vW 18. p. 244. Herinnering van Mimi.)

- 85 [...] een aanklacht tegen een bepaalde kermisattractie waarbij een 'wilde' man levende dieren (duiven, konijnen) opat, tot vermaak van het talrijk publiek. [...] Hij kwam tegen deze vorm van dierenmishandeling in het geweer en schreef een protestbrief aan de Amsterdamse commissaris van de politie. [...] In zijn brieven toonde Multatuli zich wel vaker een tegenstander van onnodig dierenleed – hij had ook een afkeer van jagen –, maar een groot thema in zijn werk zou het niet worden. Het misbruik van mensen was erger. (D. van der Meulen, Multatuli, pp. 499-500.)

Anthony Winkler Prins

86 Want als ik 'n hond zie mishandelen door myn medemens, dan trek ik party voor den hond. Ja, dat zou ik doen, al had my 't beest gebeten, en al waar 't geboren in een andere buurt. (VW 2, p. 265.)

87 Hij zat voor het raam van zijn logement met dominee Anthony Winkler Prins, de man van de encyclopedie. Opeens sprong Multatuli op en holde naar buiten. Hij had gezien dat een uitgeput, mager en oud paard door zijn eigenaar met een zweep werd gedwongen een trekschuit voort te slepen. Tot grote verbazing van de omstanders, die zich afvroegen waar hij zich mee bemoeide, kocht Multatuli het paard voor 25 (volgens een andere versie zelfs 50) gulden. Hij stelde ook nog wat geld ter beschikking voor de verzorging van het dier, maar omdat het veel langer zou leven dan iedereen had verwacht, nam Winkler Prins de kosten later op zich. (D. van der Meulen, *Multatuli*, pp. 705-706.)

88 Toen laatstgenoemde secretaris der residentie Menado was, bevonden zich daar nog enkele slaven, die uit den aard der zaak behoorden tot de algemeene bezittingen hunner eigenaars. Naar aanleiding van het overlijden van een dezer slavenbezitters (wellicht van den láátste?) deed zich het geval voor, dat de nalatenschap openbaar moest worden geveild.

Nu werden weliswaar de slaven te Menado zeer hu-
maan behandeld, doch het bloote feit der slavernij was den vendumeester een begrijpelijke doorn in het oog. Hij vatte daarom het plan op de betreffende menschen uit deze slavernij te bevrijden door hen *zelf* te koopen en daarna onmiddellijk in vrijheid te stellen. Zooals bekend, was evenwel de financieele toestand van den heer Douwes Dekker van dien aard, dat hij zich geen groote geldelijke offers kon getroosten. Toen het oogenblik der veiling was aangebroken, werden de slaven 'en bloc' ingezet, waarna de secretaris een bod deed, dat onmiddellijk door andere aspiranten (Chineezers, Arabieren en inlanders van Menado) werd overtroefd.

De secretaris bood hooger, doch de andere kooplustigen dreven den prijs verder op. Hooger opbieden was

Leidt een openbare
verkoop, afslager

voor Douwes Dekker onmogelijk, doch hij wenschte zich in geen geval den koop te doen ontgaan. Met ondubbelzinnigen nadruk op de eerste twee woorden kondigde hij daarop aan: 'De secretaris biedt een gulden meer'.

[...] niemand durfde meer te bieden. Machtsmisbruik? Wellicht, maar dan toch zonder eenige baatzucht en voor een goede zaak. (VW 9, p. 96. Herinnering van ene heer Schoe.)

SLOTFRAGMENT

In *Max Havelaar* beschrijft Multatuli de vrijgevigheid van Max. De opsomming betreft allerlei daden van de schrijver zelve die allemaal terug te vinden zijn in documenten. Tine, zijn vrouw, liet het allemaal goedkeurend passeren.

Want Havelaar wist zeer goed, dat *hy* alleen gefaald had door zyn te ver gedreven vrygevigheid, en dat *haar* fout – áls er dan een fout bestond aan haar zyde – alleen hierin had gelegen, dat ze uit liefde voor haar Max altyd alles had goedgekeurd wat hy deed.

Ja, *zy* had het goed gevonden, [...] 'het amuseren van oude vrouwtjes, die zich zo goed gedragen hadden.' *Zy* vond het goed dat hy de weeskinderen uit alle gestichten te Amsterdam op koek en amandelmelk onthaalde, en ze overlaadde met speelgoed. *Zy* begreep volkomen dat hy de logementsrekening van die familie arme zangers betaalde, die terug wilden naar hun land, maar niet gaarne de have achterlieten, waartoe de harp behoorde, en de viool, en de bas, die zy zo nodig hadden voor hun schamel bedrijf. *Zy* kon het niet afkeuren dat hy het meisje tot haar bracht, dat 's avonds op de straat hem had aangesproken... dat hy haar te eten gaf en herbergde, en 't ál te goedkoop 'ga heen, en zondig niet meer!' niet uitsprak, voor hy haar 't 'niet zondigen' had mogelyk gemaakt. *Zy* vond het zeer schoon in haar Max, dat hy het klavier liet terugbrengen in de voorkamer van den huisvader, dien hy had horen zeggen hoe leed het

Etnische groep in
Nederlands-Indië, Noord-
Celebes

La Bayonnaise was een
Frans schip

Amboina is Ambon

Whalers zijn
walvisvaarders

hem deed, dat de meisjes verstoken waren van hun muziek 'na dat bankroet.' Zy begreep zeer goed dat haar Max de slavenfamilie vrykocht te Menado, die zo bitter bedroefd was te moeten stygen op de tafel des afslagers. Zy vond het natuurlyk dat Max paarden weergaf aan de Alfoeren in de Minahassa, wier paarden waren doodgereden door de officieren van de Bayonnaise. Zy had er niet tegen dat hy te Menado en te Amboina de schipbreukelingen der Amerikaanse whalers by zich riep, en zich te grand-seigneur achtte om een herbergiersrekening voor te leggen aan het Amerikaans Gouvernement. Zy begreep volkomen hoe het kwam, dat de officieren van byna elk aangekomen oorlogsschip grotendeels by Max logeerden, en dat zyn huis hun geliefd pied-à-terre was.

Was hy niet háár Max? Was het niet te klein, te nietig, was het niet ongerymd, hem die zo vorstelyk dacht, te willen binden aan de regels van spaarzaamheid en huishoudelykheid die voor anderen gelden?

(Fragment 89. VW 1, pp. 98-99. Uit Max Havelaar.)

Multatuli – De kolonialist

Als in 1860 *Max Havelaar* verschijnt, wordt meteen (h)erkend dat het een geweldig goed en origineel boek is. Het ‘doet een rilling door het land gaan’. Het is mooi geschreven, bijzonder van stijl en opbouw, maar over de inhoud is men veelal, in het koloniale conservatieve Nederland, minder te spreken. Het boek is Multatuli's debuut in de Nederlandse literatuur en zijn bekendste werk.

We maken op de eerste pagina van *Max Havelaar* kennis met de handelaar in koffie: Batavus Droogstoppel. Hypocriet en bezig met geld verdienen. Kleingeestig, vroom en zeer, zeer fatsoenlijk.

Hij treft zijn oude klasgenoot Max, die terug is na bijna twintig jaar gewerkt te hebben in Nederlands-Indië en die daarover een pak papier heeft volgeschreven, waarvan hij, Droogstoppel, een boek moet maken. Havelaar stelt daarin de wantoestanden, veroorzaakt door de inlandse vorsten van Indië én door de Nederlanders, aan de kaak.

Het boek komt er en bevat de geschiedenis van Max en zijn vrouw Tine. Het is een bont geheel van teksten, maar de strekking is vooral dat Max Havelaar een eervol man probeerde te zijn, die op zijn laatste post als assistent-resident orde op zaken wilde stellen in de arme regio Lebak, maar door zijn meerderen werd tegengewerkt, waardoor hij uiteindelijk ontslag neemt. ‘Anders dienen dan ik te Lebak diende, kan ik niet’. (Fragment 90. VW 1, p. 277.) Berooid, gefrustreerd maar vol vuur schrijft hij op een nauwelijks verwarmd kamertje boven een herberg in Brussel, met aangelengde inkt, in twintig dagen zijn meesterwerk.

Multatuli werkt aan *Max Havelaar*.
Tekening van Johan
Braakensiek 1890

Hij ijvert voor rechtvaardigheid. Dat er goed bestuurd moet worden, waar de eed die hij heeft afgelegd hem toe oproept. Hij is geen antikoloniaal, zoekt eerder de samenwerking en het is terecht dat Multatuli's *Havelaar* gekoppeld is aan het keurmerk. Hij was een van de eersten die opriep tot fairtrade.

Eduard Douwes Dekker vertrekt al op achttienjarige leeftijd op het schip van zijn vader naar Indië. Hij maakt daar, met vallen en opstaan, snel carrière. Hij valt ook op door zijn excentrieke gedrag. Hij neemt het op voor de Javaan die onderdrukt en gekneveld wordt. Die onderdrukking geschiedde met name door de lokale Indische vorsten (de regenten). Zij waren 'in dienst' van de Nederlanders die veelal wegkeken bij onrechtmatigheden. Boven de regent stonden drie Nederlandse ambtenaren. Allereerst de assistent-resident (de functie die Douwes Dekker/Havelaar bekleedde). Hij had de resident en de Gouverneur-Generaal boven zich. Het was de Nederlandse ambtenaren vooral te doen om de rust te bewaren en een batig slot te verwezenlijken: dat er meer geld uit Indië kwam dan dat er werd ingestoken. In 1860 was het batig slot zo groot dat het 34% van de Nederlandse begroting dekte. Vanaf 1877 werd er geen Indische bijdrage meer ontvangen.

Douwes Dekker schreef onder de naam Multatuli, dat staat voor: 'ik heb veel geleden' of wellicht beter 'ik heb veel gedragen, veel meegemaakt.'

Meningen verschillen over het effect dat het boek gehad heeft. Rond 1900 voert men in Nederland de *Ethische Politiek* in. Men is zich politiek bewust dat Indonesië louter als wingewest zien niet te verantwoorden is en zoekt een andere benadering. De *Ethische Politiek* had tot doel de koloniale bevolking zodanig te vormen dat zij zou kunnen komen tot politieke en economische zelfstandigheid. Ze richtte zich in de praktijk vooral op educatie, irrigatie en transmigratie. Al met al is er niet veel van terechtgekomen. De economische crisis van de jaren dertig hielp er ook al niet aan mee.

- 91 [...] -*maar het is geen roman. 't Is eene geschiedenis, 't Is eene memorie van grieven, 't Is eene aanklagt, 't Is eene sommatie!*

En dat dit alles in den beginne op een roman *lijkt*, is slechts om 't ding verkoopbaarder te maken dan verwacht worden kan van iets *officieels*. (VW 10, p. 187. Brief aan Tine.)

- 92 [...] en Holland zal Indië verliezen omdat men my geen recht heeft gedaan in myn streven om den Javaan te beschermen tegen mishandeling. Er zyn er nog altyd die 't verband tussen deze beide stellingen niet vatten, maar is dit *myn* schuld? Het smoren van myn klachten is bescherming van *onwaarheid*, aanmoediging van *leugen*. Is 't nu zo moeilyk te begrypen dat het *onmogelyk* is, by voortduring de zo uitgestrekte bezittingen te beheren, wanneer men omtrent Land en Bevolking geen andere dan onware berichten gelieft te ontvangen? (VW 1, pp. 302-303.)

- 93 'Resident, *ik* ben Adsisistent-resident van Lebak, *ik* heb beloofd de bevolking te beschermen tegen afpersing en geweldenary, *ik* klaag den Regent aan, en zyn schoonzoon van Parang-Koedjang, *ik* zal myn aanklacht bewyzen zodra me daartoe de gelegenheid wordt gegeven die ik voorstelde in myn brieven, *ik* ben schuldig aan laster, als myn aanklacht vals is!' (VW 1, p. 275.)

- 94 En dat zal ik blijven vragen zoo lang ik adem heb, – ik zal het uitroepen aan de hoeken der straten, ik zal het den Koning zeggen als ik hem wijs op de juwelen zijner kroon en aan Holland als ik het wijs op zijne kapitalen: die juwelen zijn gestolen, die kapitalen zijn geroofd, uwe welvaart is een diefstal en uw batig slot is een boom die zijn wortels heeft in een moeras van ongerechtigheid!
En als het niet baat?
Ik zal alle talen van Europa leren om het in vers te brengen, opdat de moeders voorzingen aan hunne kinderen: daar ligt een roofstaat aan zee tusschen oostfriesland en de schelde. (VW 9, p. 613.)

Demang Wira Koesoema, districtshoofd en schoonzoon van de regent

- 95 'Ieder kent het stelsel dat wy sedert jaren met volle overtuiging verdedigen. Wy achten en eerbiedigen de wetten, maar juist daarom kanten wy ons met alle macht die ons gegeven is, tegen de valse interpretatie van Art. 55 van 't Regeringsreglement. Daar staat duidelijk dat het beschermen van den Javaan een eerste plicht is van den Gouverneur-Generaal. Wat was de bedoeling des wetgevers by 't drukken op dit veelbeduidende woord: *eerste*? Dat de Gouverneur-Generaal van die bescherming zyn *hoofd*bezigheid maken zou? Zyn *hoofd*zorg? Geenszins, myne heren. Dan toch zou er staan: voornaamste, belangrykste, gewichtigste. 't Is duidelijk voor ieder die niet verblind is door partywoede, dat het woord *eerste* een telwoord is van rangorde, geen adjektief van superioriteit. By 't aanwalstappen behoort de Gouverneur-Generaal, *terstond, ogenblikkelijk*, dezen of genen Javaan te beschermen tegen 't een of ander. Dit is zyn *eerste* plicht, en zeer terecht heeft de wetgever hem geboden dien *eersten* plicht snel en eens-voor-altyd af te doen, opdat hy in 't vervolg tyd, lust, kracht en gelegenheid overhoude voor zyn tweeden plicht, voor zyn derden, voor zyn zevenden... als er zoveel plichten zyn, wat we niet weten. Ziehier ons stelsel, myne heren.' (VW 2, pp. 224-225.)

Het Kultuurstelsel werd in 1830 ingevoerd. De Javaan werd gedwongen om 1/5 van zijn land te bewerken voor koffie en andere gedwongen cultures en die goedkoop te leveren aan het Gouvernement. Conservatieven waren voor deze aanpak

Arbeid van inlanders in dienst van Europese particulieren zonder bescherming van de regering. Liberalen waren voor deze aanpak

- 96 Indië zal voor Nederland verloren gaan, met of zonder Kultuurstelsel, met of zonder Vry-arbeid. Mét dien vryen arbeid spoediger nog, maar verloren gaan zal 't zéker, als Nederland niet zorgt dat den Javaan recht wordt gedaan. Dát is de kwestie, de ware kwestie van den dag! Dat is dus de kwestie, Nederlanders, waarover *niet* wordt gesproken in uw dagbladen, *niet* in de redevoeringen uwer Kamerleden, *niet* in de programmen uwer Ministers. (VW 2, p. 278.)
- 97 Indien mijne beschouwing juist is (en in een tegenovergesteld geval verzoek ik beleefdelyk door UWEDG te worden teregt gewezen) dan moet vóór alles die énergie voor zoo verre dit bij den Inlander mogelijk is weder worden opgewekt; Men moet voor den arbeider eene meer lagchende toekomst, een vrolijker

voortuigt daarstellen, en in dit geval een aanvang maken met hem te voeden. (vw 8, p. 192. Dekker is drieëntwintig jaar.)

- 98 *Myn belang is, dat gy voortgaat den Javaan te mishandelen tot hy opstaat...*

Myn belang is, dat gy u vólzuigt aan welvaart... óvervol... méér dan vol... tot gy berst! (vw 2, p. 146.)

- 99 In de inleiding van Minnebrieven noemt de schrijver zijn eigen werk leugens: 'De reden dat ik die leugens vertel, is deze. Ik wil ditmaal tien vel volschrijven, en ik zie geen kans het te doen met waarheid. Dat zou een te korte geschiedenis wezen: DE JAVAAN WORDT MISHANDELD. IK ZAL DAARAAN EEN EIND MAKEN'.

(E. Francken, Over Multatuli 4, p. 63.)

- 100 Ja, een bekentenis! Lezer, ik weet *niet* of Saïdjah Adinda lief had. *Niet*, of hy naar Batavia ging. *Niet*, of hy in de Lampongs werd vermoord met Nederlandse bajonetten. Ik weet *niet* of zyn vader bezweek ten gevolge van de rottingslagen die hem werden gegeven omdat hy Badoer had verlaten zonder pas. Ik weet *niet* of Adinda de manen telde door kerven in haar rystblok...

Dit alles weet ik *niet*!

Maar ik weet *meer* dan dit alles. Ik weet, en ik kan het bewyzen, dat er *vele* Adinda's waren en *vele* Saïdjah's, en dat, wat *verdichtsel* is in 't *byzonder*, *waarheid* wordt in 't *algemeen*. (vw 1, p. 255.)

- 101 Over Max Havelaar schrijft hij dat het geen 'litteratuur verschijnsel' is, maar 'een beroep op de nederl: natie', en wie alleen maar ontroerd wordt door 'Saïdjah en Adinda' heeft het verhaal slecht begrepen, want het gaat om de '*vele* Saïdjah's' en de '*vele* Adinda's' die dagelijks onderdrukt, bestolen en vermoord worden. 'Ik *ben* geen schryver', zegt hij in een brief aan Mimi, 't Maakt me kwaad als ze 't zeggen. Verbeeld je Christus na de bergrede: een redenaar! Een moeder, die gilte toen 'r kind te water viel, een gilster van beroep – 't is *infaam*.' (P. Vermoortel, De schrijver Multatuli, p. 10.)

Tragische liefdes-
geschiedenis van twee
jonge mensen
Zie hoofdstuk 10

De Lampongs is het
zuidelijk deel van Sumatra

Deel van de Bijbel waarin
Jezus zijn leer verkondigt

102 In den Havelaar spreek ik ergens over:

‘een dorp dat pas was veroverd door Nederlandse soldaten, en *dus* in brand stond.’

Dat ‘*dus*’ is pikant? Kunstig? Ik ben niet kunstig, en waar ‘*k*’ pikant ben, is ‘*t*’ alleen omdat de *waarheid* pikant is. Ik begryp wel, dat handeldryvende Nederlanders – uit zuinigheid – my liever houden voor ‘*n*’ *kunstenschryver*, dan voor ‘*n*’ schryver die de *waarheid* zegt, omdat de kunst te koop is voor weinige centen huurgeld, en ‘*t*’ erkennen der *waarheid* heel duur kosten zou, maar toch wil ‘*k*’ nu en dan ‘*n*’ bydrage leveren tot de stukken van ‘*t*’ proces, dat eenmaal zal worden gevoerd tussen de Hollandse natie en myn nagedachtenis.

Ik zeg: ‘dat dorp stond in brand, *omdat* het veroverd was door Nederlandse soldaten.’

Daarin ligt heel duidelyk de beschuldiging dat ons krygsvolk schandelyk huishoudt in veroverde plaatsen, en ik, die gewoonlyk vry juist *meen* wat er in myn uitdrukkingen *ligt*, verklaar dan ook by dezen dat inderdaad myn bedoeling was *die* beschuldiging in te brengen tegen de, voor hoog geld gehuurde, welgewapende colporteurs van Nederlandse beschaving en verdere deugden.

Ja, ‘t dorp *was* veroverd door Nederlandse soldaten, en stond *dus* in brand.

Op Nederlandse heldendeugd volgt brand. Nederlandse overwinning leidt tot verwoesting. Nederlandse krygsbedryven baren wanhoop.

Dit moest niet wezen, vindt ge wel? En als dat – door myn invloed – zal veranderd zyn, hoor ik reeds Mr Van Twist en consorten roepen: precies m’n idee!

Maar ‘t is jammer dat de man zo’n idee niet precies had, of althans dat-i niet zo’n precies idee had, toen de natie hem vry precies betaalde óm dat idee te hebben.

Ik heb – zonder betaling – de preciese *waarheid* gezegd, ook in dat woordje: *dus*. (Idee 304. VW 2, p. 494.)

Albertus Jacobus
Duymaer van Twist
gouverneur-generaal

103 Ik verzoek het nageslacht, de gelden die ‘t zal willen byeenbrengen voor myn standbeeld, te gebruiken tot ‘n beloning voor ‘t beste: ‘Historisch-Kritisch onder-

zoek naar de wyze, waarop de Goddienende Nederlandse natie zich heeft vrygepleit van de beschuldiging die Multatuli tegen haar inbracht, toen-i 't woordje “*dus*” plaatste tussen Nederlandse heldendeugd en verwoeste dorpen.’ (Idee 305. VW 2, pp. 497-498.)

104 Het lag in de lijn van dit beleid om niet te veel aandacht te schenken aan gevallen van afpersing of knevelarij, waaraan de – door het Nederlandse bestuur slecht bezoldigde – regenten zich wellicht tegenover de bevolking schuldig maakten. Men beriep zich daarbij op het eeuwenoud gebruik, de adat. Die adat rechtvaardigde op Java zaken die in Europa misschien als onduldbare knevelarij zouden worden bestempeld. ‘Het inlandsche bestuur’, heet het in een ministeriële aanschrijving uit 1839, ‘wemelt van deze zoogenaamde misbruiken, en niets kan [...] meer tot de ontbinding van dat bestuur, en tot eene lange reeks van heillooze gevolgen, leiden dan het opzettelijk opsporen van die afwijkingen, en het toetsen derzelfde aan beginselen, geheel vreemd aan den maatschappijken en zedelijken toestand der Javanen.’ (Cees Fasseur, *Over Multatuli* 3, p. 10.)

Traditie of gewoonterecht. Stelsel van gewoonten, gebruiken en gedragscodes in de Indische cultuur dat via overlevering wordt doorgegeven

105 Men vraagt my bewyzen. Wilt gy, dat ik U het bloedige beheer verhaale, zoo er van beheer sprake was van de O.I. Comp. van die gewapende kruideniers die met den bybel in de eene hand en den degen in de andere aan de inboorlingen den hemel toonden door ze van de aarde te verdelgen! Wilt gy, dat ik U de feiten aanhale, die zich in myn geheugen verdringen, wilt gy, dat ik U de beschryving geve van de dorpen, vernietigd en verbrand door de helden van het Ned. Leger? Wilt gy, dat ik U de lyken der vrouwen en kinderen toone, vermoord onder de vlag van Neêrlands God? Neen, met zulke feiten zal ik U niet bezighouden, want er kon hier iemand opstaan die, wel in Indie geweest zynde, en de dingen niet gezien hebbende by welke ik ben tegenwoordig geweest, my zou antwoorden, dat is niet waar, want ik heb het niet gezien. Ik zal U dan niets zeggen van myne persoonlyke ondervinding. Ik heb gezegd, vier jaar geleden in een boekje dat ik hier heb, dat de Javaanse Hoofden zich het goed der

De Verenigde Oost-Indische Compagnie, afgekort tot VOC (1602-1800), was een particuliere Nederlandse handelsonderneming

inboorlingen toeëigenden en dat de residenten, ads. residenten en anderen in plaats van die misdaden te straffen, zich om zoo te zeggen tot medeplichtigen maken van die boosdoeners. Men mag my gelooven of niet, maar het volgende jaar heb ik de lyst van alle buffels gepubliceerd, die gestolen zyn in den loop van de maand Februari 1857, toen ik de residentie bestuurde onder de bevelen van het gouvernement van den Koning van Holland. Men heeft my niet geantwoord. Is dit een bewys? (Garnt Stuiveling, *Over Multatuli* 11, p. 51. Toespraak van Multatuli op 1-10-1864.)

- 106 Het is zeer onregtvaardig maar het is zoo. Als iemand beschuldigd is van diefstal en hij brengt dan bewijzen bij van eerlijkheid om zich te verdedigen is het absurd hem dat kwalijk te nemen en hem voortewerpen dat hij zich beroemt op zijn' inborst. Wat moet de arme beschuldigde dan doen? zwijgen? (VW 10, p. 72.)

- 107 Hij had gelijk wanneer hij zich keerde tegen het oogluikend tolereren van misbruiken waarvan de Javaanse bevolking het slachtoffer werd en als uiterste consequentie zijn ontslag nam, de Indische regering had echter geen ongelijk wanneer ze nu juist de regent van Lebak de hand boven het hoofd hield en hem zelfs in 1864 – vier jaar na het verschijnen van de *Max Havelaar* – een tractementverhoging toekende. Voor Multatuli was het niettemin wel erg bitter zich bij deze afloop van de Lebakse knevelarijen te moeten neerleggen. De regent kreeg meer tractement, de resident Brest van Kempen de Nederlandse Leeuw, Duymaer van Twist genoot op zijn buitenplaats bij Deventer het pensioen van een gouverneur-generaal in ruste en hij, Multatuli, die het goede gewild had, werd met zijn gezin tot een leven van armoede veroordeeld. Door het zelf gevraagde ontslag verloor hij immers, ondanks zijn zeventien dienstjaren, alle aanspraken op pensioen. (C. Fasseur, *Over Multatuli* 20, p. 44.)

Carel Pieter Brest van Kempen, resident

- 108 Na 1900 kwam er een opvallende verandering in het Nederlandse koloniale beleid. Het oude streven naar een 'batig slot' maakte plaats voor een klimaat van zorg-

zaamheid, met veel aandacht voor het materiële welzijn van de inheemse bevolking en meer en beter onderwijs in de koloniën. Deze 'Ethische Politiek' was er ook zonder Multatuli uiteindelijk wel gekomen, maar zijn invloed op de voornaamste pleitbezorgers was onmiskenbaar [...] Het kan als een klaroenstoot van de nieuwe politiek worden gezien. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 771.)

- 109 Tenslotte sprak het boek revolutionaire taal op een wijze die voor die tijd ongehoord en eigenlijk ook onmogelijk was. Nederland werd erin uitgemaakt voor een roofstaat – hetgeen inderdaad moeilijk te ontkennen viel als men bedenkt dat in 1860 de Indische baten een derde deel (34%) uitmaakten van de totale Nederlandse staatsinkomsten. Het riep in dat majestueuze, haast vreesaanjagende, slot waar het hele boek naar toe geschreven leek, zoals de paradijsvogel voor zijn staart geschapen lijkt, op tot opstand wanneer koning, Tweede Kamer en gouverneur-generaal nog langer hun plicht zouden verzaken en de Javaan niet de bescherming zouden geven waarop hij recht had. (C. Fasseur, Over Multatuli 20, p. 45.)

- 110 Er zyn er die beweren dat myn handelingen te Lebak voortsproten uit eerezucht, uit begeerte om naam te maken. Ik heb op die beschuldiging tweeërlei antwoord. Vooreerst: dat het te wenschen ware veel en vaak zulke eerezucht aan te treffen by de dienaren van den Staat. Het zou zo kwaad niet zyn, meen ik, als plichtsbetrachting tot roem en welvaart leidde. Ik geloof, al ware er by my zucht in 't spel geweest tot het maken van een naam, dat die zucht zeer overwinnend de vergelyking zou kunnen doorstaan met zoveel andere begeerten als we dagelyks bevredigd zien op makkelyker wyze, de begeerte naar geld, naar gemak, naar weelde, de begeerte om welvaart, eer en roem te behalen door 't *niet* vervullen van z'n plicht. Ik voor my zie niet in, welke schande er liggen zou in 't handhaven van de rechten myner onderhorigen – myner *naasten*, hoort gy, *christenen*? – tegen roofzuchtige onderdrukkers. Ik zie niet in, dat ik my vernederd heb door 't staande-houden der eeuwige aanspraken van

recht en billykheid, tegenover de gewetenloze, maar machtige bestryders van dat recht. (VW 2, p. 187.)

111 Vergeef me, Sire, dat ik oorzaak ben van al de ellende die Havelaar uitstaat met zyn gezin, omdat hy in den ongerymden waan verkeerde dat ik myn plicht zou doen, als hy. (VW 2, p. 191.)

112 Het zy zo! Wat ik *gedaan* heb, heren? Wel, ik dééd wat in den Havelaar geschreven staat. Is dit niet genoeg? Wat deedt *gy*? Wat ik *gedaan* heb, nog eens? Ik ving, geheel alleen staande, in dreigend levensgevaar en met opoffering van allen welstand, den stryd aan tegen lieden van *uw* soort, d.i. tegen het *Onrecht*. Gaat heen en doet desgelyks! (VW 1, p. 306.)

113 Er is den laatsten tijd eene zekere rilling door het land gegaan, veroorzaakt door *een boek*. Het is hier de plaats niet, om dat boek te beoordelen; ik laat het in zijne waarde. Maar ik mag wijzen op het feit, dat door dat boek groote ongerustheid, ja, ik durf zeggen verontwaardiging, in veler gemoed in dit land is ontstaan. En in dien toestand verkeerende, verneemt nu de goede burgerij uit de Troonrede: de toestand is in alle opzichten bevredigend. Zal dat woord der Troonrede in staat zijn, om den indruk van dat boek weg te nemen? (VW 10, pp. 316-317. Kamerlid Van Hoëvell. Verslag van de handelingen der Staten-Generaal. 25-9-1860.)

Wolter Robert van Hoëvell, Tweede Kamerlid en bevriend met Multatuli

114 Men kan zich echter afvragen of Dekker, hoezeer hij ook in de knel zat, werkelijk dacht zichzelf en zijn gezin verder te helpen door *ontslag* te nemen; beter een te laag inkomen dan helemaal niets, zou men zeggen. Bovendien verspeelde hij op deze wijze zijn recht op een pensioen, waarvoor hij nog maar een jaar in 's lands dienst had hoeven blijven. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 326.)

115 Anders dienen dan ik te Lebak diende, kan ik niet. Wenst dus het Gouvernement anders te worden gediend, dan moet ik als eerlyk man eerbiedig verzoeken my te ontslaan. (VW 1, p. 277.)

- 116 Op eens komt mij daar eene vergelijking in den zin die U de strekking zal doen vatten. Het is een *protest* tegen onze positie even als *de hut van Oom Tom* tegen de Slavernij. Het moet overal gelezen worden als *lectuur van vermaak*, en dat besef moet de regering *dwingen* er op te letten omdat men geen boek dat in aller handen is, ter zijde leggen kan als een brief. Als mijn werk goed opgenomen wordt en goed gerecenseerd, is elke gunstige recensie een bondgenoot voor mij tegen de regering en welligt doen zij dan uit vrees wat zij niet zouden doen uit regtvaardigheid. (VW 10, p. 62. Brief aan Tine.)

- 117 Juist die bijval met mijn boek (niet van u) maakt mij woedend! Hoe, men leest dat, men is er door getroffen, men vindt het schoon, en men laat mij aan mijn lot over? Dat is schandelijk! En langer zoo lijden wil ik niet.

Ik heb verdriet van mijn boek, juist door de ingenomenheid er mede (niet van u) maar van Jan [broer]. Dat is een ware bespotting. Ik pleit voor mijn leven, voor vrouw en kind, ik wacht in de angst van mijn hart of het mij wat geholpen heeft, en men antwoordt mij: 'wat schrijf je mooi!' Dat is bitter, dat is eene wreede sarcasme. Het is of men tot een drenkeling die zijn laatste krachten inspant voor hij te gronde gaat een compliment maakt over zijne wijze van zwemmen, in plaats van hem te helpen. (VW 10, p. 115. Brief aan Tine.)

- 118 Te excuseren nu heb ik, die m'n plicht deed, niets. Nederland deed z'n plicht *niet*, en heeft zich te verontschuldigen dat het tegen Havelaar party trekt voor schelmery. Zó is de zaak! (VW 1, p. 304.)

- 119 In weêrwil dat ik het zeer druk had, in weêrwil der inspanning welke de bleeke inkt, de kleine letters, de donkere lucht en de toenemende verzwakking van mijn gezicht mij noodzaakten in 't werk te stellen, heb ik het boek verslonden. *Pectus est quod disertos facit en facit indignatio verbum* werden ook hier bewaarheid. 't Is een meesterstuk, met zijn gebreken, of neen: de gebreken, waarover ik zoo 't een gewonen roman gold,

Het is het hart dat welsprekend maakt Verontwaardiging maakt verzen. Van Lennep citeert Juvenalis hier verkeerd: verbum moet versum zijn.

Jacob Van Lennep
'zorgde' voor de eerste
uitgave van *Max Havelaar*

Willem Jan van Hasselt,
advocaat en rechter,
was enkele jaren een
pragmatisch-liberaal
Kamerlid

De hoogste Nederlandse
ambtenaar in Indië
was de gouverneur-
generaal. Daaronder de
Nederlandse residenten
met hun assistent-
residenten

Gijssbert van Es hertaalde
Max Havelaar

klagen zoû, geven in dit werk juist iets meer eigenaardigs, meer verrassends, meer schokkends aan het verhaal. 't Is bl...[iksems] mooi, ik weet het niet anders uit te drukken. (VW 10, p. 117. Jacob van Lennep in een brief aan minister Van Hasselt)

120 Beseft Uwe Excellentie dat mijn rekest om ontslag was een rekest om promotie, en dat mijne vrouw gelijk had toen ze mij om den hals viel bij het lezen van uw ontslag besluit en uitriep: 'goddank, dat ge eindelijk u zelf wilt zijn!' (VW 9, p. 613.)

SLOTFRAGMENT

Eduard Douwes Dekker wordt als assistent-resident aangesteld in het arme Lebak op Java. In *Max Havelaar* spreekt hij de dorpschouwen toe. Hij weet dat deze mannen, met goedkeuring van de Nederlanders, de inlander uitbuiten (knevelen). Dekker heeft een hoge positie. Boven hem staan nog de resident (Brest van Kempen) en de hoogste baas in Indië, de gouverneur-generaal (Duymaer van Twist). Dekker weet dat zijn voorganger onderzoek heeft gedaan naar de misstanden en deze is, in zijn ogen, onder verdachte omstandigheden gestorven. Van de inlandse vrouw van zijn voorganger hoort hij dat haar man is vergiftigd in opdracht van een van de hoofden.

Onderstaand is het eerste wat langere fragment in dit boek. De beroemde toespraak, zonder 'de tussentukken' van Havelaar.

Ik kies hier, eenmalig, voor een hertaling. Die kunt u eventueel vergelijken met het origineel dat u kunt vinden in de *Volledige Werken* 1, pagina's 105-114. Leuk om die naast elkaar te leggen. De *Volledige Werken* zijn in te zien op www.dbnl.org.

De toespraak is ook te zien in de film *Max Havelaar* uit 1976 die Fons Rademakers maakte met in de hoofdrol Peter Faber als Max. De hele film is te vinden op internet.

Mijnheer de Raden Adipati, regent van Banten Kidul, en u, Radens Demang, hoofden van de districten in deze afdeling, en u, Raden Jaksa, die de justitie tot uw ambt hebt, en ook u, Raden Kliwon, die het gezag voert in de hoofdplaats, en u Radens, Mantri, en allen die hoofden zijn in de afdeling Banten Kidul – ik groet u! En ik zeg u dat ik vreugde in mijn hart voel, nu ik u allen hier bijeen zie, luisterend naar mijn woorden. Ik weet dat er onder u lieden zijn die zich onderscheiden in kennis en in goedheid van hart. Ik hoop mijn kennis door de uwe te vermeerderen, want zij is niet zo groot als ik zou wensen. En weliswaar heb ik de goedheid lief, maar dikwijls bespeur ik dat er in mijn gemoed fouten zijn, die het fatsoen overschaduwden en daaraan de groei ontnemen. U allen weet hoe een grote boom de kleine verdringt en doodt. Daarom zal ik letten op degenen onder u die deugdzaam zijn, om te trachten beter te worden dan ik ben.

Ik groet u allen zeer.

Toen de gouverneur-generaal mij benoemde tot assistent-resident in deze afdeling was ik zeer verheugd. Het kan u bekend zijn dat ik nooit in Banten Kidul ben geweest. Ik liet mij dus documenten over uw afdeling geven, en ik heb gezien dat er veel goeds is in Banten Kidul. Uw volk bezit rijstvelden in de dalen, en er zijn rijstvelden op de bergen. U wenst in vrede te leven, en u verlangt niet te wonen in de landstreken die worden bewoond door anderen. Ja, ik weet dat er veel goeds is in Banten Kidul! Maar niet alleen hierom was mijn hart verheugd. Want ook in andere streken zou ik veel goeds hebben gevonden.

Maar ik las dat uw bevolking arm is, en dit maakte mij blij tot in het diepst van mijn ziel.

Want ik weet dat Allah de armen liefheeft, en dat Hij rijkdom geeft aan degene die Hij op de proef stelt. Maar Hij steunt de armen die Zijn Woord spreken, opdat zij zich verheffen uit hun ellende. Geeft Hij niet regen waar de halmen verdorren, en

Raden Adipati (hertog)
Negara, de inlandse
regent

Lebak is een provincie
van Banten Kidul en ligt
op westelijk Java

een dauwdrup in de bloemkelk die dorst heeft? En is het niet schitterend te worden uitgezonden om de vermoeiden te zoeken die achterbleven na het werk en neerzonken langs de weg, omdat hun knieën niet sterk genoeg meer waren om hun loon op te halen? Zou ik niet verheugd zijn de hand te mogen reiken aan wie in de steengroef viel, en een staf te geven aan degene die de bergen beklimt? Zou niet mijn hart opspringen als het ziet dat het is gekozen uit vele – om van klagen een gebed te maken en te huilen van dankbaarheid?

Ja, ik ben zeer blij te zijn geroepen naar Banten Kidul!

Ik heb tegen mijn vrouw gezegd, die mijn zorgen deelt en mijn geluk groter maakt: 'Verheug je, want ik zie dat Allah ons kind zegent! Hij heeft mij gezonden naar een oord waar alle werk nog niet is voltooid, en Hij keurde mij waardig daar te zijn vóór de tijd van de oogst.' Want niet in het snijden van de padi ligt de vreugde: de vreugde is in het snijden van de padi die men heeft geplant. En de ziel van de mensen groeit niet van het loon, maar van het werk dat het loon verdient. En ik zei haar: 'Allah heeft ons een kind gegeven dat eenmaal zal zeggen: weet u dat ik zijn zoon ben? En dan zullen er mensen zijn die hem met liefde begroeten, en die de hand op zijn hoofd zullen leggen, en zeggen: neem deel aan onze maaltijd, en woon in ons huis, en neem uw aandeel van wat wij hebben, want ik heb uw vader gekend.'

Hoofden van Lebak, er is veel werk te verzetten in uw landstreek!

Zeg mij, is niet de landarbeider arm? Rijpt niet uw padi vaak als voeding voor wie deze niet hebben geplant? Zijn veel zaken niet verkeerd in uw land? Is uw kindertal niet gering?

Leeft er geen schaamte in uw zielen als een bewoner van een ander district uw landstreek bezoekt, en vraagt: waar zijn de dorpen, en waar zijn de landbouwers? En waarom hoor ik de muziek van de gamelan niet, die blijdschap spreekt met koperen mond?

Nog te oogsten of
ongepelde rijst

Een traditionele
muziekstijl in Indonesië

Vindt u het niet bitter te reizen van hier tot de Zuidkust en dan de bergen te zien die geen water dragen, of de vlakten waar een buffel nooit de ploeg trok? Ja, ja, ik zeg u dat uw en mijn ziel daarover bedroefd zijn! En daarom juist zijn wij Allah dankbaar dat hij ons macht heeft gegeven om hier te werken.

Want wij hebben in dit land akkers voor velen, hoewel hier weinig bewoners zijn. En het is niet de regen die ontbreekt, want de toppen van de bergen zuigen de wolken uit de hemel naar de aarde. En niet overal zijn rotsen die wortels een plaats weigeren, want op veel plaatsen is de grond zacht en vruchtbaar, en roept om de graankorrels die hij ons wil teruggeven in gebogen halmen. En er is geen oorlog in het land die de padi vertrapt als ze nog groen is, noch ziekte die de pacol nutteloos maakt. Noch zijn de zonnestrallen heter dan nodig is om het graan te laten rijpen dat u en uw kinderen moet voeden, noch *banjirs* die de plaats wegspoelen waar u hebt gezaaid! Waar Allah waterstromen uitgiet, die de akkers wegnemen, waar Hij de grond hard maakt als dorre steen, waar Hij Zijn zon doet gloeien tot verschroeïing, waar Hij oorlog zendt, die de velden omkeert, waar Hij toeslaat met ziekten die de handen slap maken, of met droogte die de aren doodt — daarvoor, hoofden van Lebak, buigen wij nederig het hoofd, en zeggen: Hij wil het zo! Maar niet in Banten Kidul! Ik ben hier naartoe gezonden om uw vriend te zijn, uw oudere broer. Zou u uw jongere broer niet waarschuwen als u een tijger zag op zijn weg?

Hoofden van Lebak, we hebben dikwijls misstappen gezet, en ons land is arm, omdat we zoveel misstappen zetten.

Want velen die hier zijn geboren, hebben ons land verlaten. Waarom zoeken zij werk, ver van de plaats waar zij hun ouders begroeven? Waarom ontvluchten zij de desa waar zij hun besnijdenis ontvingen? Waarom geven zij de voorkeur aan de koelte van de boom die ver weg groeit boven de schaduw van onze bossen?

En daar, in het noordwesten, voorbij de zee, zijn

Een schoffel

Overstromingen

velen die ónze kinderen moesten zijn, maar die Lebak hebben verlaten om rond te dolen in vreemde streken met kris en klewang en geweer. En ze komen ellendig om het leven, want daar heerst de macht van de regering die de opstandelingen verslaat.

Ik vraag u, hoofden van Banten Kidul, waarom zijn er zo velen die weggingen, om niet te worden begraven waar ze zijn geboren? Waarom vraagt de boom waar de man is die hij als kind zag spelen aan zijn voet?

Hoofden van Lebak! Wij allen zijn in dienst van de Koning van Nederland, die rechtvaardig is en wil dat wij onze plicht doen. Maar hij is ver van hier. Dertigmaal duizendmaal duizend zielen, ja, meer dan zovelen moeten aan zijn bevelen gehoorzamen, maar hij kan niet dichtbij allen zijn die zijn wil moeten volgen.

De gouverneur-generaal in Batavia is rechtvaardig, en wil dat iedereen z'n plicht doet. Maar ook deze, ook al is hij machtig, kan niet zien waar onrecht is gepleegd, want het onrecht blijft ver uit zijn buurt. En de resident in Serang, die heer is over de landstreek Bantam, waar vijfmaal honderdduizend mensen wonen, wil dat recht heerst in zijn gebied, maar als iemand onrecht wordt aangedaan, woont ook hij ver weg. En wie kwaad doet, blijft uit zijn buurt, omdat hij straf vreest.

En de heer Adipati, die regent is van Zuid-Bantam, wil dat iedereen goed doet, en dat er geen schandalen zijn in de landstreek die onder zijn regentschap valt.

En ik, die gisteren aan de Almachtige God zwoer dat ik rechtvaardig en zachtmoedig zal zijn, dat ik recht zal doen zonder vrees en zonder haat, dat ik 'een goed assistent-resident' zal zijn, ook ik wens mijn plicht te doen.

Eduard Douwes Dekker,
assistent-resident

Hoofden van Lebak! Dit wensen wij allen!

Maar mochten er onder ons soms mensen zijn die hun plicht verwaarlozen uit winstbejag, die het recht verkopen voor geld, of die de buffel van de

arme afnemen, en de vruchten die toebehoren aan wie honger hebben — wie zou hen dan straffen?

Als een van u het wist, dan zou hij ingrijpen. En de regent zou niet dulden dat zoiets gebeurt in zijn regentschap. En ook ik zal het tegengaan waar ik kan. Maar wat als noch u, noch de Adipati, noch ik het wist.

Hoofden van Lebak! Wie zal dan recht doen in Bantenen Kidul?

Luister naar mij, als ik u zeg hoe dan recht wordt gedaan. Er komt een tijd dat onze vrouwen en kinderen zullen huilen als zij ons het doodskleed aantrekken, en de voorbijganger zal zeggen: daar is een mens gestorven. Dan zal iemand in de dorpen het overlijden bekendmaken, en men zal vragen: wie was die man die is gestorven? En men zal zeggen: 'Hij was goed en rechtvaardig. Hij sprak recht en verjoeg de klager niet van zijn deur. Hij hoorde geduldig aan wie bij hem kwam, en gaf terug wat was gestolen. En wie de ploeg niet door de grond kon drijven, omdat de buffel uit de stal was gehaald, hielp hij zoeken naar de buffel. En waar de dochter uit het huis van de moeder was geroofd, zocht hij de dief en bracht de dochter terug. En waar was gewerkt, hield hij het loon niet achter, en hij pakte de vruchten niet af van wie de boom hadden geplant. Hij kleepte zich niet met de kleding die van anderen was, en ook voedde hij zich niet met voedsel dat de arme toebehoorde.'

Dan zal men zeggen in de dorpen: 'Allah is groot, Allah heeft hem tot zich genomen. Zijn wil geschiedde, er is een goed mens gestorven.'

Maar opnieuw zal de voorbijganger stilstaan voor een huis, en vragen: waarom zwijgt de gamelan, waarom klinkt het gezang van de meisjes niet? En opnieuw zal men zeggen: 'Er is een man gestorven.' En wie rondreist in de dorpen, zal 's avonds bij zijn gastheer zitten, met om hem heen de zonen en dochters van het huis, en de kinderen die in het dorp wonen, en hij zal zeggen: 'Er stierf een man die beloofde rechtvaardig te zijn, en hij verkocht het recht

Toespraak tot de hoofden van Lebak

Waterbuffels

aan wie hem geld gaf. Hij mestte zijn akker met het zweet van de arbeiders die hij van hun eigen akkers had weggeroepen. Hij onthield de werkman zijn loon, en voedde zich met het voedsel van de armen. Hij is rijk geworden van de armoede van anderen. Hij had veel goud en zilver en hij had edelstenen in overvloed, maar de landbouwer die naast hem woonde, wist de honger van zijn kind niet te stillen. Hij glimlachte als een gelukkig mens, maar men hoorde het tandenknarsen van de klager die recht zocht. Er was tevredenheid op zijn gezicht, maar geen melk in de borsten van de moeders die zoogden.' Dan zullen de bewoners van de dorpen zeggen: 'Allah is groot, wij vervloeken niemand!'

Hoofden van Lebak, eens sterven wij allen! Wat zal er worden gezegd in de dorpen waar wij gezag hadden? En wat zeggen de voorbijgangers bij de begrafenis?

En wat zullen wij antwoorden, als er na onze dood een stem in onze ziel spreekt, en vraagt: 'Waarom klinkt er gehuil in de velden, en waarom verbergen de jongelingen zich? Wie nam de oogst uit de schuren, en uit de stal de buffel die het veld zou ploegen? Wat hebt u gedaan met de broer die ik u liet bewaken? Waarom is de arme treurig en vervloekt hij de vruchtbaarheid van zijn vrouw?'

Ik wil graag in goede verstandhouding met u leven, en daarom vraag ik u mij te beschouwen als een vriend. Wie mocht hebben gedwaald, kan op een zacht oordeel van mijn kant rekenen. Omdat ik zelf zo vaak dwaal, zal ik niet streng zijn, althans niet bij gewone fouten of nalatigheden. Alleen waar nalatigheid een gewoonte zou worden, zal ik die tegengaan. Over misslagen van grovere aard, over omkoping en onderdrukking spreek ik niet. Zoiets zal niet voorkomen, toch, mijnheer de Adipati?

'O nee, mijnheer de assistent-resident, zoiets zal niet voorkomen in Lebak.'

Welnu dan, heren hoofden van Banten Kidul, laat ons verheugd zijn dat onze streek zo onderontwikkeld en zo arm is. Wij hebben iets moois te doen. Als Allah ons beschermt, zullen wij ervoor zorgen dat er welvaart komt. De grond is vruchtbaar genoeg, en de bevolking van goede wil. Als iedereen de vruchten van zijn eigen inspanningen plukt, zal de bevolking binnen weinig tijd toenemen, zowel in aantal als in bezittingen en beschaving, want dat gaat vaak hand in hand. Ik verzoek u nogmaals mij te beschouwen als een vriend die u zal helpen waar hij kan, vooral wanneer onrecht moet worden bestreden. En hiermee vraag ik om uw medewerking. Ik zal de ontvangen berichten over landbouw, vee-teelt, politie en justitie met mijn besluiten naar u terugsturen.

Hoofden van Banten Kidul! Ik heb gezegd. U kunt terugkeren naar uw woonplaatsen.

Ik groet u allen zeer!

(Fragment 121. Gijsbert van Es, Hertaling Max Havelaar, pp. 116-126.
Enkel het gesproken woord.)

Multatuli – De publicist

George Lodewijk Funke,
Multatuli's uitgever en
vriend tussen 1871 en 1881

Inleiding

Na *Max Havelaar* publiceerde Multatuli een stroom van publicaties die zeer onregelmatig was. Maanden kwam hij tot niets, om vervolgens als een vulkaan uit te barsten. De laatste tien jaren van zijn leven schreef hij, uitgeblust en verbitterd, enkel nog (vaak lange) brieven.

Hij werkte samen met vele uitgevers waarmee hij in de regel ook weer gebrouilleerd raakte. Alleen de vroeg gestorven uitgever Funke was tot diens dood een zeer trouw metgezel.

Het meest teleurgesteld zal Multatuli geweest zijn in Jacob van Lennep die *Max Havelaar* heeft doen uitgeven bij De Ruyter in Amsterdam. Dekker was zeer in zijn nopjes dat de grote schrijver, landsadvocaat en publiek figuur Van Lennep zich voor hem en *Max Havelaar* zou inzetten. Dekker kwam al snel, maar toch te laat, teleurgesteld van een zeer koude kermis thuis. Van Lennep vreesde onrust in Indië en Nederland en verkeerde in een spagaat. Het steunen van de geweldige schrijver, die niet tegen te houden was, of het vermeend landsbelang dienen? Hij koos, op achterbakse wijze, voor het laatste. Over deze kwestie alleen al is een boekenplank volgeschreven.

Vanaf november 1862 schreef Multatuli zijn *Ideeen*. Daarin noteerde hij alles wat in hem opkwam. Kriskras door elkaar verschenen gedachten, invallen, parabels, maar ook het toneelstuk *Vorstenschool* en het nooit voltooide verhaal van Woutertje Pieterse. Hij schreef voor zijn uitgevers steeds een 'vel' vol. Een vel was genoeg tekst om zestien pagina's van een boek te drukken. Hij kreeg betaald per vel.

Verder publiceerde Multatuli brochures over actuele thema's en verweerschriften. Brieven schreef hij van jongs af aan en dat heeft hij zijn hele leven volgehouden.

Bijzonder is dat, toen hij in Duitsland woonde, hij als bijverdienste, correspondent was voor de *Opregte Haarlemsche Courant*. Hij voelde zich echter geremd, omdat zijn mening niet mocht doorklinken in zijn artikelen 'van Den Rijn'. Het moest van zijn opdrachtgever objectieve berichtgeving zijn. Dat vond Multatuli, die overal een mening over had, natuurlijk een onmogelijkheid. Dat moge duidelijk zijn. Ook dat hij daar een creatieve 'journalistieke' oplossing voor bedacht om toch gehoord te worden. Hij kwam er lange tijd mee weg.

122 Ik zal in dat schrijven trachten naar waarheid.

Dat is mijn eenig program.

Ik zal geven: verhalen, vertellingen, geschiedenissen, parabelen, opmerkingen, herinneringen, romans, voorspellingen, paradoxen...

Ik hoop dat er 'n idée zal liggen in elk verhaal, in elke mededeeling... Noem dus m'n werk: Ideeën, anders niet. (VW 16, p. 602. Brief aan uitgever d 'Ablaing)

123 Velen zijn het met Multatuli grondig oneens geweest, maar over één punt waren vrienden én vijanden het roerend eens: hij had 'stijl'. Jonckbloet, die zich in zijn Multatuliboek ontpopt als een fervent bestrijder, schrijft niettemin neer: 'Den lof verkondigen van Multatuli's stijl ware water dragen naar den Oceaan. Is hij op dreef en behandelt hij eene stof die hij onder de knie heeft, dan wordt hij door geen enkelen Nederlandschen schrijver overtroffen.' [...]

Brom, wiens Multatuliboek eigenlijk een anti-Multatuliboek is, schrijft bijna met tegenzin neer: 'Noem hem opdringend, noem hem hinderlijk, noem hem wat je wil, maar saai als zoveel anderen is hij nooit. En hij kan 't niet helpen, dat er bij ons geen boeiender schrijver in zijn eeuw bestaat dan Multatuli.' (P. Vermoortel, De schrijver Multatuli, p. 40.)

Jonckbloet, priester en pastoor te Batavia, publiceerde in 1894 kritisch over Multatuli

Gerard Brom, literatuurwetenschapper

124 Zijn *Max Havelaar*, ofschoon een boek, was helemaal bestemd om iets te wijzigen in de werkelijkheid, onmiddellijk; dat mag mislukt zijn, toch, voorzover zich zoiets laat verifiëren, heeft het dit op langere termijn wel gedaan. En wat voor zijn debuut geldt, geldt evenzeer voor zijn *Minnebrieven*, zijn *Ideën*, zijn *Specialiteiten*, om van de paar brochures over *Vrije Arbeid* maar te zwijgen. Al zijn werk heeft een strekking, een politieke of een morele, en meestal beide. Door mooivinderij voelde hij zich beledigd, bedrogen. Dat was hem te goedkoop. Bij de schrijver Multatuli ging het leven zó direkt over in de literatuur, dat hij bij zijn lezer een even direkte overgang verwachtte van literatuur in leven. (G. Stuiveling, *Over Multatuli* 10, p. 48.)

125 't Is een ondankbaar werk voor u te schryven, Nederlanders. Of ik goed *schryf*, weet ik niet. En dit scheelt me ook weinig. Maar dat *gy* niet *lezen* kunt, is zeker. En dat ge – hoe gebrekkig dan ook – *lezen zult* wat ik *schryf*, is ook waar. *Beproof eens neen te zeggen*. (vw 2, p. 244.)

126 Was Multatuli een letterkundige? Gemakshalve zal niemand dit ontkennen want, om weer met Multatuli te spreken, '**men moet toch iets zijn**'. Dekker zelf echter heeft zich zijn hele leven lang met hand en tand er tegen verzet dat hij auteur was. '**Ik ben een eenvoudig mens die recht zoekt**', zegt hij, '**en slechts bij ongeluk artist**.' Hij hield zich – welke schijnbare verwaandheid! – voor de beste schrijver die er ooit geweest was omdat hij, naar hij verklaarde, geen schrijver was. (H. de Leeuwe, *Over Multatuli* 1, p. 52.)

127 Als je leest wat er uiteindelijk staat, denk je: zo moest het gezegd zijn, en niet anders. Je kunt de proef op de som nemen door zo'n zinsnede anders te formuleren. Het levert zelden hetzelfde, en nooit een beter resultaat op. Neem het aforisme '**Een parelduiker vreest den modder niet**', en vergelijk daarmee varianten als: 'wie naar parels duikt, heeft geen schrik van de modder' of 'een parelduiker is niet bang van slijk'. Verzin nog honderden andere varianten, vervang desnoods

één woord door een synoniem, leg dat alles naast Multatuli's origineel, en je begrijpt waarom hij als schrijver geniaal is. (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*, p. 41.)

128 Dank?

Gy hebt my niet te danken, Publiek. *Ik* schryf wat ik verkies, onverschillig of 't u aanstaat. En als ik let op de dingen die u wél aanstaan, als ik de voddery onderzoek, weeg, en schat, waarvoor gy uw handen roodklapt... zie, dan hoop ik dat ge u te bersten fluit over myn werk. (vw 2, pp. 604-605.)

129 Wat er ook van zij, 'kunst om de kunst' was voor Multatuli een groteske absurditeit. Hij wou gehoord en gelezen worden om iets tot stand te brengen. Op elke pagina heeft hij daarvan getuigenis afgelegd, soms vol onbesuisde hoop, soms vol grenzeloze ontmoediging. In zijn jongste werken schrijft hij kort en kernachtig. Later verklaart en argumenteert hij alles lang en breed. 'Als de mensen niet reageren op mijn bliksems en weerlichten', zo redeneerde hij, 'dan zullen ze misschien overtuigd raken door argumenten en betogen.' Maar toen finaal duidelijk werd dat men hem niet of verkeerd las, en in elk geval niet overeenkomstig handelde, besloot hij te zwijgen. De laatste tien jaar van zijn leven heeft hij alleen nog brieven geschreven en aantekeningen gemaakt bij vroeger werk. (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*, p. 56.)

130 Hij was bang dat een reputatie van komedieschrijver onder zijn eigen naam hem later zou kunnen schaden. Ook aan Tine openbaarde hij een paar dagen later de naam Multatuli – 'dat is: *ik heb veel gedragen, een vreemde naam niet waar?*' (D. van der Meulen, *Multatuli*, p. 379.)

131 Het kan geen kwaad nog even stil te staan bij Dekkers 'larmoyante pseudoniem', zoals Menno ter Braak het noemde. Multatuli zelf vertaalde het bij voorkeur letterlijk, dus als: 'ik heb veel gedragen'. Hoewel er wat discussie is geweest over de vraag in hoeverre Dekker zijn klassieken kende, lijkt het er toch op dat

Huilerig klagen, oversentimenteel pathetisch smeken

Horatius, Romeins
dichter, leefde van 65 tot
8 v. Chr.

hij de naam aan Horatius heeft ontleend. 'Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit, abstinuit Venere et vino', dichtte die, 'De jongen heeft veel ondergaan en gedaan, gezweet en gerild, en zich onthouden van vrouwen en wijn'. Dat van die vrouwen was misschien niet helemaal juist, maar de rest vond Dekker toch wel op zichzelf van toepassing. In ieder geval kende hij het werk van Horatius, waarnaar hij al in *Max Havelaar* verwees, en de bewuste regel zou hij later citeren in zijn zesde bundel *Ideeën*. En alcohol dronk hij, net als 'de jongen' van Horatius, hoogst zelden. (D. van der Meulen, *Multatuli*, p. 412.)

132 'Want daar zijn beroep op de openbare mening zonder weerklink gebleven was, wilde hij het Nederlandse volk bevrijden van onwetendheid, bekrompenheid en vooroordelen. Hij wilde zijn medemensen opvoeden tot zelfstandig denkende mensen met eigen verantwoordelijkheidsgevoel'. (Gerard Huygens, Aangehaald in *Over Multatuli* 8, p. 41.)

133 [...] en gy *moogt* my 't genoeg niet verbieden dat er voor my in ligt te vertellen hoe ge my behandeld hebt. Meen niet dat ik hierby alleen denk aan 't finantieele. Ook daarvoor ben ik dankbaar, maar er is meer! Ge hebt my altyd myn menigvuldige tekortkomingen vergeven. Maanden lang stonden soms de bakken te wachten op korrektie, of de zettters op kopie. Nooit zal ik van anderen verwachten, nog minder vorderen, dat ze voor my zyn wat gy voor me geweest zyt. Nooit hebt ge my een verzoek afgeslagen, nooit één postbestelling op antwoord laten wachten. Altyd hebt ge meer gedaan dan ik eischen kon of verwachten mocht! Ik wenschte dat ge goed de stemming wist die *uw* naam altyd by ons opwekt. Van morgen nog gaf Mimi heel onbewust daarvan 'n blyk. Je moet weten (zeker schreef ik 't U al meer) dat ik sedert eenige jaren 'n nagenoeg krankzinnige vrees heb om brieven te openen. Slechts ten-deele kan ik die angst verklaren. 't Heeft iets van watervrees. Gewoonlyk liggen er dan ook eenige ongeopende brieven op m'n schryftafel, en dat duurt dan tot Mimi soms met, soms zonder per-

missie, opruiming houdt. Nu was uw brief gister namiddag aangekomen, en ik had hem geopend in den katalogus uwer fondsveiling geschoven. Van ochtend kwam ze by me, haalde uw brief er uit en stak hem me toe. 'Hy is van Funke!' zei ze. Dat beteekende: dáárin is nooit iets kwaads. (VW 20, p. 573. Brief aan Funke.)

- 134 [...]de uitgever G.L. Funke, mijn vader, geboren is te Amsterdam 19 November 1836 en overleden te Hilversum 18 October 1885. In 1885 was ik pas 17 jaar, maar ik herinner me nog zeer goed de enkele malen dat de heer Douwes Dekker bij ons logeerde. Welk eene levendigheid! Het laatste heb ik hem gezien bij de begrafenis van mijn vader. Hij was toen zoo ontroerd en gebroken dat wij weinig met hem hebben kunnen spreken. (Julius Pée, Multatuli en de zijnen, p. 328.)

Julius Pée, Vlaams bewonderaar van Multatuli

- 135 Op 29 januari 1867 schrijft hij Tine, dat Mimi die week de stukjes heeft gefabriceerd. En op 8 februari vertrouwt hij aan zijn vrouw zijn geheim toe: 'Die nieuwsberigtjes van den Ryn zijn daarom lastig wyl ze zoo vervelend zyn. Die courant kan alleen drooge feiten gebruiken. Ik mag er niets van my in doen. Als ik wat ideeën wil binnensmokkelen zeg ik: men leest in de Mainzer-Beobachter... (N.B. een blad dat niet bestaat.)' (E. Francken, Over Multatuli 2, p. 9.)

Johannes Enschedé, uitgever van de *Oprechte Haarlemsche Courant*

- 136 De firma Enschedé, die zich (zoals ook Karel van het Reve heeft opgemerkt) zeer correct opstelde, geloofde Multatuli, vergaf hem zijn verzonnen krant van harte en bleef prijs stellen op zijn berichten. Dus ging Multatuli ermee door; wel scheidde hij zijn 'Mainzer'-stukken scherper dan voorheen van de 'mechanisch' overgenomen nieuwsberichten uit andere bladen. Na september bemerkte hij echter dat men alleen zijn commentaarlose stukken plaatste, en zelfs die kwamen er niet volledig in. [...] Achteraf gezien heeft het er overigens alle schijn van dat hij niet alleen de *Mainzer Beobachter* gebruikte om zijn eigen commentaar te geven. Ook achter aanduidingen als 'een Keulsch blad' en 'uit het Nassausche' ging Multatuli zelf schuil, zoals uit de naspeuringen van Böhm blijkt. (D. van der Meulen, Multatuli, pp. 522-523.)

137 Over de dubbelhartige houding van de ontdekker, Van Lennep, is veel geschreven. Hij probeerde 'een weinig koud water' op Dekkers vuur te gieten, want hij beschouwde hem als een gevaar voor het koloniale bestuur. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 408.)

138 Toen dan de uitgave van het boek onvermijdelijk was geworden, toonde hij (Van Lennep) zich minder schrikachtig dan Van Hasselt, die de uitgave werkelijk hartgrondig betreurde. Met onmiskenbaar enthousiasme en zelfs een zekere gretigheid zette hij zich aan het persklaar maken van het manuscript. Toch is er reden voor twijfel aan Van Lenneps goede bedoelingen. Hij probeerde de lading te verzwakken door stukken te schrappen en plaats- en eigennamen onherkenbaar te maken. Daarin slaagde hij groten-deels, zij het dat het slot tegen zijn wens bewaard bleef. Hij kocht het kopijrecht, maar of hij daarmee toen al bijbedoelingen had is niet zeker. Maar hij kreeg een wapen in handen om een wijdere verspreiding van de *Havelaar* te voorkomen, en zoals zal blijken heeft hij daar op alle manieren gebruik van gemaakt. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 409.)

139 Dubbel spel? Zonder twijfel, maar al wist Douwes Dekker niet wat er achter zijn rug om besproken werd, zelf stelde hij zich evenmin bijzonder principieel op. Ook hij was zonder meer bereid zijn boek te zien als een ruilmiddel; ook hij wilde wel van publicatie afzien, als daar iets tegenover stond. En wat hij wilde was niet mis: [...]. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 390.)

140 Multatuli richtte zijn klachten tot Jacob van Lennep, die uiteindelijk tussen hem en De Ruyter instond. '**Er moet eene tweede editie van wezen, er moeten Exx naar Indië, het moet geannonceerd worden**', schreef hij. '**Ach help mij van de Ruyter af!**' Maar Van Lennep hielp hem niet van de uitgever af. Integendeel. Multatuli begon in te zien dat het niet zozeer De Ruyter was die hem in de weg zat, maar Van Lennep zelf. 'Wie een huis koopt heeft het recht het te verbouwen zonder den verkooper te raadplegen,' ant-

Willem Jan van Hasselt, rechter en liberaal Kamerlid, leest als een van de eerste het manuscript van *Max Havelaar* en schrikt van de inhoud. Vervolgens gaat hij ermee naar Van Lennep

Exx: exemplaren

Annonceren: reclame maken, advertenties plaatsen

Joost de Ruyter, boekhandelaar en kleine uitgever, wordt door Van Lennep opgedragen *Max Havelaar* uit te geven

woordde Van Lennep. Hij doelde niet op zijn eigen redactionele ingrepen, maar op het algemeen beleid van de uitgever. Multatuli wist nu waar hij aan toe was. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 432.)

- ¹⁴¹ Hij won dus niet. ‘Proces v.L. (eerste instantie) heb ik verloren’, meldde Multatuli. ‘Never mind! Appel! Ik zal ’t behandelen.’ Van Lennep hield het kopijrecht. De Ruyter bleef de uitgever. Tot de overwegingen die tot het vonnis van mei 1861 hadden geleid hoorde een zinsnede uit een brief van Multatuli aan Van Lennep, van april 1860: ‘Het boek behoort U’, had hij toen geschreven, ‘mag ik het vertalen?’ Om deze zin had Van Lennep de brief later laten verzegelen en registreren. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 433.)

- ¹⁴² Droogstoppel voelde berouw dat-i den onnozelen Sjaalman z’n recht op eigen werk niet ontfutseld had. Waarschynlyk kwam me by ’t schetsen van den huichelenden schelm, deze trek nodig voor. En zie, ik wist niet dat ik hier – in zeer beperkten zin altoos – profeet was. Juist op de manier die Droogstoppel hier betreurt niet gevolgd te hebben, is de beschikking over ’t boek Havelaar in andere handen overgegaan. De my aangeboden en eigenlyk *opgedrongen* ondersteuning die strekken zou om me zes maanden rust te verschaffen na m’n ellendig omzwerven, en *om den uitslag van m’n pleidooi af te wachten*, is gebruikt als voorwendsel om den Havelaar zó te behandelen dat het pleidooi z’n kracht verloor. En dit geschiedde *opzettelyk*. In een aan my gericht ‘Brief’ verklaart de heer Van Lennep: dat hy ’t *populair worden van m’n arbeid wilde tegengaan*, hy die met zoveel vertoon van vurige sympathie my verzocht had de uitgaaf daarvan aan hem op te dragen! Toch ben ik aan de rechtvaardigheid verplicht den lezer te waarschuwen tegen zekere vereenzelviging van den heer V.L. met den afzichtelyken Droogstoppel. Toen V.L. *begon* zich met de Havelaarszaak in te laten, was-i oprecht. Maar gaandeweg begon hy berouw te voelen, en z’n zwakheid nam zó de overhand dat-i weldra liever my verraadde – ’t moet hem zéér gedaan hebben, want

slecht was-i niet! (VW 1, pp. 315-316. Noot 7, in 1875 door Multatuli toegevoegd.)

143 Ik leg my toe op 't schryven van levend Hollands.
Maar ik heb schoolgegaan. (Idee 41. VW 2, p. 317)

144 Ik ken weinig schryvers op wier geschryf ik zoveel
aanmerkingen heb als op 't myne. (Idee 42. VW 2, p. 317)

145 'Ik heb gedaan wat ik kon', schreef hij, en hield met
publiceren op, moe van zijn eigen gelijk, moe van zijn
pogingen om anderen daarvan te overtuigen. In dat
zwijgen ligt misschien het meest overtuigende bewijs
van de ernst waarmee hij het schrijverschap als een
roeping heeft opgevat en niet als een beroep. (P. Vermoor-
tel, De schrijver Multatuli, p. 56.)

SLOTFRAGMENT

In november 1859 publiceerde Douwes Dekker voor het eerst onder de naam Multatuli in het vrijdenkerstijdschrift *De Dageraad*. Daarin verscheen zijn *Geloofsbelydenis* die hij aan Tine had gestuurd. Tine vroeg ernaar omdat Multatuli's broer Jan er om had verzocht. Hij deed dat liever niet en schreef Tine in een brief van oktober 1859:

Is dat kiesch, is dat niet wreed, is het niet of de alge-
rijnsche zeeroover een Christengevangene vraagt wat
hij van Mahomed denkt?

[...] Maar gij moet een opstelletje hebben. Ik gaf het
liever niet, omdat *mijn* en *Uw* geloof zoo negatief is.
Ons geloof is: *niet te weten wat wij te gelooven hebben*.
Wij zijn zoo knap niet als al die menschen die zeggen:
zóó is het, of ik geloof dat het zóó is. (Fragment 146. VW 10,
p. 75.)

Een korte geloofsbelydenis:

Een vader zou voor een ogenblik het huis verlaten.
Om de scherpzinnigheid zyner kinderen op de proef

te stellen, gaf hy hun te raden, wat hy zou gedaan hebben gedurende zyn afwezigheid.

Een der kinderen, die een blauw buisje droeg, zeide:

- Ik weet het al. Vader is naar den kleermaker, om zich een blauw buisje te laten aanmeten.

Het tweede kind, dat gaarne zoetigheid at, werd boos op Blauwbuis, die zo dom kon zyn te geloven, dat de vader een blauw buisje droeg, als hy.

- Ik weet beter, zeide het. Vader eet zoeten koek met stroop.

Het derde kind, dat in een donker hoekje zat, kneep een kat in den staart, en schold Koek-eter uit, die zo dom was te denken dat vader koek at, als hy.

- Ik weet beter, zeide het. Vader slacht een os.

Het vierde kind, dat zeer twistziek was, trok Katteknyper de haren uit, omdat hij zo dom was te geloven dat de vader een os slachtte.

- Ik weet beter, zeide het. Vader is naar buurman Pieterse gegaan, om dien eens flink af te ranselen.

Het laatste kind verpleegde een lyster die haar pootje had gebroken, en had hiermede zoveel te doen, dat het verzuimde aan 't raadsel te denken.

Toen nu de vader thuis kwam, bleek er, dat noch Blauwbuis, noch Koek-eter, noch Katteknyper, noch Haartrekker goed gegist hadden. Maar het laatste kind had nog niet gesproken.

- Ik weet het waarlyk niet, zei Lystermannetje. Zie, daar richt zy zich op, en ziet ons dankbaar aan...

- Juist... riep de vader. Dát deed de zieke weduw die ik bezocht!

Niemand had getroffen. Maar Lystermannetje was het naast aan de waarheid, zonder te hebben meegeraden.

(Fragment 147. VW 1, p. 9.)

Multatuli – De politicus

Inleiding

Multatuli kon met niemand meegaan. In zijn tijd kon je het parlement, dat pas sinds 1848 direct werd verkozen, verdelen in grofweg twee groepen, de Liberalen en de Conservatieven of Behouders. Bij geen van hen voelde Multatuli zich thuis. Ook niet bij het opkomend socialisme. Hij was geen socialist, maar wel sociaal bewogen.

Hij wilde geen *stelsels* bouwen, nergens gedachteloos achteraan lopen. Hij riep eenieder op dat ook niet te doen. Zoals we al zagen, wilde hij dat mensen zelf nadenken, conclusies trekken en daar naar handelen door proberen goed te doen met hart en rede.

Toch stelde Dekker stelde zich tweemaal verkiesbaar om Tweede Kamerlid te worden, in 1859, nog voor het verschijnen van *Max Havelaar*, en in 1862. Zowel in Tiel als later voor het kiesdistrict Leeuwarden draaide het uit op een deceptie. Hij kreeg zeer weinig stemmen. Eigenlijk zou hij als een vorst moeten kunnen heersen en al het onrecht de wereld uit helpen. Daarvoor had hij macht nodig, het liefst net zoveel als Napoleon. Dan kon hij de bakens verzetten en het voorbeeld geven van hoe je de dingen aanpakt.

De grondwet van Thorbecke uit 1848 vond Multatuli een gedrocht. Het was schipperen tussen de macht van de koning (Willem III, in Multatuli's ogen niet capabel) en de volksvertegenwoordiging (parlementsleden, in Multatuli's ogen ook niet capabel). Het was beide niets! Hij was het ook niet eens met het kiesrecht, waar alleen mannen die voldoende belasting betaalden mochten stemmen. Vooral

Nederland had tot 1917 een kiessysteem waar een afgevaardigde per 'regio' gekozen kon worden voor de Tweede Kamer

Door de invoering van de nieuwe grondwet kwamen er rechtstreekse verkiezingen en ministeriële verantwoordelijkheid. Dat betekende minder macht voor de koning. Multatuli kreeg bij die verkiezing negen van de 945 stemmen!

Johan Rudolph Thorbecke, liberaal staatsman

Thorbecke moest het ontgelden. De gerespecteerde politicus werd de kop van Jut in zijn aantijgingen en schimpscheuten. Multatuli publiceerde honderdzeven tekstjes voor de grafsteen van Thorbecke. Er is er niet een lovend! Thorbecke heeft nooit (publiekelijk) op Multatuli gereageerd.

En het volk? Daar verwachtte Multatuli ook niet veel van. De mensen waren ‘verleugend’ door de machthebbers maar ook een stel slaapkoppen die zich voor de gek lieten houden.

Omdat hij met niemand mee kon gaan, riep hij op tot een *Derde Partij*. Een partij die het goede beoogde.

148 Kiezers, ik stel u ernstig voor, U eens te bemoeien met uw ‘zaken’. (VW 2, p. 146.)

149 Ziet, Kiezers, hoe zou ’t zyn, als ge in plaats van dat alles, eens iemand afvaardigde naar Den Haag, die in ’t bezit was van wat *hart?*... (VW 2, p. 145.)

150 Ik heb myn wens te kennen gegeven, om te worden in aanmerking gebracht by de aanstaande verkiezing van een lid der Tweede Kamer voor Uw Distrikt, en gevoel my verplicht U de redenen meê te delen, die my tot dien wens bewegen. (VW 1, p. 433.)

151 Multatuli kon dan ook onmogelijk tot één bepaalde stroming worden gerekend. Zijn standpunten vormden een curieuze mengeling van behoudend én liberaal, van reactionair én vooruitstrevend. Hij kon tegelijk pleiten voor een verlicht maar absoluut koningschap én voor een democratie *zonder census*. In dat laatste was hij zijn tijd ver vooruit, zoals hij dat ook was in zijn opvattingen over vrouwenemancipatie en zijn volstrekt afwijzen van het geloof, waarmee hij bij geen van de gevestigde partijen terechtkon.

Maar uiteindelijk ging het hem daar ook niet om. Hij was in eerste instantie op zoek naar mensen, bij voorkeur in georganiseerd verband, maar desnoods eenlingen, die hem konden helpen met het verwezenlijken van drie doelen: eerherstel, hereniging van zijn gezin en financiële ondersteuning (dit kwam op hetzelfde

In de negentiende eeuw was het stemrecht gekoppeld aan hoeveel belasting iemand betaalde

neer) en verbetering van het lot van de Javaan. En al leek hij soms door eigenbelang te worden gedreven, uiteindelijk stond en viel alles óók met het laatste. In de loop der jaren werd zijn blik breder en ging hij zich tevens op misstanden in Nederland richten. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 582.)

Manier van spreken
waarbij veel mooie
woorden zonder veel
inhoud worden gebruikt

- 152 Het specialisme dat het retorische genie Multatuli het scherpst hekelt is dat van de beroepssprekers in het parlement en elders: de retoriek. Waar anderen in de kunst van het overtuigen een nastrevenswaardig ideaal zien, is ze voor hem enkel een besmettelijke ziekte, **“n pest die uitgeroeid behoort te worden, ‘n vloek die men bezweren moet’**. [...] De praatspecialist vergelijkt hij met de verkoper van verschoten lapjes vlees. Hem is het niet om de waarheid te doen, maar om het effect van zijn deuntjes: hij moet zijn zaakjes zo weten te verpakken dat anderen ze vreten. (Cyrille Offermans, Over Multatuli 18, p. 37.)

- 153 Multatuli heeft niet dadelijk begrepen wat de strijd tussen liberalen en conservatieven over vrije arbeid contra cultuurstelsel eigenlijk inhield. In het begin meende hij dat vrije arbeid meer aan zijn liberale beginselen beantwoordde. Later scheen hem toe dat de hele discussie alleen maar ten doel had de aandacht af te leiden van de hoofdzaak. Wat maakte het voor verschil of de Javaan volgens het ene of het andere stelsel uitgezogen werd? Is er geen derde partij mogelijk, vraagt hij in Minnebrieven, een partij die alleen maar wil dat de Javaan niet mishandeld wordt? (Josine Meyer, Over Multatuli 9, p. 4.)

- 154 Deze ‘ultra-liberale’ partij (misschien is het gebruik van de term ‘humanistisch’ hier meer op zijn plaats) diende zich volgens *Ideën* 451 en 452 sterk te maken voor de uitbreiding van het staatsonderwijs voor alle standen, de invoering van vrije en algemene verkiezingen voor heel het volk, verlaging van de belastingen en aanmoediging van de nijverheid, versoepeling van het koloniaal regeringsbeleid in Indië en de scheiding van kerk en staat. (Hans Verhage, Over Multatuli 27, p. 20.)

155 Sedert enige jaren bemoeien zich velen met Indië. 'Die velen' kunnen onderscheiden worden in twee hoofdsorten, de *behouders* en de *liberalen*. Behouders zyn de personen die gaarne zoveel mogelyk voordeel trekken uit Indië; en liberaal noemt men de zodanigen die gaarne uit Indië voordeel trekken, zo véél mogelyk. Ziedaar 't verschil, dat zich oplost in treffende gelykheid. (VW 2, p. 73.)

156 In de euforie van het Havelaar succes heeft hij gemeend dat het kon: de 'derde party!' 'Op dan', klinkt het aan het slot van zijn eerste brochure *Over Vryen Arbeid in Nederlands-Indië*, 'Ten stryde tegen de leugen! Op, ten stryde! Op, ter overwinning! Op, tot het byeenroepen, tot het ordenen, tot het wapenen van de DERDE PARTY!' (P. Vermoortel, De schrijver Multatuli, p. 15.)

157 Overal klaagt men over zware belastingen, en overal gaat men voort belasting op te brengen aan kerken en kerkedienaars. In gehuchten waar de *mensen* ternauwernood beschut zyn tegen weer en wind, en hun verblyf delen met de varkens, steken de kerken onbeschaamd hun spitsen omhoog als om den spot te dryven met de ellende die hen omringt. In de steden zien ze met pauwige verwatenheid neer op de armen die wegrotten in vochtige kelderholen onder de oppervlakte van de zee. (Idee 429. VW 2, p. 632.)

Verwaand als een pauw

158 In de volkswijken hadden de schimmels betere huisvesting dan de mensen: alles met vier muren en een plafond fungeerde als woning. Oppervlakte- en grachtwater dienden voor schoonmaak van lijf en goed, als riool en als drinkwater. Met als gevolg meerdere ravages door de cholera. In het westen van het land waren geboorte- en sterftcijfer tot 1875 zo hoog, dat ze doen denken aan de tegenwoordige Derde Wereld. (Tom Böhm, Over Multatuli 43, p. 24.)

159 Wy beklagen hier den werkman, niet omdat-i verstoken is van Oosterse pracht, van Paryse verfyning... 't is hier om *vlees* te doen, om vlees dat in *zyn* weiden groeit. Vlees van de runderen die hy ziet grazen, die hy

loeien hoort in 't veld. Vlees, dat-i ziet te koop hangen in de winkels der slachters. Vlees, dat-i ziet wegvoeren naar Engeland...

Vlees, dat hy overal ziet of waarneemt... behalve op *zyn* tafel, behalve op *zyn* schotel, behalve in *zyn* maag. Vlees, dat-i nodig heeft om gezond te *zyn* naar ziel en lichaam. Om 't werk te verrichten dat van hem ge-eist wordt. Vlees, dat zich in hem zou behoren om te zetten in spieren en bloed, met evenredige levenslust, wilskracht en energie.

Is 't niet treurig? (VW 3, p. 114.)

160 De krotten die ze heetten te bewonen – vuistslagen in 't gezicht der beschaving... (Idee 1223. VW 7, p. 407.)

161 Och! Ziedaar weer een van die dingen die me met verdriet doen neerzien op myn onmagt om my juist uittedrukken, of zóó dat ik begrepen word. Ik ben zeer, zeer liberaal, ultra-liberaal en daarom ben ik een verklaarde tegenstander van wat men in Holland *de* liberalen noemt. (VW 12, p. 453.)

162 [...] *weg met parlementaire, ministeriële leugens! Wy eisen brood, vlees, uitspanning, genot, levensgeluk voor het volk...*

Geachte hoorders, ik zal te zyner tyd u oproepen, om deel te nemen aan de *oprechte, eerlyke, moedige derde party...* (Idee 452. VW 3, p. 184.)

163 Onlangs by de behandeling der koloniale begroting heeft men elkaar over en weer Droogstoppel genoemd. Men kan 't nalezen in 't verslag der zittingen van de Tweede Kamer.

Droogstoppel nu – *ik* heb dien man gemaakt, *ik* heb 't recht te zeggen *hoe, wat en wie* hy is – Droogstoppel is de gemene dief, minus den moed om in te breken. [...] Eilieve, ik heb vergeten te zeggen of Droogstoppel liberaal of behoudend is...

In de Kamer heeft men de goedheid gehad deze gapping aan te vullen.

Liberalen hebben tot behouders gezegd:

- Gy Droogstoppel!

Uitdrukking tot aansporing. In de geest van: och!, kom!, wees zo goed!

En behouders hebben geantwoord:

- Droogstoppel, gy! (VW 2, pp. 202-203.)

164 Hij publiceerde als eerste in Nederland het schamele inkomen van een doorsnee-arbeider en riep daarbij uit: 'De arme wordt niet vertegenwoordigd. Welnu, vanaf heden ben *ik* de vertegenwoordiger van die arme.' (Idee 451) 'Een rechtgeaarde koe zou niet berusten te logeren als nu drie-vierde van de bevolking van Amsterdam', schrijft hij op een ogenblik dat het grootste deel van de Amsterdamse bevolking in krotten, kelderwoningen en lemen hutten huist. (P. Vermoor-
tel, De schrijver Multatuli, pp. 28-29.)

165 De vaststelling dat de grondwet de regering had gemaakt 'tot een nietswaardige mommerij, tot een voddakraam, tot niets', sprak een aantal sympathisanten met het fascisme en het nationaal-socialisme in de twintigste eeuw aan, onder wie de voorzitter van het Multatuli Genootschap in de oorlogsjaren, C. de Hart en T.A. Goedewaagen, tijdens de bezetting secretaris-generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Dat Multatuli zich in *Een en ander over Pruisen en Nederland*, net als in zijn Idee 451, vooral tegen het censuskiesrecht keerde, zeiden ze er natuurlijk niet bij. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 525.)

166 Zijn liberale moraal had hem tot criticus van kapitalisme en socialisme beide gemaakt. Die *moraal* was volstrekt niet reactionair. Dank zij zijn hartstochtelijk temperament en zijn onverschrokken karakter had hij zich al heel jong ontworsteld aan de benauwende vooroordelen van zijn omgeving. Hij bevrijdde zich van de bekrompen godsdienst die hem daar was opgelegd, hij weigerde de heersende seksuele taboes te aanvaarden, hij beschouwde de vrouw als gelijke van de man, hij maakte de bevrijding der inlandse bevolking van honger en ellende tot zijn meest persoonlijke levensdoel. Daardoor werd hij de voorvechter van de velen die in de veranderende maatschappij nieuwe maatstaven zochten voor hun denken en handelen. Hij maakte school onder jonge generaties van Indische be-

stuursambtenaren. Hij bestreed misstanden waar hij ze aantrof, onverschillig voor partijbelang. Een politiek leidsman kon hij niet zijn, maar zijn strijdbare liberale moraal behoudt haar geldigheid zolang de democratie bestaat. (J. Meyer, Over Multatuli 9, p. 8.)

167 In januari 1867 als hij zijn stuk over *Pruisen en Nederland* schrijft, creëert hij de term ‘een beministerd Koning’, die nooit iets ongewoons zegt, die geen oordeel hebben mag, die zich moet laten bedriegen, omdat de grondwet hem veroordeelt tot dulden en dragen. Het recht om goed te doen is hem ontnomen, hij moet een stroman zijn, het vijfde rad aan de wagen, een nul. Zijn constitutionele plicht is niets te zijn, zijn wijsheid mag niets weten, zijn arbeid is: niets te doen, zijn kracht moet zich openbaren in onthouding. (H. de Leeuwe, Over Multatuli 17, p. 3.)

168 Om misverstanden uit den weg te ruimen, verklaar ik dat de meeningen der SOCIAAL-DEMOCRATEN over de middelen ter verbetering van den treurigen toestand waarin 'n groot gedeelte der bevolking van Europa verkeert, my voorkomen in *hoofdzaak ON-JUIST te zyn*. (VW 23, p. 730. Advertentie geplaatst in Rotterdamsch Nieuwsblad 1886, net voor zijn dood.)

169 [...] zolang het kiesstelsel niet veranderde, ‘want... het hongerlydende gedeelte der Natie spreekt niet mede.’ Hoewel Multatuli weinig zag in de parlementaire democratie, vond hij dat het stelsel, als het dan toch bestond, in dat geval ook voor iedereen moest gelden. (Dat hijzelf te weinig verdiende voor het actief kiesrecht, speelde ongetwijfeld een rol.) ‘Algemene verkiezingen dus. Afschaffing van den census, die bespottelyk is, én in principe, én in toepassing. [...] En eindelyk: waarom kiezen de vrouwen niet mee? Als de ministers 't geld van de natie wegsmyten, zodat de belastingen hoog blyven, lyden zy toch ook onder dien druk.’ (D. van der Meulen, Multatuli, p. 487.)

Actief kiesrecht: recht om te stemmen
Passief kiesrecht: recht om gekozen te worden

170 Multatuli bleef tot zijn dood lid van de Orde van Vrijmetselaren, al liet hij zich vaak kritisch en soms uiterst negatief uit over deze broederschap. Door zijn medebroeders werd hij regelmatig geholpen, maar de steun die hij van hen verwachtte gaven zij hem niet. De kern van Multatuli's bezwaren tegen de Nederlandse Orde van Vrijmetselaren was het gebrek aan politieke betrokkenheid. (K. ter Laan, *Multatuli encyclopedie*, p. 500.)

Multatuli was lid van de vrijmetselaarsloge in Gorinchem en Amsterdam

171 Het succes was groot, Multatuli was er vol van: '**die vlaamsche beweging geeft me veel te denken**', schreef hij, '**en misschien geeft my die zaak het middel aan de hand om een vaderland weer te krygen. [...] Gy lieden moet Holland annexeren. By u zit de kern van Nederland.**' (D. van der Meulen, *Multatuli*, p. 531.)

172 Kenners van Multatuli en zijn tijdvak hebben hem niet zonder diepe sympathie een '*onmogelijke man*' genoemd. Opvallend is ook dat Indonesische nationalistenvan bijzonder formaat als Sjahrir en Hatta, literatoren van de 80er Beweging als Kloos en Van Deyssel, socialistenvan Domela Nieuwenhuis en Frank van der Goes hebben beleiden hem zeer hoog te schatten en onomwonden verklaarden dat zij een diep gevoel van verering voor Multatuli koesterden.

Waarom, of beter waardóór hielden zij van hem, die heel anders verkondigde dan zij voorstonden?

Ik meen dat door heel nauwkeurig lezen en beleven van wat hij zei en deed, maar vooral door regel voor regel kennis te nemen van zijn *brieven*, de grote libertijn [vrijdenker] tevoorschijn komt achter de mislukte strateeg. Dan blijken veel van zijn openbare standpunten – zijn conservatieve standpunt in de koloniale kwestie, zijn schrille monarchisme, zijn afwijzing van het socialisme, zijn afkeer van de officiële literatuur, *eigenlijk* aandoenlijke strategieën te zijn die hij *in* de tijd verkondigde, maar die het uitzicht benamen op zijn werkelijke radicalisme, zoals Frank van der Goes – kort na de dood van Multatuli – schreef: 'Hij wilde politicus zijn en dat was hij niet, hij wilde geen schrijver zijn maar dat was hij in bijzondere mate'. (P. Spigt, *Over Multatuli* 19, p. 28.)

Ferdinand Domela Nieuwenhuis, politicus en sociaal-anarchist

van 1609 tot 1942 een centraal orgaan van het Nederlandse koloniale bestuur in Azië, een regering onder de gouverneur-generaal. De leden van deze Raad werden ook Raad van Indië genoemd

- 173 De nederlaag die Dekker tegen de autoriteiten leed, moet hem, aldus Hermans, 'toch een soort perverse voldoening hebben verschaft'. Met de *Max Havelaar* had hij zich 'in een schrijverschap begeven dat alleen aan een overwinning kon worden geholpen door de maatschappelijke ondergang van de schrijver zelf'. Ik geloof niet, zegt Hermans, dat hij 'ernstig' geloofd heeft nog *Raad van Indië* te kunnen worden, of iets van die aard. Integendeel, juist dat hij *niets* werd, was het krachtigste wapen van deze moralist. Juist dat Havelaar bespuwd werd en vernederd, bewees dat hij gelijk had als hij degenen die zijn boek zo mooi vonden, voor huichelaars uitmaakte' – Ik acht dat allemaal zeer plausibel als doorlichting van een complexe ziel. (Marcel Janssens, *Over Multatuli* 19, p. 58.)

- 174 'Het ideaal ener regeringsvorm is: absentie van regering. Wat maakt het naderen tot dat ideaal mogelijk? Vermindering der behoefte van een Volk om geregeerd te worden: dat is ontwikkeling, beschaving, verlichting, enz. Als ieder wist wat hy doen moet, en daarnaar handelde, ware alle regering overbodig.' De eerste regel van bovenstaand citaat werd het motto van *De Anarchist*, 'orgaan van goddeloozen, haveloozen en regeringsloozen' (K. ter Laan, *Multatuli encyclopedie*, p. 21.)

Slotfragment

In 1861 verschijnt *Minnebrieven*. Ook een bonte verzameling van teksten waarin Multatuli ingaat op vooral *Max Havelaar* en de kritieken daarop. Hij schreef het boek om geld te verdienen voor een arm-lastig gezin dat hij wilde onderhouden. Tine zat met de kinderen berooid in Brussel!

Aan Tine schrijft hij: Ik schrijf mijn minnebrieven. 't Lijkt op niets. Ik zou moeite hebben je te zeggen wat het is. 't Is alles! Poesie, sarcasme, politiek, wellust, scherpste, logica, godsdienst, alles. (Fragment 175. VW 10, p. 477.)

Een verwijt op het handelen van Max Havelaar was dat deze zijn aanklacht tegen de regent niet on-

derbouwde of beter deze onderbouwing (nog) niet wilde delen. In *Minnebrieven* publiceert hij de lijst van afgepakte buffels als bewijsstuk. Hij spreekt zijn potentiële kiezers rechtstreeks aan en wijst ze op de eentonigheid van zijn verhaal.

[...]Gy kunt niet zeggen als Droogstoppel: 'Wat gaan my die zwarten aan, met hun buffels! Ik heb nooit een buffel gehad, en toch ben ik tevreden!'

LIJST

der in de maand Februari 1856 aan de
bevolking van één district
Afgenomen buffels,
toen

MAX HAVELAAR

adsistent-resident was van de afdeling Lebak
en terwyl de heer
Duymaer van Twist,
onder de regering van
Willem den Derde
namens

DE NEDERLANDSE NATIE

de zogenaamde Neêrlands-Indische bezittingen bestuurde.

Naam van den Bestolene	Desa (dorp)	Kaloerahan (kreits)	Getal der Gestolen buffels
Kassib	Kadoe Gawir	Badoer	Een buffel.
Manggia	Tjibongbong	id.	Een buffel.
Oessoep	id.	id.	Een buffel.
Mayasih	id.	id.	Een buffel.
Radaya	id.	id.	Een buffel.
Hadji Sadik	id.	id.	Een buffel.
Sapioedin	id.	id.	Een buffel.
Moersid	Waloekoe	id.	Twee buffels.
Sadjiah	Sanggir	id.	Een buffel.
Ridjal	Tjimontjong	id.	Twee buffels.
Kalar*	Badoer	id.	Twee buffels.

* Deze man was *loerah* = klein hoofd. Dáárom zeker nam men hem twee buffels af, dat ook heel billyk was, daar hy de macht had zyn schade te verhalen op een ander.

Mamak	Tjipoeroet	Badoer	Een buffel.
Kaliam	Kadoe Leboe	id.	Een buffel.
Asmil	Kadoe Gawir	id.	Een buffel.
Rangga	Kadoe Damas	id.	Een buffel.
Marni	Tjisangsang	Goen. Kintjana	Een buffel.
Sariada	id.	id.	Een buffel.
Djepo	Tjidadap	Kerta	Een buffel.
Djaya	Tjioeroeh	id.	Een buffel.
Bayi	Lebak Tjitra	Tjikoessik	Twee buffels.
Asmil	id.	id.	Een buffel.
Mayinten	Tjikatampe	id.	Een buffel.
Ayim	Tjilegong	id.	Een buffel.
Moetassi	Tjigingang	id.	Een buffel.
Mandaya	Kadoe Lamboe	Kompai	Een buffel.
Arday	id.	id.	Een buffel.
Adjiman	Laribongoer	id.	Een buffel.
Arpan	Tjikario	Tjileles	Een buffel.
Abin	Tjimerak	id.	Een buffel.
Dakir	Tjiorogdalong	?	Een buffel.
Moektar	Sereweh	?	Een buffel.
Assih	id.	?	Een buffel.

Is 't genoeg, Kiezers?

Ziet ge wel, hoe verkeerd gy deedt, dien Multatuli te benoemen tot *schryver*, daar de gehele imposante eentonigheid der Saïdjah-vertelling niets is dan een *plagiaat*, een kopie van de *treurige werkelykheid*!

Eén buffel!... Eén buffel!...

Eén buffel!... Ja... maar in 't geheel: zes-en-dertig buffels! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve: in één maand! Is 't niet genoeg, Kiezers?

Zes-en-dertig buffels in één maand!... 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve andermaal: in één distrikt... Is 't niet genoeg, Kiezers?

Zes-en-dertig buffels, in één maand, in één distrikt! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve, nog eens: Lebak heeft vyf distrikten... Vermenigvuldigt, zeg ik u!

Vyfmaal zes-en-dertig is honderd-en-tachtig! Is 't genoeg, Kiezers?

Honderd-tachtig buffels, afgenomen aan de bevolking van de afdeling Lebak, in één maand tyds! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve, tot vervelens toe: er zyn *twaalf* maanden in een jaar... Vermenigvuldigt, zeg ik u!

Twaalfmaal honderd-tachtig maakt ruim tweeduizend! Is 't genoeg, Kiezers?

Ruim tweeduizend buffels, afgenomen aan de bevolking van de afdeling Lebak, in één jaar! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve, byna voor 't laatst: De residentie Bantam heeft *vyf* afdelingen...

Vermenigvuldigt, zeg ik u!

Vyfmaal tweeduizend buffels, is tienduizend buffels! Is 't genoeg, Kiezers?

Tienduizend buffels, in één jaar afgenomen aan de bevolking der residentie Bantam! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve, voor 't laatst: Java heeft, ik weet niet hoeveel, residentien. 't Verandert telkens. Neemt de verhouding der bevolking van Bantam, tot die van Java... Vermenigvuldigt, zeg ik u!

Vier-en-twintigmaal tienduizend buffels, maakt tweehonderdveertigduizend buffels! Is 't genoeg, Kiezers?

Tweehonderd-en-veertig-duizend buffels, in één jaar afgenomen van de Javase bevolking! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve, voor 't allerlaatst: Java is maar een klein deel van Insulinde – 't is moeilyk met juistheid te zeggen hoe klein – maar de Javase bevolking staat in verhouding tot die van Insulinde, als omtrent *één* tot *drie*. Daar echter de welvaart elders geringer is, en er in de andere gedeelten van *uw* bezittingen – noemt ge 't zo niet? – niet zóveel als op Java gestolen worden *kán*, stel ik u *vóór*, ditmaal maar te vermenigvuldigen met *twee*... Vermenigvuldigt, zeg ik u!

Tweemaal tweehonderdveertig-duizend buffels, maakt vierhonderd-tachtig-duizend buffels! Is 't genoeg, Kiezers?...

Vierhonderd-tachtig-duizend buffels, in één jaar af-

genomen aan de zogenaamd Nederlands-Indische bevolking! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve, voor de werkelyk laatste maal: zo'n Gouverneur-Generaal blyft daar in den regel vyf jaren... Vermenigvuldigt, zeg ik u!

Vyfmaal vierhonderd-tachtig-duizend buffels, maakt byna twee-en-een-half miljoen buffels!

Twee-en-een-half miljoen buffels, in vyf jaar afgenomen aan de Indische bevolking, onder de regering van één Gouverneur-Generaal die zyn plicht niet doet! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve, nu waarlyk voor de allerlaatste maal: één buffel kost van vyftien tot dertig gulden. Stel twintig gulden... Vermenigvuldigt, zeg ik u!

Twintigmaal twee-en-een-half miljoen, maakt vyftig miljoen.

Vyftig miljoen guldens geldswaarde aan buffels die aan de Indische bevolking werden afgenomen onder de regering van één Gouverneur-Generaal, die zyn plicht niet doet! 't Is zovéél niet, meent ge?...

Eilieve, en dit nu waarachtig voor de allerlaatste maal: het afnemen van buffels aan de bevolking is *het ergste* niet! Herendienst, onbetaalde arbeid, onbetaalde levering van allerlei zaken, bedraagt in geldswaarde *méér, véél* meer, *twintigmaal* meer, o Kiezers... Vermenigvuldigt, zeg ik u!

Twintigmaal vyftig miljoen maakt duizend miljoen.
Is 't genoeg Kiezers?

Duizend miljoen guldens geldswaarde, die aan de Indische bevolking wordt afgenomen, onder de regering van één Gouverneur-Generaal die zyn plicht niet doet.

IS DAT NU EINDELYK GENOEG, O KIEZERS VAN
NEDERLAND?

(Fragment 176. VW 2, pp. 126-130.)

Multatuli – De atheïst

80

Inleiding

Het is haast niet voor te stellen dat Multatuli zo robuust stelling durfde te nemen tegen alles wat met *gelooverij* te maken had. Hij had een grondige afkeer van leugen en bedrog en zag alle godsdiensten als een vorm van volksverlakkerij. Hij nam het geloof op de hak en waarschuwde openlijk tegen hen die zich voordeden te weten wat hun specifieke god wilde en hoe die aanbeden wilde worden. Dat de schriftgeleerden je ook nog konden vertellen wat je van jouw god allemaal niet mócht doen en wel móest doen, was hem een gruwel. Verpakt in deugd werden mensen, vrouwen en kinderen nog erger dan de mannen, kort gehouden, bang gemaakt, maar vooral compleet voor de gek gehouden.

Hoewel gelovig opgevoed, en op Java nog van het protestantisme overgestapt naar het katholicisme omdat hij wilde trouwen met een katholiek meisje, laat hij het christendom achter zich en stelt er de actief handelende mens voor in de plaats. Enige sympathie voor de katholieken heeft hij altijd wel gehouden om het kinderlijke van hun geloof. Ook voor joden had hij affectie en dat in een omgeving die overwegend antisemitisch was. Vooral de ‘moderne’ protestanten, zij die godsdienst met de wetenschappelijk voortschrijdende inzichten wilden combineren, kregen het zwaar te verduren. $2+2=4$, daar valt niet mee te marchanderen.

¹⁷⁷ Doch al zou ik niet weten te zeggen hoe dan *alles* moet geregeld worden, toch kan ik *eenige* verkeerdheden aanwijzen. Ik blyf er by dat het *Geloof* een

pest is. Sedert eeuwen is daardoor het verstand in slaap gewiegd. De gewoonte om aantenemen wat een zwartrok zegt, gewende aan luiheid van geest. Die luiheid maakt de menschen tot kinderen, slaven, werktuigen, en daarvan is ten allen tyde misbruik gemaakt door velen *die evenmin gelooven als ik*, maar die zich geloovig aanstellen om de onderworpenheid der anderen niet te verliezen. Er is een nauw verband tuschen *geloof en armoede*. (VW 12, p. 79.)

Zie hoofdstuk 17: Multatuli bespreekt de tot godsdienstwaanin gedreven jonge wezen in de Duitse plaats Elberfeld

Dit bericht is in Idee 394 terug te vinden. Of de gelovers dan het koekje janhagel hebben ontdekt als relikwie van de gelovige juffrouw Laps die het had samengeknepen? Moet de onzinnigheid van het geloof aantonen

Conrad Busken Huet was een invloedrijke Nederlandse schrijver en literatuurcriticus. Financiële steun voor Tine in Italië. Eerst goed bevriend met Multatuli maar later gebrouilleerd geraakt

178 Godsdienst is schadelijk, en wel op twee wyzen: door *doen* en door *niet-doen*.

Het eerste ligt voor de hand. Zie Abrams-offers, Elberfeldse wezen, kerkmoorden, brandstapels, het vierde bericht uit de 50ste eeuw... ja, dat vooral!

Maar de schade die de godsdienst bewerkt door 't *verhinderen* van wat *beters*, is niet zo makkelyk te vatten, en toch is ze heel groot. (Idee 417. VW 2, pp. 625-626.)

179 Ik zeg: *zogenaamde* godsdienst, want ze bestaat niet. Neem een God aan, zo als ge wilt... maak hem dartel en wellustig als Jupiter, of lastig en kwalyknemend als de god der Christenen... noem hem Vischnou, Siwa, Bouddha, Thaut, Jaô, Jehovah, Zeus, Voorzienigheid, Almacht, Noodlot of Natuur... *dienen* kunnen wy hem niet.

Om niet te blyven hangen aan 'n woord, wil ik dat 'dienen' wel aannemen in den zin van: hem aange-naam zyn, *zyn wil doen*.

De vraag is dus: wat *is* zyn wil.

Voor *my* zou er in zekeren zin een antwoord kunnen bestaan op die vraag. Maar die vraag kan *niet* worden beantwoord door de aanbidders ener *persoon*, of van *personen*.

Niemand weet het, en zy die beweren het te weten, zyn 't onderling niet eens. (Idee 415. VW 2, p. 625.)

180 Toen Eduard Douwes Dekker als 18-jarige met zijn vader naar Nederlands-Indië vertrok, was hij in elk geval nog een zeer gelovige jongeman, en dat zou nog lange tijd zo blijven. Aan Conrad Busken Huet schreef hij in 1867: 'toen ik heel jong was, wou ik zoo graag [...]

wat goeds tot stand brengen. Ik voelde my [...] iets als compagnon van God. Ik redeneerde met hem over de zaken. Ik trok me alles aan, als my betreffende. "Is 't geen schande, zoo'n beroerdheid in ons pakhuis!" Zie daar de quintessens myner gebeden van dien tyd! Ik schaamde me voor elk vuiltje in 't heellal.-' (P. Vermoortel,

Over Multatuli 67, p. 48.)

De kern van de zaak

- 181 Aan het woord is een mopperende vader Droogstoppel, die van dominee Wawelaar had gehoord dat zoon Frits op catechisatie lastig was geweest:

In plaats van aantenemen wat de Schrift zegt, – en dat behoort men toch te doen, want het staat in de Schrift zelve dat men geloovig moet wezen, – doet hij allerlei vragen:

Wat was licht vóór er zon was? – Wat zou er gebeurd zijn als Eva dien appel niet gegeten had? – Is mijn broërtje verdoemd omdat hij voor den doop stierf? – Waartoe dienden die varkens in een land waar zwijnevleesch verboden is? – Hoe maakte men het met de nalatenschappen van de menschen die opstonden uit hunne graven? – Wat is de bezigheid van een opperwezen, bij volmaakte natuurwetten? – Waarom heeft de duivel magt als hij door Christus overwonnen is? – Van waar komt het dat vele eeuwen na Christus niet zoo beschaafd waren als de eeuw van Augustus? – Waarom mogten de Israelieten goud en zilver medenemen dat aan de Egyptenaren behoorde? – Waarom is Jezus een zoon David's, als Jozef die van David afstamde, zijn vader niet was? – Hoe weten wij dat God groot is, als wij Hem niet begrijpen? – Hoe kwam Noach aan een paar ijsbeeren voor de ark? – Wat gebeurt er als twee geloovigen tegen elkaër inbidden?

En zoo al voort! Gij begrijpt hoe Wawelaar, doordrongen van liefde tot de Waarheid die het Leven is, droefheid gevoelt bij zulke verbodene nasporingen. (T. Böhm,

Leesmultatuli.blogspot.com/2010/. Deel van de vragen, aangepaste spelling.)

- 182 Het geloof belemmert de ontwikkeling van 'den geringen stand' waardoor elke vorm van opstand vermeden wordt, betoogt hij in Idee 915. 'Is niet die hele

godsdiens één wyzen op den Hemel – waar alles beter wezen zal! – om de patiënten tevrede te stellen met 'n Aarde... waarop zeer veel verkeers, en 't brood duur is?' 'Geloof is bygeloof', schryft hij in Idee 354.

(K. ter Laan, Multatuli encyclopedie, p. 167.)

183 Voor theologie... die hysterische beschouwing van dingen die er niet zyn, en die dan ook, volgens het getuigenis der adepten zelf, juist hieraan haar waarde ontleent, dat niemand ze begrypen kan. (Idee 577. VW 4, p. 334.)

184 Toch stammen onze meeste begrippen over *zedelykheid*, uit de dagen toen de zon wél draaide, en allerlei spoken wél een rol speelden. Zou het niet in de rede liggen, eens grondig te onderzoeken, welke waarde er mag gehecht worden aan overleveringen op *moreel* gebied, die wy grotendeels erfden van dezelfde mannen wier heksen, draaiende zon, enz. wy hebben afgeschaft? (Idee 922. VW 4, pp. 666-667.)

185 Laat het niet herhaald worden – want *gezegd* is het – dat ge alleen dáárom zo gedurig op den Hemel wist, om te lichter u te kunnen meester maken van de aarde! Laat het niet herhaald worden – want ten derden male, Christenen, *gezegd is het!* – dat uw evangelie is een valse blyde boodschap, uw godsdiens een speculatie, uw Christus een profeet van leugen en bedrog, en uw God een gouden kalf dat gyzelf hebt opgericht, om te aanbidden in de dorre woestyn uwer harten! (VW 1, p. 503.)

186 Wie niet gelooft dat er wonderen geschied zyn, zó als ze beschreven worden, houdt hen die ze beschreven, voor leugenaars. Maar wie de wonderen *natuurkundig verklaart*, verlaagt den *wonderdoener zelf* tot 'n kwakzalver, die misbruik maakt van z'n meerdere kennis der natuurwetten, om 'boeren, burgers en buitenlui' te foppen.

Een middelweg bestaat hier niet. Jezus heeft al of niet dingen verricht, die schenen aan te tonen dat hy meer dan menselyke macht bezat.

Heeft hy die dingen *niet* verricht, dan is er onwaarheid in de Evangelien. Heeft hy die dingen wél verricht,

Stier, gegoten van de sieraden van de Israëlieten tijdens de tocht door de woestijn. Beeld van vergoddelykte potentie en vruchtbaarheid, dat zij vervolgens aanbaden. Bron van woede bij Mozes

heeft hy gepoogd door slinks toegepaste wetenschap te geraken tot onverdiend gezag – wat hem trouwens, blykens den triumf zyner vyanden, niet gelukt is – dan zou *hy* bedrog hebben gepleegd.

Ik twyfel liever aan de oprechtheid der Evangeliën, dan aan de eerlykheid van Jezus.

Zó ver gaat de zucht tot halveren, tot vergoelyken, tot tussendoor zeilen, tot schipperen, dat de moderne theologie, om de Evangeliën te redden, Jezus zelf maakt tot 'n goochelaar. (Idee 140, VW 2, pp. 376-377.)

Hieronymus van Alphen bekend als kinderdichter. Beroemd om het gedicht 'Jantje zag eens pruimen hangen...'

- 187 Van Alphen dan heeft vergeten ons te vertellen dat Jantjen een neefje had die zo slecht was als de ander braaf. De boze neef werd uitgezonden om perziken te halen, snoepte daarvan, en... werd in z'n lip gebeten door 'n wesp die zich in den perzik verscholen had, waarschyndlyk om op 't juiste ogenblik heel godsbesturig op te treden als wreker van de geschonden deugdzaamheid. Pietjes lip zwol op. Pyn, berisping en straf bleven niet uit. Hy beloofde aan z'n papa beterschap, en aan zichzelf: nooit weer perziken te stelen voor-i eerst onderzocht had of er een wesp in zat. (Idee 827, VW 4, p. 553.)

- 188 'De natuur is *alles*, en: *alles is natuurlyk*. Waar 't ons gegeven is de volgorde na te gaan van de logica der feiten, erkennen we dat natuurlyke, die: *noodzakelykheid*. Waar de logica ons ontsnapt – omdat we zo weinig weten – denken we aan een God.' Hij concludeert in een noot bij Idee 166: 'geloof is alzo 'n opgedrongen surrogaat voor *kennis*.' (K. ter Laan, Multatuli encyclopedie, p. 166.)

- 189 Het duidelykst was dat in de Ideeën, waarin de onveranderlyke natuurwetten de plaats innamen van het alwetende opperwezen dat zich overal mee bemoeide. Hij illustreerde dat aan de hand van een modern industrieel proces.
'In een koperplettery ziet men, onder andere toepassingen der stoomkracht, een grote schaar, die voortdurend gaapt en hapt. Als men niets daartussen steekt, knipt ze lucht. Maar haar eigenlyke bestemming is koperen platen door te knippen, dat ze dan

ook trouw doet, zonder 't minste blyk te geven dat ze 't verschil begrypt tussen die platen en de lucht. Reik die schaar een papiertje toe, ze knipt het. Een boek, ze knipt het.'

En met dezelfde onverschilligheid zal de schaar een kind doorknippen, als het tussen de messen wordt gehouden. 'Zo dom als die schaar is de Natuur.' En zo is het ook met God. Die 'voegt samen, ontbindt, maakt, vermaakt, richt, wendt, buigt, heft, perst en plet... Ja, plet! En knipt, als – in die andere plettery – de schaar, die ook niet weet wat ze doet.' (D. van der Meulen, Multatuli,

pp. 459-460.)

190 Ik zie niet in waartoe een God ons dient, in 't scheiden

Van 't boze en 't goede... integendeel! Wie 't goede doet

Opdat een God hem lonen zou, maakt juist dáárdor
Het goede tot iets kwaads, tot handel... En wie boosheid vliedt

Uit vrees voor de ongenade van dien God, is... laf!

(VW 1, p. 476. uit, Het Gebed van den Onwetende, zie slotfragment.)

191 Zelfs mensen, die te goeder trouw menen zekeren god te aanbidden, erkennen stilzwygend dat ook *Hy*, met de almacht die men hem toeschryft, aan de *noodzakelykheid* onderworpen is. De vroomste, de gelovigste, meest bekatechiseerde christen zal niet bidden: laat den dag van gister terugkomen, o Heer!

Als men dit zo'n gelover voorsloeg, zou hy antwoorden: 'dat kán de Heer niet!' en door z'n antwoord een bewys geven dat zyn Heer wel degelyk onderworpen is aan de noodzakelykheid. (Idee 169. VW 2, p. 390.)

192 Al het schone dat Jezus gezegd heeft, zou geen half vel druks vullen! (VW 3, p. 334.)

193 - Doodt de zinnen, werpt weg wat u behagen zou! riepen te allen tyde de vromen, die met veel graagte aasden op alles, wat er werd weggeworpen door de onnozele zielen, die hen geloofden. (VW 2, p. 47.)

- 194 'Heden overleed ons jongste kindje. Ofschoon diep getroffen, wenssen wy te berusten. Wy buigen ons onder Gods hand...'

Ik verzeker u dat ik *altyd* berust in den wil van myn god, dat ik me *altyd* buig onder den wil van myn god, en dat ik *vé*r lopen zou om 't zeer curieus schouwspel te zien, van iemand die *niet* boog onder de noodzakelykheid, die *niet* berustte in haar wil.

Nooit heb ik in den oprechten Haarlemmer, die zo byzonder ryk is in zulke vrome ontboezemingen, gelezen: ons kindje stierf, maar we laten 't er niet by. (Idee

176. VW 2, p. 392.)

- 195 In 't algemeen is het volk gretig naar verklaring van 't onware. Niemand zou de moeite nemen te luisteren naar een betoog dat $2 \times 2 = 4$ is, maar de verkondiger van de onwaarheid dat 2×2 meer of minder is dan vier, zal te allen tyde op een talryk auditorium kunnen rekenen, als hy slechts zorg draagt z'n ongerymde stelling enigszins te omwikkelen met geleerd-schynende frazen. (Idee 545. VW 4, p. 315.)

- 196 ...wy moeten de absurditeit flink in 't aangezicht spuwen. Onwaarheid behoort ons een walg te zyn, en dat is 't my ook, – Goddank!

Ik zeg daar met voordacht Goddank om iets aantevoeren tegen eene stelling der Geloovers: dat er geen atheïsten zyn. Dat is hun, al te gemakkelijk uitwegje om ze niet te antwoorden op hunne bedenkingen. 'Ziet ge wel, *gy* zelf gelooft aan God, ge dankt hem.' Steviger zyn gewoonlyk hunne redeneringen niet, maar velen zyn met zulke bewysvoeringen te vreden. Gelooven zy aan Wodan, aan Saturnus, omdat ze dagen naar die heeren noemen, of omgekeerd noemen zy die dagen zoo, omdat er eenmaal vroeger aan zulke wezens geloofden! (VW 13, p. 361.)

Wodan – woensdag
Saturnus – zaterdag

- 197 Op 'n hogen toren stond een moeder met haar kind. Het kind viel haar uit de armen.
Terzelfdertyd viel 'n ander voorwerp. Het was van omvang, als 't kind. Van soortelyk gewicht, als 't kind. De aantrekking naar de aarde, de tegenstand der lucht...

alles was by dat voorwerp als by 't vallend kindje.
Maar 't kindje leefde, en had 'n moeder die zich de haren uittrok van wanhoop.

Aan 't andere voorwerp was niets gelegen.

- O God, O God, myn kind, myn lief kind, jammerde de moeder. O God, bewaar myn kind!

Niemand bad voor dat andere ding.

En naast elkaar daalden de beide vallende lichamen, met gelyke snelheid.

En de Natuur – 't was vóór Newton... toch wist ze precies hoe ze moest laten vallen! – de natuur ging haar gang. Zy berekende heel kalm de vierkanten... lette op méér tegenstand beneden, waar de lucht minder yl is... trok dat meerdere af van de snelheid...

Nog eens riep de moeder:

- O God, myn kind!

't Kind viel te pletter. De moeder die vergeefs gebeden had, stierf. De vader van 't wicht werd krankzinnig, enz.

Maar de zak met kurk, of de ham, of wat het wezen mocht, dat met het kind gelyk van dien toren viel, blééf 'n zak met kurk, of 'n ham, en zag er uit of er niets gebeurd was.

Toch was er niet gebeden voor die kurk.-

Of 't zo goed is? Zeker, zeker! De minste verwarring, de minste afwyking, zou ongeluk stichten, oneindig groter dan 't sterven van 'n kindje.

Ik vertel die historie, niet om aanmerking te maken op de Natuur, maar om te doen in 't oog vallen, dat bidden niet helpt, en dat men z'n kind goed moet vasthouden, als men er mee op 'n toren staat. (Idee 352.

VW 2, pp. 520-521.)

- 198 Bidden is een poging om wanorde te stichten en een God die gebeden verhoort ware af te zetten (bij Idee 177); eigenlijk is bidden krankzinnigheid (Idee 448), want men gaat in tegen de redelijkheid en haar te verkrachten is misdaad (Idee 561). Wie nonsens gelooft en door krankzinnigheid bewijs geeft van de oprechtheid van zijn geloof heeft recht op medelijden. (Isaïc Diepenhorst, Over Multatuli 11, p. 20.)

199 Wie 'r geen 'Heer' op nahoudt, moet tobben. Weet je wel, dat het wáár is: 'Wien God vreest zullen alle dingen medewerken ten-goede?' 't Spreekt van zelf. Wie god vreest doet meê met de mode, wie de mode volgt is wél met de rest die óók mode volgt, en wie wél is met de kliek, wordt voortgeholpen. Dus wie God vreest &c. Moraal: vrees god! Nu dát belooft ik hem, zoodra hy me iets van zich laat zien. Tot nu toe ben ik banger voor den duivel, die meer bewyzen van z'n bestaan geeft, en actiever schynt dan z'n confrater in den hemel. (VW 14, p. 254.)

200 De katholieke die vast en zeker gelooft dat de H. Maagd zich de moeite gaf 'n boodschap te komen brengen aan 'n hysterisch landmeisje te Lourdes, spot met den islamiet die beweert 'n visite of brief ontvangen te hebben van Mahomed. En de protestant, lachende om den katholieke die boodschappen uit den hemel krygt, voelt zich zeer gesticht door 'n preek over den Engelenzang te Bethlehem. Waarom neemt men 't my euvel, dat ik al die soorten van domheid op één lyn stel? (VW 1, p. 347.)

Spelling van 1858
Stichter van de
Mahomedaansche
godsdienst

201 Geloof en buig u, of verwerp en sta rechtop. (Idee 141.
VW 2, p. 377.)

202 Naïeve, kinderlijke, soms verheven onwaarheid is nu en dan te dulden in poëzie. Maar $2 \times 2 = 5$ zal 'n gruwel blyven, zolang 2×2 niet meer en niet minder is dan vier. (Idee 141. VW 2, p. 377.)

203 [...] en het werd hem nog eens duidelijk gemaakt door een aansporing om belasting te betalen aan de 'Evangelische Kirche'. Daarop vroeg Multatuli 'of de wet voorschreef dat men tot 'n gemeente behooren moest? "Zoo ja, zei ik, dan kies ik onder protest, het Katholicisme. Niet omdat de leer dier kerk in 't minst overeenstemt met m'n gevoelens, maar omdat ik vermeen dat ze goedkooper is.'" Aanvankelijk had Multatuli besloten zich 'in geval van dwang' maar 'by de Joden' aan te melden, maar die bleken tot zijn schrik de mees- te belasting van allen te moeten betalen. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 659.)

204 Twee knapen vielen in 't water. 'Door Gods goedheid' werd één gered.

De andere verdronk...

Door Gods kwaadheid? (Idee 347. VW 2, p. 519.)

205 En by elken oorlog bidden ze aan beide kanten.

Hoe redt God zich uit al die gebeden? (Idee 1118. VW 7, p. 88.)

206 Ik geloof niet dat er een god is, maar wel *droom* ik my een goed, wys, almachtig wezen, en altyd was 't me of hy my vragen zou: 'Hoe heb je 't zoo'n beroerde boel kunnen laten?' Ik: 'Hoe heb je 't zoo'n beroerde boël gemaakt?' (VW 11, p. 170.)

207 'Daar ginds stond 'n huis op 't instorten. Leentje stak povertjes in de kleren. Er was onlangs 'n arme blinde man in 't water gevallen, en verdronken. Er scheen niemand by geweest te zyn om te helpen... ook alweer God niet. Bovendien, waarom was die man blind? En, nu eenmaal blind zynde, waarom was-i arm? En, nu eenmaal arm zynde, waarom... och, er was geen eind aan verwyttende vragen.'

En de verwijttende vragen gaan nog een bladzijde lang door: waarom regende het als het droog moest zijn, en omgekeerd? Waarom streden de deugdzame Grieken, die bovendien van het juiste geloof waren, tevergeefs tegen de wrede Turken? Wouter is dan een jaar of zestien. Zou het bij Dekker ook zo zijn begonnen? Het is mogelijk dat Multatuli hier uit zijn herinnering putte; zeker is dat hijzelf niet lang na zijn 16de het doopsgezinde geloof (maar niet álle geloof) de rug toe keerde.

(D. van der Meulen, Over Multatuli 47, p. 25.)

208 'Dat Multatuli vroeger op allerlei christelijke scholen niet gelezen mocht worden, dat is de tragedie van Holland.'

En daarover zijn wij inderdaad nog steeds niet uitgediscussieerd. Wat mij ook nu nog het belangrijkste lijkt is het filosofische standpunt dat Multatuli vertegenwoordigde, een standpunt dat in zijn tijd, dat wil zeggen het midden van de tweede helft van de 19de eeuw, vergeleken bij de toen gangbare opvattingen de gedaante had van een oase van gezond verstand.

Protestantse stroming bestaande uit volgelingen van Menno Simons. Een van hun kernpunten is de volwassenendoop. Schoof later op naar de vrijzinnige hoek

Ik doel nu op Multatuli's anti-godsdienstige, anti-christelijke wereldbeschouwing. Had dat in die tijd maar meer verspreiding gekregen! In die tijd dachten de christelijke gelovigen nog ongeveer zoals de moslims nu, en als er iets is waar het de muzelmannen tot op de huidige dag aan ontbreekt, dan is dat een islamitische Multatuli. Daaraan alleen al is de betekenis van Multatuli af te meten. (Rudy Kousbroek, *Over Multatuli* 48, p. 27.)

Klaas Ris, molenaars-knecht en later leider van de socialistenbond. Multatuli publiceerde zijn 'Begroting van een Hollands huisgezin'. Dit huishoudboekje toonde aan dat je er niet van leven kon.

209 **Waarde Ris**, het deed my indedaad genoeg iets van u te hooren, schoon ik liever gunstiger berigten van u ontvangen had dan dat uwe vrouw en dochter lydende zyn. Leven is tobben! Als er een God was (hetgeen ik, zooals gy weet, ontken) zou hy zich moeten schamen. (VW 12, pp. 78-79.)

210 Ik heb in veel opzichten eerbied voor Jezus, maar niet voor 't zogenaamd Christendom. Er zyn door Jezus dingen gezegd, die 'k geloof – schoon ik ze niet geloof *omdat* hy 't zeide – maar in 't Christendom zelf geloof ik *niet*. Ik ontken 't bestaan van dat Christendom. Ik heb 't nooit ontmoet, nooit waargenomen, en ben overtuigd dat Jezus, op aarde terugkomende, heel verwonderd wezen zou te horen dat men zich naar hem noemde. (VW 2, p. 405.)

211 Er zou meer nodig zijn dan de stem van Multatuli om de god van de lage landen van zijn troon te stoten. (D. van der Meulen, *Multatuli*, p. 28.)

SLOTFRAGMENT(EN)

Als inleiding op het slotfragment laat ik Philip Vermoortel aan het woord:

212 Hoezeer Multatuli na *Max Havelaar* evolueerde en bleef evolueren naar een steeds scherper atheïsme, wil ik nog even illustreren aan de hand van het u ongetwijfeld bekende gedicht *Het Gebed van den onwetende*, dat Multatuli in maart 1861 de wereld instuurde. Eigenlijk is het hele gedicht een smeekbede om de god die

H. Padberg schreef het boek: *Multatuli, de mensch, de denker, de literator*

anderen kennen en begrijpen óók te mogen kennen en begrijpen. De conclusie is dan ook geen bevrijdend inzicht of een trots besluit, maar een verdrietige klacht over een knagend gemis: 'O God, er is geen God!' Dat is de *Multatuli* van 1861. Twaalf jaar later, echter, schrijft hij: 'Dat smachten naar een persoonlijk God, is opstand tégen de Rede [...] Myn 'Gebed van den Onwetende' is nog met die ziektestof besmet.' (P. Vermoortel, *Over Multatuli* 67, p. 52.)

En zijn tegenstanders reageren decennia lang furieus. Twee voorbeelden:

²¹³ In 1921 beschreef H. Padberg, *Multatuli's* voornaamste Ideeën tegen God, Godsdienst en Zedelijkheid (pag. 7) Hij vergelijkt de geloofsbelijdenis uit 1859 met *Het Gebed van de Onwetende* uit 1861.

Stemt deze geloofsbelijdenis om den klaagtoon, die er zacht uit klinkt, nog tot droefheid en medelijden, tot heftige verontwaardiging dwingt u het harde en scherpe, het bittere en venijnige van het godslasterlijke Gebed van den onwetende, van dat vod, dat, voor de prijs van een cent bij tienduizenden verspreid, in honderden harten aan hun stervend geloof den genadeslag toegebracht heeft.

Het jaar daarvoor ontleedde straatpredikant L. van Elk *Het Gebed* en merkte in zijn publicatie (pag. 8) op:

...Hij deed anders, zijn hartstochten omknelden zijn geheele bestaan in ijzeren boeien en toen vertrapte hij het kruis van Golgotha en gebruikte de grofste vloeken om zijn haat tegen de HEERE te luchten. – Zoo werd hij een Judas, voor wien niets te gemeen en te laag was, als hij er den heiland slechts mede beschimpen kon.

Het Gebed van den Onwetende

Ik weet niet of wy zyn geschapen met een doel...
Of maar by toeval dáár zyn. Ook niet of een God
Of... goden, zich vermaken met ons leed, en schimpen

L. van Elk was straat-predikant van de Gereformeerde Kerk in Den Haag

Berg waarop Christus werd gekruisigd

Op de onvolkomenheid van ons bestaan. Als dát zoo
 waar',
 Zou 't vrees'lyk zyn! Aan wien de schuld
 Dat zwakken zwak zyn, kranken krank, en dommen
 dom?

Wanneer we zyn gemaakt met opzet, met een doel,
 En door onze onvolkomenheid dat niet bereiken...
 Dan valt de blaam van al 't verkeerde op *ons* niet,
 Op 't *maaksel* niet... maar op den *Maker*! Noem hem
 Zeus,
 Of Jupiter, Jehovah, Baäl, Jaô... om 't even:
 Hy is er *niet*, of hy *moet goed zyn*, en vergeven
 Dat wy hem niet begrypen. 't Stond aan hem
 Zich te openbaren, en dat deed hy *niet*! Hád hy 't
 gedaan,
 Hy hadde 't zó gedaan, dat niemand twyflen kon;
 Dat ieder zeide: ik ken hem, voel hem, en versta hem.

Wat anderen nu beweren van dien God te weten...
 Baat *my* niet... Ik versta hem *niet*! Ik vraag waarom
 Hy zich aan andren openbaarde, en niet aan *my*?
 Is 't éne kind den vader meer naby, dan 't andre?
 Zolang één mensenzoon dien God niet kent,
 Zólang is 't laster te geloven aan dien God!
 't Kind, dat vergeefs den vader aanroept, doet geen
 kwaad...
 De vader, die vergeefs zyn kind laat roepen, handelt
 wreed!
 En schoner is 't geloof: daar is *geen* vader,
 Dan dat hy doof zou wezen voor zyn kind!

Misschien zyn we eenmaal wyzer! Eens misschien
 Zien we in, dat Hy er is, dat Hy ons gadesloeg,
 En dat zyn zwygen oorzaak had, en grond... Welnu,
 Zodra wy 't *weten*, is de tyd van *loven* daar...
 Maar eerder niet... *thans* niet! 't Zou God verdrieten,
 Te ontwaren, dat wy hem aanbaden zonder grond...
 En dwaasheid is 't, de donkere onwetendheid van
 heden
 Te willen helder maken met een licht... dat nog niet
 schynt.

Hem *dienen*? Dwaasheid! Had Hy dienst begeerd,
 Hy hadde ons geopenbaard: op welke wys...
 En ongerymd is 't, dat Hy van den mens verwacht
 Aanbidding, dienst en lof... terwyl Hyzelf
 Omtrent de wyze *hoe*, ons in 't onzekre liet.
 Wanneer wy God niet dienen naar zyn zin...
 Dan is 't *Zyn* schuld... *zyn* schuld... en onze schuld is
 't *niet*!

Intussen – tot we wyzer zyn – is goed en kwaad dan
 één?

Ik zie niet in waartoe een God ons dient, in 't schei-
 den
 Van 't boze en 't goede... Integendeel! Wie 't goede
 doet
 Opdat een God hem lonen zou, maakt juist dáárdoor
 Het goede tot iets kwaads, tot handel... En wie boos-
 heid vliedt
 Uit vrees voor de ongenade van dien God, is... laf!

Ik ken U niet, o God! Ik riep U aan, ik zocht,
 Ik smeekte om antwoord, en Gy zweegt! Ik wou zo
 graag
 Uw wil doen... niet uit vrees voor straf, uit hoop op
 loon,
 Maar zo als 't kind den wil zyns vaders doet... uit
 liefde!
 Gy zweegt... en altyd zweegt Ge!

En ik dool rond, en hyg

Naar 't uur, waarop ik weten zal dat Gy bestaat...
 Dan zal ik vragen: 'Vader, waarom nu voor 't eerst
 Uw kind getoond dat het een vader had...
 En dat het niet alleen stond in den stryd,
 Den zwaren stryd voor menslykheid en recht?...
 Of waart Ge er zeker van, dat ik Uw wil zou doen
 Ook zonder dien te kennen? Dat ik, onbewust
 Van Uw bestaan, U dienen zou, zo-als Ge wilt ge-
 diend?...
 Zou 't waar zyn?...

Antwoord, Vader, als Ge dáár zyt, antwoord...
 Laat niet Uw kind vertwyflen... Vader, blyf niet stom
 Op 't bloedig afgeperste lama sabachtani!..'

'Waarom hebt gij mij
 verlaten?' Laatste woorden
 van Christus aan het kruis

Zo kermt de onwetende aan zyn zelfgekozen kruis,
 En krimpt van pyn, en jammert dat hem dorst...

De *wyze* – hy die wél weet... wél God kent – bespot
 den dwaas,
 En reikt hem gal, en jubelt: 'hoor, hy roept zyn vader!'
 En prevelt: 'dank, o Heer, dat ik niet ben als hy!'
 En zingt een psalm: 'welzalig hy die in der bozen
 raad
 Niet zit, en niet op 't vuile pad des zondaars gaat...'

Schacheren is sjacheren.
 Op minder fatsoenlijke
 manier handel drijven

De *wyze*... sluipt ter beurze, en schachert integralen

Nederlandse staats-
 obligaties

De vader zwygt... O God, er is geen God! (Fragment 214.
 VW 1. pp. 475-477.)

Multatuli – De feminist

Inleiding

Wat gold voor Multatuli's strijd tegen de godsdienst, gold ook voor zijn kijk op de positie van de vrouw. Met verontwaardiging maakte hij zijn standpunt duidelijk. Hij zag mannen en vrouwen als gelijken. Zo pleitte hij voor vrouwenstemrecht in een tijd dat slechts 13% van de mannen mocht stemmen. Vrouwen waren ook expliciet welkom bij zijn lezingen. Eindelijk iemand die vrouwen van hun knellende banden wilde verlossen. Banden die door de zeden, de mannen en de godsdienst waren opgelegd.

²¹⁵ Tot 1881 houdt Multatuli ongeveer honderdveertig voordrachten in Nederland en Vlaanderen. Met een klein kladblaadje waarop wat onderwerpen sprak hij uren lang zalen toe, veelal met groot succes. Zelf vond hij die voordrachten zwaar en lastig, maar het bracht geld op. Opmerkelijk was dat hij erop stond dat de avonden ook toegankelijk waren voor vrouwen. Een recensent schreef na een dergelijke avond: 'Zoo ooit iemand met klem en welsprekendheid als kampioen voor de emancipatie der vrouwen is opgetreden, dan gewis was het gister avond Multatuli'. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 473.)

²¹⁶ Hij was een van de eersten die vrouwen en mannen als gelijken zag en daar ook ferm voor uit kwam. Zijn aanhang bestond dan ook voor een groot deel uit vrouwen. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 463.)

²¹⁷ De voorschriften die de bybel geeft omtrent de behandeling der vrouw, aangaande de plaats die zy

inneemt in de maatschappij, zyn zódanig, dat ik ze, fatsoenshalve, niet mag naschryven in m'n Ideeën. De vrouw wordt weggegeven, verkocht, verruild, uitgeleend als 'n rund. Ja, ze staat *beneden* 't rundvee. Men snydt haar familiaar in stukken, en gebruikt de brokken van haar lichaam, als convocatiefiches, of *billets de faire part*. En, dit hebben we gezien, Jezus stelt haar nóg lager, hy *ignoreert* de vrouw. Hy weet het huwelyk te bespreken, zonder haar te *noemen* zelfs. 't Huwelyk... iets waarby toch 'n vrouw te pas komen zou, dunkt me, al sloot men ze overal uit! (Idee

188. VW 2, pp. 406-407.)

- 218 Om u staande te houden op een door 't recht van den sterkste veroverd standpunt, maakt ge dagelyks uw vrouwen tot huishoudwerktuigen of erger, en uw dochters tot Kaspar Hausers, tot Javanen. Ik erken dat gy uw vrouwen nog slechter behandelt dan uw bybel voorschryft, en dat niet alles wat er valt aan te merken op den vernederden toestand der vrouw, te wyten is aan Mozaische of Apostolische voorschriften. Nergens lees ik: 'laat uw vrouw dom blyven' of: 'zorg dat uw dochters geen begeerte scheppen uit wetschap.' Maar er staat toch: 'gy vrouwen, weest uw mannen *onderdanig*.' En eenmaal die onderdanigheid aannemende, volgt de rest vanzelf. (Idee 181. VW 2, p. 396.)

- 219 Gy, jongelingen, gy vrouwen, gy meisjes... ge zyt *mensen*.
Men zegt u dat ge 't *niet* zyt. Men behandelt u alsof ge 't *niet* zyt.
Men *dwingt* u het niet te zyn...
Maar ik zeg u: *Ge zyt mensen. Op u rust mensenplicht!*
(VW, 2, p. 283.)

- 220 De wet behandelt wel de vrouwen als minderjarigen, maar belet niet – niet rechtstreeks althans – haar ontwikkeling... de zeden dwingen de vrouw onwetend te blyven, of zelfs waar ze 't niet is: onwetend te schynen. De wet drukt nu en dan, de zeden altyd.
Zo dom is geen wet, of er zyn zeden dommer.
Zo wrede is geen wet, of er zyn ruwer zeden. (Idee 192. VW, 2 pp. 408-409.)

Zie Bijbelboek Richteren 19:1-30,29

In een convocatiefichje wordt opgeroepen om naar een vergadering te komen

Een billet de faire part is een kennisgeving (van bijvoorbeeld een huwelyk) en een uitnodiging.

Ignoreren: negeren, over het hoofd zien

Kaspar Hauser was een 16-jarige Duitse vondeling van onduidelijke afkomst, die uitgroeide tot een van de grootste raadsels van de negentiende eeuw. Hij groeide op in eenzaamheid in een kleine 'cel' op water en brood

Mozaische of Apostolische voorschriften
Voorschriften die in de Hebreeuwse Bijbel worden gegeven; de religieuze wet van de Israëlieten

- 221 Het betreft een serieuze uitweiding over de mode in een overigens zeer grotesk en komisch hoofdstuk, 'Mikrokosmos'. Multatuli gaat daar fel tekeer tegen vrouwen die de mode volgen; als zij zich zo slaafs richten naar **'de smakeloze sletten der Paryse mode-wereld'** hoeven we hun emancipatorische aanspraken niet serieus te nemen, meent de schrijver. **'De vrouw die haar ziel weggeeft aan lappen, linten, vodden en misselijkmakende opvulsels, måg niet geëmancipeerd worden.'** Multatuli ziet het volgen van de mode uitsluitend als een middel om de aantrekkingskracht, de tentoonstellingswaarde van de waar 'vrouw', te verhogen – en dat vindt hij uiteraard vernederend. De schuld geeft hij uiteindelijk niet aan de vrouw die zich tot waar verlaagt, maar aan de man die zich, flanerend op de markt, aan haar vergaapt. De vrouwen liegen over hun uiterlijk, het zijn de mannen die hen daartoe dwingen. Daarom, meent Multatuli, zijn het allereerst de mannen die behoefte hebben aan emancipatie, want zij **'delen de pryzen uit op deze kermis van dwaasheid'**, zij zijn het die de vrouwen aanzetten te **'pronken met 'n houding, met 'n gang, met vormen, die ze niet hebben'**, dus aanzetten tot de leugen. (C. Offermans, *Over Multatuli* 18, pp. 34-35.)

- 222 Hij wijdt ontroerende bladzijden aan wat er aan angst en verdriet omgaat in het hart van een zwanger meisje als ze beseft dat haar **'liefelyk'** geheim spoedig ontdekt zal worden (Idee 448). Hij schrijft bewogen sarcastische bladzijden tegen de onderdrukking van de vrouw door de man, van de dochter door de vader (Ideeën 181-197). Hij komt op voor algemeen kiesrecht – ook voor vrouwen – in een tijd waarin slechts 13% van de mannen boven de 25 jaar stemgerechtigd is. Hij doorprikt de zogenaamde verontwaardiging over prostitutie en wijst diegenen met de vinger die door hun schijnfatsoen prostitutie tot een bloeiende business maakten. (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*. p. 29.)

- 223 [...] verschynselen, die... allergunstigst werken op 't vullen van kerken, kloosters, tuchthuizen, krankzinnigen-gestichten en nog andere etablissementen

van publieken aard. Deze inrichtingen danken sedert eeuwen haar bloei, niet aan de lieve geslachtsdrift, maar juist aan 't verfoeilijk knotten en verminken van geslachtsdrift. (Idee 1068. VW 6, p. 713.)

- 224 En hoewel hij directe seksuele toespelingen door- gaans vermeed, schreef hij Mimi in juni 1863, nadat hij had verklaard dat hij op haar 'eer gesteld' was. 'Welnu ik zeg: de eer zit boven en niet beneden de gordel.' (D. van der Meulen, Multatuli, p. 470.)

- 225 Dat leidde in 1884, tijdens een logeerpartij van de Bremers bij Mimi en Multatuli in Duitsland, tot een uitbarsting. Na een debat over de toelaatbaarheid van het duelleren (Multatuli was nog altijd sterk vóór) gooide de gastheer zijn bezoekers de deur uit. 'Ze ver- veelden my', gaf Multatuli in een brief aan Kallenberg van den Bosch als commentaar, overigens niet zonder zelfkennis.

'Ils m'ennuyaient, vooral de vrouw. Dit was reeds lang 't geval en ik heb de fout begaan hun of hem of haar dit niet terstond te zeggen. In haar geschryf aan Mimi bleek me dat ze eigenwys, betweterig, aan- matigend, bemoeiziek was, en ik had haar ronduit moeten schryven of laten schryven dat ook ik al die eigenschappen bezat en ze dus niet kon dulden in 'n ander.' (D. van der Meulen, Multatuli, pp. 711-713.)

Reijer Jan Kallenberg van den Bosch was een vriend van Multatuli en financieel ondersteuner van de familie Dekker. Hij en Multatuli waren het niet altijd eens.

Ils m'ennuyaient: ze verveelden me

- 226 Dit immers staat er, dat de vrouwen *onderdanig* moeten zyn. Tot hoeverre? Waar is de grens? Dát staat er niet, er wordt niet gesproken van grens. De apostel laat het over aan de discretie van de heren. En al ware dit zo niet. Bezie eens goed die heren der schepping, de mannen. Ga ze na in die discretie, in hun nietig streven, in hun bekrompenheid, in hun onkunde, hun lafhartigheid... en vraag uzelf, of 't oorbaar is en rechtvaardig, dat de *andere* helft van 't mensdom zo maar voetstoots moet onderdanig we- zen aan *díe* helft? (Idee 18. VW 2, pp. 396-397.)

- 227 Maar wie moet *dán* heersen? 't Antwoord is zeer eenvoudig: er wordt niet geheerst.

- Goed, maar... wie behoort het meest invloed te hebben?
- Wel... die 't verdient.
- Nog eens goed, maar... wie verdient het?
- Wie 't meest ontwikkeld is als *mens*. De geslachtsdelen hebben hiermee evenmin te maken als de kleur van 't haar. (Idee 181, VW 2, p. 397.)

228 Wat maakt gy van onze dochters, o zeden! Gy dwingt ze tot liegen en huichelen. Ze mogen niet weten wat zy weten, niet voelen wat ze voelen, niet begeren wat zy begeren, niet wezen wat ze zyn.

'Dat doet geen meisje. Dat zegt geen meisje. Dat vraagt geen meisje. Zo spreekt geen meisje...'

Ziedaar schering en inslag van de opvoeding. En als dan zo'n arm ingebakerd kind gelooft, berust, gehoorzaamt... als ze, heel onderworpen, haar lieven bloeitijd heeft doorgebracht met snoeien en knotten, met smoren en verkrachten van lust, geest en gemoed... als ze behoorlyk verdraaid, verkreukt, verknoeid, heel braaf is gebleven – dat noemen de zeden *braaf!* – dan heeft ze kans dat deze of gene lummeel haar 't loon komt aanbieden voor zoveel braafheid, door 'n aanstelling tot opzichtster over z'n linnenkast, tot uitsluitend-brevetmachine om zyn eerwaard geslacht aan den gang te houden. 't Is wel de moeite waard! (Idee 195.

VW 2, p. 410.)

229 Als dan zo'n meisje heel ineengefrommeld braaf is, heeft ze kans op trouwen. Heerlyke bestemming! Zy die vroeger met breikatoen – en kinderlyke onderdanigheid – de kousen stopte van papa, mag voortaan met echt vrouwelyke onderdanigheid – en breikatoen – de kousen stoppen van dien jonkman. De breikatoen wordt 's winters wol, maar de onderdanigheid blyft in alle seisoenen tot in eeuwigheid, zonder Amen.

En, ze mag meer! Ze mag de kousjes mazen der kindertjes van dien jonkman. Ook mag ze die kinderen zogen, wiegen, verzorgen, ja, ze mag sterven in 't kraambed. Ook mag ze nu – begryp eens die vryheid! – zy die thuis naar bed moest vóór elven, zoals 'n fatsoenlyk

kind betaamt, ze mag nu opblyven, den gansen nacht. Ze mag waken voor 't bedje van 't kind des jongen mans. En meer nog. 's Morgens mag ze hem vragen of hy goed geslapen heeft. Ze mag hem 't ontbyt gereedmaken, voor hy naar z'n zaken gaat.

En als hy thuis komt, mag zy tevreden wezen met de *hm!'s* en de *ja!'s* en de *zo?'s* die papa overhield van 't aan de 'zaken' of in de Sociëteit uitgegeven kapitaal van papa's geest en gemoed.

En ze mag luisteren als papa spreekt, en zwygen als papa knort, en papa wryven met kastanje-olie als-i rheumatisch is. En ze mag, als papa met 'n paar vrinden zit te praten over al de pret die ze hadden vóór hun huwelyk, naar haar kamer gaan, om daar te peinzen over de schitterende beloning van 'r deugd. (Idee 197.

VW 2, p. 411.)

²³⁰ De positie van de vrouw was voor Multatuli een rijke bron van inspiratie. Hij wijdde een paar prachtige stukken aan dat onderwerp, zoals de '**Achtste Geschiedenis van gezag**', over de pientere Thugatèr, die thuis moest blijven terwijl haar broers de wijde wereld introkken, of de Brief aan Mevrouw de Weduwe X. te Y., over het droeve lot van ongehuwde moeders en hun '**onnatuurlijke**' kinderen, of de woedende tirade over '**den toestand der vrouwen in onze maatschappy**' in de eerste bundel *Ideën*. Vrouwen vormden in zijn ogen een achtergestelde groep en hij vond, als een van de eersten van zijn tijd, dat zij maatschappelijk en politiek gezien dezelfde rechten zouden moeten krijgen als mannen. (Annemarie Kets, *Over Multatuli* 50, p. 26.)

SLOTFRAGMENT

In *Minnebrieven* neemt Multatuli negen parabellen op. *De negen Geschiedenissen van Gezag*. Een parabel of gelijkenis is een kort verhaal, meestal uit het dagelijks leven, dat dient om een religieus, moreel of filosofisch idee te illustreren.

Multatuli wilde laten zien dat gezag de ontwikkeling van de mens belemmert. In de achtste geschie-

Wilhelmina Drucker

denis neemt hij het vaderlijk gezag over dochters als onderwerp. In dit geval een boer met vier zonen en een dochter met de naam Thugatèr, het Griekse woord voor dochter.

Op 5 december 1889 las Wilhelmina Drucker op de maandelijkse ledenvergadering van de, mede door haar opgerichte, Vrije Vrouwen Vereniging de achtste geschiedenis van gezag voor. Deze parabel zou ze gedurende haar verdere loopbaan nog vele malen gebruiken om haar gehoor te overtuigen en haar feminisme uit te dragen. Het werk van Multatuli was een grote inspiratiebron voor haar. Mina Drucker is de naamgeefster van de latere groep of beweging 'Dolle Mina'. Zij voerden actie voor gelijkberechtiging tussen man en vrouw tussen 1970 en 1978.

101

Multatuli – De feminist

ACHTSTE GESCHIEDENIS VAN HET GEZAG

Thugatèr melkte de koeien haars vaders, en zy melkte goed, want de melk die zy tehuis bracht, leverde meer boter dan de melk die tehuis werd gebracht door haar broeders. Ik zal u zeggen hoe dit kwam, en let goed op, Fancy, dat ge 't weet... als ge eenmaal mocht uit melken gaan. Maar ik zeg u dit, niet opdat gij zoudt melken als Thugatèr, maar om u te wyzen op het voorbeeld van haar *broeders*, die door minder goed te melken, beter deden. *Verstandiger* althans.

Vóór de jonge landlieden de weide betreden, ja lang voor dien tyd, staan de koeien te wachten by het hek, om ontlast te worden van den overvloed, dien ze eigenlyk gereed maakten voor hun kalveren. Maar de mensen eten die kalveren op, *omdat zy daartoe de geschiktheid voelen*, en dan is er melk teveel in de uiers. Wat geschiedt er nu onder dat wachten van de koeien met domme gezichten, voor het hek? Gedurende dat stilstaan dryft het lichtste deel der melk, de room, het vet, de boter, naar boven, en ligt dus het vérst van den tepel. – Tepel is mannelyk, wat ik heel gek vind. –

Wie nu geduldig melkt, tot het laatste toe, brengt vette melk tehuis. Wie haast heeft, laat room achter.

En zie, Thugatèr had *geen* haast, doch haar broeders wél.

Want deze beweerden dat zy recht hadden op wat anders, dan het melken der koeien van hun vader. Maar zy dacht niet aan dat recht.

- Myn vader heeft my geleerd te schieten met pyl en boog, sprak een der broeders. Ik kan leven van de jacht, en ik wil rondlopen in de wereld, en arbeiden voor eigen rekening.

- My leerde hy vissen, zei een tweede. Ik ware wel gek, altyd te melken voor een ander.

- Hy toonde my hoe men een schuit maakt, riep de derde. Ik kap een boom, en ga er op zitten, in 't water. Ik wil weten wat er te zien is aan de overzyde van 't meer.

- Ik heb lust om samen te wonen met de blonde Gunè, verklaarde een vierde, dat ik een eigen huis hebbe, met thugatèrs er in, om voor my te melken.

Zo had ieder broeder een wens, een begeerte, een *wil*. En zy waren zo vervuld van hun neigingen, dat zy zich geen tyd gaven den room mee te nemen, dien de koeien heel mistroostig moesten by zich houden, zonder nut voor iemand.

Maar Thugatèr melkte tot den laatsten drup.

- Vader, riepen eindelyk de broeders, *wy gaan!*

- Wie zal er melken? vraagde de vader.

- Wél, Thugatèr!

- Hoe zal 't zyn, als zy óók lust krygt in varen, vissen, jagen, wereldzien? Hoe zal 't wezen als ook zy op 't denkbeeld komt, samen te wonen met iets blonds of bruins, opdat ze een eigen huis hebbe, met wat er by hoort? Ulieden kan ik missen, doch *haar* niet... omdat de melk die zy thuis brengt, zo vet is.

Toen zeiden de zoons, na enig overleg:

- Vader, *leer haar niets*, dan zal ze blyven voortmelken tot het einde van haar dagen. Toon haar niet hoe een gerekt koord, samentrekkend, een pyl wegschiet. Dan zal ze geen lust hebben in de jacht. Verberg haar de eigenschap der vissen, die een scherpen haak inslikken, als die bedekt is met wat aas. Zy zal dan niet denken aan het uitwerpen van hoeken of netten. Leer haar niet hoe men een boom uitholt, en daarmee kan

(Vis)haken

wegdryven naar den overkant van het meer. Dán zal ze geen begeerte voelen naar dien overkant. En laat haar nooit weten hoe ze, met blond of bruin, een eigen huis kan verkrygen, en wat er by behoort! Laat haar dit alles nooit weten, o vader, dan zal ze by u blyven, en de melk uwer koeien zal vet wezen! Intussen laat *ons* gaan, vader, ieder naar zyn begeerte!

Zo spraken de zoons. Maar de vader – die een zeer voorzichtig man was – hernam:

- Eilieve, wie zal beletten dat ze weet wat ik haar niet leerde? Hoe zal 't zyn, als zy de blauwvlieg ziet varen op 'n dryvenden tak? Hoe, als de getrokken draad van haar spinsel zich herstelt op vorige lengte en, snel krimpend, den klos van haar weefgetouw voortdryft by toeval? Hoe, als ze aan den rand der beek den vis bespiedt die byt naar 't kronkelend wurmpje, maar misvattend uit verkeerd bestuurde graagte, vasthaakt in de scherpe lidhulze van het riet? En hoe eindelyk, als ze 't nestje vindt, dat de leeuweriken zich meimaands bouwen in de klaver?

De zonen dachten weer na, en zeiden:

- Zy zal daaruit niets leren, vader! Zy is te dom om begeerte te scheppen uit wetenschap. Ook *wy* zouden niets geweten hebben, als ge ons niets hadt gezegd.

Maar de vader antwoordde:

- Neen, dom is zy niet. Ik vrees dat zy leren zal uit zichzelf, wat gylieden *niet* leerdet zonder my. Dom is Thugatèr niet!

Toen dachten de zoons weder na – ditmaal dieper – en zeiden:

- Vader, zeg haar: dat *weten*, *begrypen* en *begeren*... zondig is voor een meisje!

Ditmaal was de zeer voorzichtige vader voldaan. Hy liet zyn zonen trekken, ter visvangst, op de jacht, de wereld in, ten huwelyk... overal heen.

Maar hy verbood het *weten*, het *begrypen* en het *begeren* aan Thugatèr, die in onnozelheid bleef voortmelken ten einde toe.

En dat bleef alzo tot op dezen dag. (Fragment 231. VW 2, pp. 39-42.)

Multatuli – De leraar

104

Multatuli verknijpt

Inleiding

Onder zijn bewonderaars zijn veel onderwijzers. Multatuli had een duidelijk beeld van hoe het onderwijs georganiseerd zou moeten zijn, namelijk niet. De ouders (met name de vader) moeten hun kinderen zelf onderwijzen. Dat was zijn ideaalbeeld. Later verwijten zijn eigen kinderen (Nonnie en Edu) hem dat hij daarin zeer was achtergebleven.

De staat mocht zich er niet te veel mee bemoeien. Het moest op natuurlijke wijze gebeuren. Het ging hem om Verlichting, Verfijning, Beschaving, Ontwikkeling en Veredeling. Onderwijs moet je wel aanbieden, maar niet opdringen. Ook hier krijgt de Kerk ervan langs, omdat hij de Kerk verwijt dat het godsbegrip het gezond verstand heeft gesmoord: ‘Tot dezen moord nu hebben de *scholen* dapper meegewerkt.’ (Fragment 232. Idee 889. VW 4, p. 620.)

Multatuli was grotendeels autodidact. Hij had lager onderwijs genoten en een paar jaar op de Latijnse school gezeten. Hij werd er door zijn vader afgehaald vanwege slechte cijfers.

Nonnie en Edu

233 Ik vorder van den onderwyzer dat hy de oefening in 't denken, die zich even natuurlyk vanzelf openbaart als 't ademen, niet *tegenwerke*. De jongen van de diersoort *mens* zullen denken. Dit moet wel, omdat ze nu eenmaal denkdieren zyn. [...] Wie 't betwyfelt, wordt veroordeeld tot het opzetten van 'n zwemschool voor jonge eenden. (VW 4, p. 566.)

234 Ik acht het 'n groote fout in de opvoeding, dat de kinderen niet reeds vroeg leeren zelf te zien en niet door

de bril van ouders, onderwijzers, predikanten en schrijvers van boekjes.

Nu leren ze vaak nadenken, wat anderen hun hebben vóorgedacht. (VW 25, p. 175.)

Waarschijnlijk wordt bedoeld dat jongeren misbruik maken van Multatuli's ideeën om juist niets te doen

Onderwijzer en redacteur die zelf ook publiceerde. Hij was een vriend van Multatuli maar geen kritiekloze bewonderaar

- 235 - Ik vind *Multatuli* onuitstaanbaar mijnheer! in alle opzichten, maar in de eerste plaats zijn ideeën over onderwijs en opvoeding. 't Is jakobijnenwerk met hem. De eene jongeling zoekt dan ook afleiding hierin, de ander daarin, maar allen in nietwerken en allen beroepen zich op hem. Vooral zijn er vele jonge onderwijzers die door hem op een dwaalspoor zijn geraakt, den mond vol hebben van zijn *Ideën*, gedurig een machtspreuk van hem bij de hand hebben en zich verzetten tegen alles wat hun plicht gebiedt. (VW 18, p. 739. Aart Admiraal. Hij laat een tegenstander aan het woord. Schoolblad no 42, 1877.)

- 236 **Multatuli is de bondgenoot der onderwijzers. Wij weten, hoe dikwijls er klachten worden aangeheven over de weinige belangstelling van ons Volk in de zaken van algemeen belang, en hoe men wijst op het onderwijs, als middel om de kennis van onze staatsinrichting en maatschappelijke toestanden meer algemeen te maken. Men weet ook, hoe vele staatsburgers beweren, dat hun beroepsbezigheden hen geen tijd laten tot bemoeienis met de publieke zaak. Zij worden door Multatuli eigenaardig terecht gewezen.** (VW 18, p. 270. Pieter Westra over Multatuli.)

- 237 **O, Holland!...Wanneer de jongeren de vleugels willen uitslaan, dan zit er aan weerszijden een ouder!** (VW 24, p. 299.)

- 238 Multatuli heeft altijd een zwak gehad voor studenten. Eerder dat jaar had hij een open brief van de Leidse student in de theologie David Post (1844-1925) uit het studentenblad *Vox Studiosorum* in z'n geheel overgenomen in de vierde bundel *Ideën* (Idee 996) om er vervolgens uitgebreid en vriendelijk op te reageren. Vooral dat laatste is opvallend, want Post verzet zich tegen Multatuli's kritiek op de moderne theologen. In zijn *Ideën* heeft Multatuli herhaaldelijk kritiek ge-

David Post, onderwijzer, werd later predikant

uit op de aanhangers van deze stroming in de kerk, die hij beschouwt al een halfslachtige poging om de godsdienst aan te passen aan het modern leven, met geen ander doel dan de mensen binnen de kerk te houden. Post – ‘ik ben student en “modern” theoloog’ – is het daar niet mee eens, vindt Multatuli onbillijk en neemt het hem kwalijk. Dat Multatuli op dit artikel van Post zo welwillend reageert, is opvallend, omdat hij over het algemeen geen enkel geduld heeft met mensen die hem tegenspreken. (Olf Praamstra, *Over Multatuli* 32, p. 28.)

239 Wat wy op de school leren, is uit den aard der zaak... schools, en maakt 'n onaangename indruk. Wie, byv. 'n schryver volslagen wil uitroeien in de *harten* der mensen, dringe hem op aan 't *geheugen* van den knaap. Dit is almede van toepassing op zedelykheid. De wereld zou meer *deugen*, als we ons niet zo oververden het kind te doen walgen van praatjes óver *deugd*. (Idee 866. VW 4, p. 588.)

240 Maar ik ben oud geworden, en heb nagedacht. Tot nadenken wens ik nu ook anderen op te wekken, zo mogelyk vóór ze oud geworden zyn, of te oud althans. (VW 5, p. 588.)

241 De jeugd moet zich niet enkel oefenen in 't bepalen om juister te schrijven, maar ook om juister te denken, en om uiteindelijk een beter mens te worden. Wie zich niet bekommerde om de juistheid van een woord, heette in Multatuli's terminologie een '**frazenmaker**'. '**Frazenmakers**' tierden het weligst in politieke kringen, maar niet minder in de literatuur. (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*, pp. 52-53.)

242 Ongeveer hetzelfde lijkt op te gaan voor opvoeding en onderwijs, voorwerpen van aanhoudende zorg bij uitstek. Multatuli wil, zonder dat hij de naam gebruikt, anti-autoritair onderwijs. De kinderen moeten zich vrij ontwikkelen. Geen feitenkennis, maar leren denken. Vooral geen schoolse aanpak; de persoon van de leraar is het belangrijkste. Eigenlijk moeten vaders hun eigen

kinderen lesgeven, want dat is even natuurlijk als de borstvoeding door de moeders, vond Multatuli in het begin, maar hij bracht er zelf niet veel van terecht. (E. Francken, *Over Multatuli* 21, p. 23.)

243 **Kappelman**, personage in de *Minnebrieven*. Deze bekrompen, benepen, zelfzuchtige burgerman leidt, zoals hij zelf zegt, ‘een rustig en gemakkelyk leven’. [...] In Idee 374 voert Multatuli Kappelman weer op en laat hem in ‘n bui van wysbegeerte’ zeggen:

‘-Myn zoon, let op uw *zeggen*, meer dan op uw *doen*, en het zal u wélgaan in den winkel, dien ik u geven zal, naast het kamertje uwer geboorte. Het doet er weinig toe, myn zoon, of de pruimen goed zyn die ge verkoopt, *zeg* en herhaal: wat zyn die pruimen byzonder goed.’ (K. ter Laan, *Multatuli encyclopedie*, p. 241.)

244 **Kán een onderwyzer, die dertig, veertig kinderen op z’n school heeft, al die kinderen opleiden tot denkers? Neen, dat kan hij *niet*.**

Maar daarom dan ook noem ik die scholen verderfelyke inrichtingen. (VW 3, p. 246.)

245 Naar myn inzien is het tyd, het volksonderwys te bevryden van de verlaagde voogdy der gouvernementen. Het schynt my toe dat de Staat, vertegenwoordigd door dezen of genen voorbygaanden Minister, meer of min geholpen door een belachelyke schynvertooning van ‘volksvertegenwoordiging’, in den hoogsten graad onbevoegd moet worden verklaard in de zaken van den geest, van de kunst, van het verstand, van wat raakt aan de opvoeding van de jeugd, aan de zedelyke en verstandelyke ontwikkeling van het menschdom. (VW 23, pp. 230-231.)

246 Daar ik U zoo goed en vriendelyk vond, sneed het my door de ziel, dat ik gefulmineerd heb op uw woordenboek. Zietge, in oogenblikken van opwekking ben ik verwaand, en meen alles beter te weten, en dan wordt ik driftig tegen ieder die my (genie, d.i.: een professor zonder tractement) wil vertellen hoe ik spellen moet. Maar ook in minder verwaande stemming, in ‘heele

fatsoenlyke' buien denk ik over spelling en taal geheel anders dan – byna iedereen. (VW 12, p. 397. Brief aan L.A. te Winkel)

247 Dit nu maakt me verdrietig, dat we veelal belet worden *mens* te zyn, omdat wy door opvoeding en onderwys zyn verschoold. Door beroepskeuze verambtenaard, vermilitaird, en verbeurst. Door zedeleer en wetgeving verwrongen en vermanierd. Door godsdienst verstelseld en verkérkt...

Zeg niet dat *ik* vreemde woorden maak. Het Volk zelf noemt dat alles in z'n dikwyls krachtige taal: *verdokterd*. (Idee 136. VW 2, p. 365.)

Lambert Allard te Winkel, taalkundige en docent. Woordenboek der Nederlandse taal

SLOTFRAGMENT

Dokter Holsma is de ideale vader en leraar, waar Woutertje Pieterse graag op bezoek gaat. Hij kijkt er zijn ogen uit en geniet ervan hoe het er in dat gezin aan toegaat. Vader is de baas, maar op een speelse manier zet hij zijn kinderen naar zijn hand, onderwijst ze en de kinderen zijn dol op de vader die met ze stoeit en grappen maakt. Zo zou het moeten.

Multatuli schrijft over Wouter met diepgang en zonder belerend te zijn. De eerste echte jeugdliteratuur! Theo Thijssen gaat in die geest verder als hij zijn schoolverhalen en het leven van *Kees de jongen* beschrijft.

Wouter is ziek geweest en de dokter heeft hem genezen. Wouter komt de dokter bedanken en heeft, als presentje, met veel zorg tekeningen van Hamlet ingekleurd.

Dokters Kaatje [...] geleidde Wouter heel prozaïsch naar de 'studeerkamer' waar dokter Holsma bezig was met het vervullen van den natuurlyken vaderplicht: hy onderwees z'n kinderen.

Er waren er drie. Een jongen, wat ouder dan onze Wouter, zat alleen in 'n hoek aan 'n klein tafeltje te schryven of te rekenen. De beide anderen, 'n knapje van Wouters leeftyd, en 'n meisje dat een paar jaar

jonger scheen, stonden by de tafel waaraan de dokter gezeten was, en waarop 'n grote aardglobe stond, die blykbaar 't onderwerp was van de les. Dit begreep Wouter eerst later, want hy had nooit met kennis zo'n groten ronden bol gezien. Hy wist niet dat er nog 'n andere manier bestond om de ligging van landen aanschouwelyk voor te stellen, dan op platte kaarten. Zo was er meer in de kamer, dat-i wel zag, maar ternauwernood waarnam, en niet opmerkte. Toch prentte zich alles diep in z'n geheugen, en later, veel later eerst, geraakte hy in staat zich rekenschap te geven van de indrukken die hy by z'n binnentreden opving.

Toen de meid de deur der kamer opende, vernam hy de stemmen der kinderen, en ook die van den vader. Zelfs hoorde hy lachen, maar zodra hy z'n figuurtje vertoonde, werd alles als door 'n toverslag opeens doodstil. De twee kinderen by de grote tafel stonden als soldaatjes. Er was iets styfs in hun voorkomen, dat Wouter zeker zou hebben doen lachen, als-i niet te verlegen geweest was om 't komieke daarvan te vatten. Zelfs het meisje zette haar lief gezichtjen in 'n plooi van officiëlen ernst... o deftiger dan hy ooit by de oudste mensen had waargenomen, in de kerk. Gedurende den tyd dat de dokter Wouter verwelkomde, en hem 'n stoel aanwees, stond de kleine jongen zo waar met den pink op den naad van den broek, als wachtte hy op 'n: ingerukt... mars! of: rechts-om... keert!

De grotere die alleen zat, had by Wouters binnentreden steelsgewys 'n oogenblik opgekeken, en hem aangezien met de eigenaardige uitdrukking van vyandelykheid jegens onbekenden, die den mens zo ongunstig onderscheidt van sommige andere diersoorten, en die we vooral kunnen waarnemen by wilden, kinderen en... sommige vrouwen. Het onuitgesproken: 'wie ben jy?' heeft by zulke gelegenheden den rang van stilzwygende oorlogsverklaring. [...]

- Zo, ventje, ben je daar, zei de dokter. Kom-aan, dat 's heel braaf van je. Wat heb je daar? En opeens zich tot de soldaatjes kerende:

- Help me onthouden, jongens, dat ik je straks aan tafel iets vertel van... Olivier van Noort. Jy ook, Willem, denk er aan.

Wouter kneep verlegen in de opgerolde hooggekleurde Lady Macbeth, en wist niet recht hoe hy z'n geschenk aan den man zou brengen. Hy vond die kamer zo prachtig, en die meubels, en die grote kasten vol boeken... och, z'n prent kwam hem zo lelyk voor! Hy had het ding wel willen inslikken.

Men had hem van huis allerlei lessen meegegeven, en voorgeschreven hoe hy staan, zitten en spreken moest. Hy stond daar dus vry links, en sprak bedremmeld. Met grote moeite bracht-i er uit, dat hy den dokter kwam bedanken 'voor z'n beterschap... naast God'.

Het was koddig te zien hoe de beide soldaatjes zich op de lip beten, en ik moet erkennen dat ook Holsma zelf niet zonder inspanning 'n ernstig gelaat vertoonde.

- Naast God? Ja... juist! Heel juist! Braaf gezegd, kereltje! En heb je dan nu God wel bedankt?

- Zeker, m'nheer! Alle avonden in m'n bed, en gister in de kerk...

De kleine Sietske werd hier bezocht door 'n dykbreuk van ondeugendheid. Ze proestte in lachen uit. Het ongeval dreigde aanstekelyk te worden. Willem scheen redenen te hebben z'n neus veel harder te snuiten dan voor 't gewone doel van dien handgreep nodig is. Ook Herman bewoog zich, en keek Wouter schalks aan. Maar de dokter scheen met dit alles geen genoeg te nemen. Hy sloeg met 'n liniaal op tafel, dat de aardbol er van sidderde.

- Orrrde! riep hy met 'n donderende stem, die Wouter bang maakte. Orrrde! Wat is dat hier voor 'n samojeeds huishouden onder de les? Ik zal jelui allemaal... orrrde!

Daar begon 'n klok te slaan. Sietske scheen te tellen, en stak by elken slag 'n vinger op.

- Ik zal jelui allemaal...

- Vyf! juichte Sietske. M'n hand is uit, kyk maar, tot den pink toe: vyf! Vyf uur, vadertje, mannetje, tiran-netje! Hoera... hoera!

Olivier van Noort was een ontdekkingsreiziger. Hij voer als eerste Nederlander de wereld rond

Links staan betekent onhandig zijn in gezelschap

Nomadenvolk in Noord-Rusland

De beide jongens begonnen mee te schreeuwen.
[...]

Wouter wreef z'n ogen uit, en vertrouwde z'n oren niet. Wat-i hier zag gebeuren, ging z'n begripjen ál te ver te boven. Nooit had hy kunnen dromen dat de wereld tonelen opleverde, als waarvan hy hier 'n voorbeeld zag. Van toveren had-i wel eens meer gehoord, en ook het ten hemel varen van Elias in 'n gloeienden wagen kwam hem, na wat bybelstudie, zo erg vreemd niet voor. Maar dat Willem, Herman en Sietske hun vader, zo'n deftigen dokter, om den hals vielen, tegen hem opklauterden, en hem byna de kleren van 't lyf plukten... ongehoord! Hy had niet zo ruw durven omgaan met 'n ouden pantoffel van z'n moeder, of met Stoffels afgelegde kleren. 't Verbaasde hem dat de wereld niet verging.

- Nu, nu, riep de onttroonde tiran, wat inschikkelijkheid, jongens! Kan ik 't helpen, dat jelui geen plezier hebt in aardrykskunde?

- Breng 't dierbaar dochttertje naar den spiegel, papa, riep nu Sietske die te paard op z'n schouders zat. De vader gehoorzaamde. Maar hy hinkte, want Herman was op z'n linkervoet gaan zitten, en omarmde de kuit. Willem trok hem aan den arm voort. By den spiegel gekomen, begon de kleine amazone te declameren en te gesticuleren:

- O, dierbaar Afrika...

Een schrik doortrilde Wouters leden. Daar roerde 't nest waarlyk z'n werelddeel aan, zyn Afrika! Was 't niet of ze 't er om deed!

- O, Afrika, Sofala, Monomotapa, Monoëmugi... prachtig! Nog 'n ogenblik, papa, dierbare schooltiran – houd vast, Willem, toe! – ik wil heel Afrika aan den spiegel vertellen, en zien hoe ik m'n gezicht vertrek. Mesopotamië, mesopomomo... mondvoll, mooi! Nigritië – blyf staan, papa, ik ben nog niet half klaar. Willem, help me! M'n paardje trappelt zo... hu, hu! – Aethiopië – Herman, houd z'n benen vast... niet kittelen, dan val ik. – Marokko... Schiermonnikoog... hu, hu, paardje, met je vlassen staartje... Alexandrië, Soudan, Egypte... Weesp, Rotterdam, Haarlemmermeer, Kolveniersburgwal – de les is uit, ik mag zeggen

Stoffel is de oudere broer van Wouter

Gebaren maken

wat ik wil – Krom-elleboogsteeg, Algiers, Cleopatra, Karel de Grote... wie vangt me?

- Ik, riep Willem.

Sietske werkte zich omhoog tot ze op vaders schouders stond, en sprong op Willem toe, die haar handig opving en op den grond zette.

- Oef! riep de dokter.

- Oef, oef, oef? O, dierbare vader, we zyn nog lang niet aan oef!

Twee volle uren les, en dan terstond: oef! Waar zou dat heen? [...]

Weer sloeg de klok. Eén slag. Nu stak de vader 'n vinger op.

- Kwartier, jongens! De saturnalie is uit! Komt allen mee – jy ook, mannetje! – mama wacht ons zeker met het eten.

Willem nam Sietsken op z'n rug, en Herman besteeg Papa. Zo gleed de familie den trap af. Wouter volgde, maar Lady Macbeth verdween platgedrukt in z'n zyzak. Hy was onthutst, en had moeite zich te herinneren dat dit dezelfde man was, die...

Berevellen? Gouden pen? Maar hoe was dit alles mogelyk? Het was toch immers geen droom, dat hy en al de zynen zo hoog tegen de duizelingwekkende deftigheid van dien man hadden opgezien? Hy begreep er niets van.

In de eetkamer heerste weder 'n geheel andere toon dan vóór en na vyven in de school.

- Stel den jongeheer aan mama voor, zei de dokter.

Hy wendde zich tot Willem. Maar Sietske vroeg:

- Papa, mag ik het doen?

Holsma knikte. De kleine meid nam Wouter met kluchtige deftigheid by de hand, en leidde hem naar 'n dame die aan de gedekte tafel bezig was met sla-aanmaken.

- Mama, dit is 'n jonge-heer... gut, ik moet je naam weten! Hoe heet je?

- Wouter Pieterse.

- Dit is de jongeheer Wouter Pieterse, die papa komt bedanken omdat-i... ziek geweest is, en die... de jongeheer blijft hier immers eten, papa? De dokter knikte weer.

Volksfeest bij de Romeinen
ter ere van de god Saturnus
op 17 december

Dolle boel!

...die hier blyft eten, Mama.

- Als mama 't goedvindt, zei de vader.

- Juist, als mama 't goedvindt.

Mevrouw Holsma zette Wouter met 'n paar vriendelyke woorden op z'n gemak. 't Was nodig!

De kring waarin hy zich hier bevond, behoorde tot den deftigen middelstand, maar onzen Wouter kwam alles vorstelyk voor. Men wees hem 'n plaats aan, en 't deed hem genoeg dat-i zat. Drie-vierde van z'n postuurtje was nu geborgen onder de tafel. Dit was zóveel gewonnen voor z'n pynlyke beschroomdheid. Byna alles wat-i zag en hoorde, verbaasde hem. Toen-i z'n handen vouwde...

- Wou je bidden, mannetje? vroeg de dokter.

- J...a, m'nheer, stamelde Wouter.

- Dat's 'n zeer goede gewoonte. Ga gerust je gang. Doe je dat altyd aan tafel?

- Ja, altyd... by warm eten, m'nheer!

Er was tucht in dat huis: niemand lachte.

- Bid jy er maar gerust op toe, jongen!

De dokter maakte gebruik van 't oogenblik dat Wouter de ogen gesloten had, om zonder 'n woord te spreken z'n kinderen tot beleefdheid te vermanen. Ze volgden dien wenk trouw op. 't Was hun schuld niet, dat-i later inzag 'n zonderling figuur te hebben gemaakt in *dien* kring.

- Je doet er zeer goed aan, zei Holsma. Wy doen 't niet, en... daaraan doen we misschien ook goed.

- Wel zeker, zei de moeder. Ieder moet handelen naar z'n overtuiging.

Dit zo eenvoudig woord trof Wouter dieper dan iemand had kunnen veronderstellen. *Hy...* 'n overtuiging! Het korte gezegde van Mevrouw Holsma kende hem 'n waardigheid toe, 'n gewicht, en 'n recht, waarvan hy nooit gedacht had. Onder 't gebruiken van de soep, dacht hy voortdurend: ik mag 'n overtuiging hebben!

Het was hem vroeger nooit in den zin gekomen, dat 'n zaak ánders kon worden opgevat, dan ze door z'n moeder, of door Stoffel, of door wien ook – mits 'n volwassen persoon! – werd voorgesteld. De gehele kwestie over bidden of niet-bidden kwam hem niet

zó belangryk voor, als 't vernomen nieuws dat *hy* 'n
overtuiging hebben kon. Z'n gemoedje zwol er van...

(Fragment 248. Idee 1060. VW 6, pp. 607-615.)

Multatuli – De minnaar

115

Multatuli – De minnaar

Inleiding

Vrouwen hielden van Douwes Dekker en Dekker hield van vrouwen en daar kwam hij rond voor uit. Hij schreef er van jongs af aan helder en duidelijk over aan zijn vriendinnen op wie hij allemaal verliefd werd. En hoewel nergens echt expliciet gezegd, bleef het niet bij platonische liefde alleen.

Multatuli's 'eerste vrouw' was Si Oepi Ketch. De dertienjarige dochter van een inlands hoofd. Het scheen destijds gewoon te zijn dat een Nederlands ambtenaar een *njai* had, maar in dit geval was het geen bijvrouw maar een echt inlands huwelijk. Toen Dekker geen inkomen meer had, stuurde hij haar naar haar vader terug. Ze was 'een myner menigvuldige eerste liefden'. (Fragment .249. VW 1, p. 340.)

In 1841 was de eenentwintigjarige Dekker verliefd op Caroline Versteegh, dochter van een rijke suikerfabrikant. Zij wil ook wel, maar dan moet hij niet zoveel geld uitgeven en vechten, én katholiek worden. Hij wordt katholiek, maar Carolines vader heeft te veel negatieve dingen over hem gehoord en verbiedt verdere omgang.

In 1845 verlooft Eduard zich met de niet-vermogen baronesse Everdina van Wijnbergen (Tine), een jaar later trouwen ze. Ze blijft tot 1859 in Indië en komt dan met de twee kinderen (Edu en Nonnie) naar Nederland. Na 'gewoond' te hebben op allerlei plekken en door alle moeilijke omstandigheden ontvlucht ze Nederland en belandt ze uiteindelijk, met de kinderen, bij haar vriendin Stéphanie in Italië. Ze werkt daar als gezelschapsdame in een

Bijvrouw of inheemse
huishoudster annex
levensgezel

Negentienjarige dochter
van een suikerfabrikant

Tine

kostschool. Via de schrijver Potgieter krijgt ze regelmatig geld toegestuurd want ze leeft in armoede.

Vanaf 1862 heeft Dekker een vaste vriendin, Mimi Hamminck Schepel. In 1869 komt Tine met de kinderen (even) terug naar Nederland en leven ze allemaal samen in Den Haag. De *ménage à trois* houdt geen stand en ze vertrekt een jaar later definitief naar Italië waar ze sterft in 1874. Tot aan haar dood schrijven Multatuli en zij elkaar brieven.

In 1875 trouwt Mimi met Dekker en ze blijven samen tot hij sterft in 1887. Ze adopteren in 1878 een Duitse jongen die ze Wouter noemen. Na de dood van Multatuli beheert Mimi zijn nalatenschap tot aan haar dood in 1930.

250 Aan Tine legt hij de vraag voor: **wil je dat ik je bedrieg of dat ik je bedroef?** Toen ik dezelfde vraag eens op mijn vrouw uitprobeerde, zei ze: 'Als je zo begint, dan sodemieter je maar op.' Blijkbaar wilde hij liever bedroeven dan bedriegen. (Maarten 't Hart, Over Multatuli 25, p. 14.)

251 Tine begreep 't en vergaf. Avontuurtjes met meisjes die hij haar opbiechtte nam ze hem niet kwalijk. Als Dekker vond dat zij daar 'boven' moest staan, wilde ze dat ook. (P. van 't Veer, Over Multatuli 3, p. 20.)

252 De brieven van Tine aan Stephanie zijn het klaar bewijs, hoe innig zij aan Stephanie verknocht was. Maar door die brieven wordt het ook duidelijk, dat Tine de liefde van haar man voor Mimi zo niet billijkte, dan toch begreep en toeliet. (J. Pée, Multatuli en de zijnen, p. 109.)

253 Op 13 November 1863 schrijft zij: Ondanks al zijn afwijkingen heeft Dekker mij lief, zoals weinig vrouwen worden liefgehad. Nu begrijp ik ook de buitensporigheden van mijn man, die mij aanbidt en nog een andere bemint. (J. Pée, Multatuli en de zijnen, p. 109.)

254 Ik stel me het brein van een geniaal iemand voor als een borrelende vulkaan die heimelijk rommelt en smeult, die van tijd tot tijd uitbarst en vuur en vlammen eruit gooit in de vorm van schitterende gedach-

Everhardus Johannes Potgieter, dichter, ondersteunde Tine financieel

Mimi Hamminck Schepel

Een *ménage à trois* is een huishouden met drie, met seksuele relatie

Stéphanie Omboni,
vriendin van Tine

Vorbereidungen

Fijne stof voor bruidsjurk

Onnozele hals

ten en memorabele daden. Zulke mensen oefenen een soort aantrekkingskracht op mij uit, ik houd zoveel van die uitbarstingen van hun genie! Op zo'n moment verdienen zij onze verering en wat mij betreft doe ik er juist aan wanneer ik hun *alles, alles* vergeef. (vw 11, p. 377.

Brief, uit het Frans vertaald, van Tine aan Stéphanie 1864.)

255 Over Tines libido weet hij dan nog altijd niets, hetgeen hem doet fantaseren over de op handen zijnde huwelijksnacht. Het blijkt dat de jonge minnaar zich tot dan toe voorbeeldig heeft gedragen en conform de negentiende-eeuwse moraal het grote samenzijn daadwerkelijk heeft bewaard tot die spannende eerste nacht samen. Enige zorgen daarover maakt hij zich wel. Eigenlijk heeft hij alleen een duidelijke voorstelling van de preliminairen: 'Wij zullen te zamen theedrinken, en ik die anders nog al stoutmoedig ben, zal er tegen opzien U eene kus te geven. – Waarschijnlijk zullen wij beide verlegen zijn.' Maar hoe dat verder gaat? (Marleen de Vries, Over Multatuli 52, p. 40.)

256 Helemaal niets weet hij over haar seksuele voorkeuren, maar gemakshalve gaat hij ervan uit dat ze die wel heeft. Bijna bezwerend schrijft hij: 'uw gestel is er niet naar om slechts van tulle en neige te droomen. – Is het niet waar, lieve beste bruid? – En waarlijk ik hoop dat gy zoo zijt. Eene koele vrouw zoude mij slecht passen, – want ik ben niet koel. Hoe hoog ik U acht, droom ik toch dikwijls van U alsof ik U niet achtte.' En bijna dreigend vervolgt Douwes Dekker: 'Wij zijn *mensen, Eefje!*' Vervolgens vraagt hij Tine om hem te schrijven wat zij eigenlijk van hem wil, zodat hij daar rekening mee kan houden: 'Ik wil noch 'niais' wezen door te groote beschroomdheid, noch U krenken door te groote familiariteit.' Waarbij hij benadrukt dat ze hem een eerlijk antwoord moet geven, en niet het geijkte, aan de wetten van de wellevendheid gehoorzamende antwoord 'behandel mij als zuster.' 'Doe dat niet Eefje, – gij zijt altijd zoo opregt geweest als meisje, – wees het niet ten halve nu gij spoedig mijne vrouw wezen zult.' (M. de Vries, Over Multatuli 52, p. 41.)

257 Aan Tine omschrijft hij zichzelf, op vijftientwintigjarige leeftijd, als: ‘mij die altijd zonder reserve bemin.’ Kon Tine blij zijn met die opmerking, minder prettig was het vermoedelijk te horen dat haar verloofde naar eigen zeggen iemand was ‘geneigd om amourettes aan te knoopen.’

Liefdesaffaires

Ook dat was waar. Niet alleen kon Multatuli zwaar verliefd worden, hij werd ook heel snel verliefd op, of op zijn minst gecharmeerd door dames. (M. de Vries, *Over Multatuli* 52, p. 38.)

258 Ziehier wat ze me schreef (zus van Tine): ‘De betrekking met haar zuster was trouwens bijna verbroken door het gedrag van Douwes Dekker. De geheele familie had aan Everdine het huwelijk ten sterkste ontraden, omdat Douwes Dekker toen reeds een wispelturig phantast was. Hij wreekte zich later op de familie daarover door in den Max Havelaar te vertellen, dat de heer van der Hucht, Tine’s pleegvader, geld had opgemaakt of niet aan haar had uitgekeerd, dat aan Tine toekwam, en dat nog terwijl zij geen sou bezat. Als *mensch* is van Multatuli bij ons niets dan onaangenaams bekend. Hij maakte overal schulden. Werd hij geholpen, dan gaf hij in een doldwaze bui honderd gulden aan een arm huisgezin te Amsterdam, terwijl hij zijn eigen vrouw en kinderen het noodigste liet ontbreken. Zijne vrouw heeft een slavinnenleven bij hem gehad en moest dan nog heel goed vinden, dat hij een liaison had met een ander.’ Dat moest zij niet zoo alledaags opvatten, daarin moest zij zich verheugen! ‘Had hij in een hotel geloogd, dan verdween hij spoorloos zonder zijn rekening te betalen. Ik las eenige van zijn brieven aan Tine in den Gids en geloof, dat hij zelfs voor zichzelve comedie speelde. [...] Voor mij is het moeilijk den schrijver, die *moraal* predikt, geheel te scheiden van den mensch in het particulier leven, en in de maatschappij was hij een gewetenlooze comedian.’

Jan Pieter van der Hucht nam Tine en haar zussen in 1837 op in zijn gezin. Vertrok met hen in 1845 naar Indië

(Franse) Stuiver

Liefdesbetrekking

Dat denkt de familie en nog erger. Ik hoorde vroeger betrouwbare en niet bekrompen personen, die hem in Indië van nabij gekend hebben, zoo en erger van hem spreken. En veel moet er van waar zijn. Maar moet men een genie als Multatuli meten met de maat waarmede

men gewone mensen meet? Hij heeft veel gezondigd en consekwentie was niet zijne deugd, maar veel moet men hem vergeven. (J. Pée., Multatuli en de zijnen, pp. 5-6.)

259 Geen ander Nederlands schrijver heeft zo'n boeiend leven geleid. Ongelofelijk is het allemaal, het afgewaai-de Jodenpetje, het kastekort te Natal, de zaak Lebak (wat mij toen ik de documenten las erg verbaasde was dat één en ander zich zo kort na terugkeer uit Nederland en in een paar weken tijd afspeelde, want uit *Max Havelaar* had ik een andere indruk gekregen. Voorts dat Douwes Dekker na vertrek uit Lebak bij Brest van Kempen logeerde, terwijl hij die toch zo zwart afschildert als Slymering), Mimi en Tine in een ménage à trois, Tine met haar kinderen op de vlucht van Den Haag naar Venetië, daarbij vader, die in Wiesbaden speelde, passerend in Mainz (waarbij zoon Eduard zijn moeder belet haar man op te zoeken), de moord in Den Haag, waarbij Dekker helemaal uit Duitsland komt om z'n zoon aan te geven – Jan Wolkers vergelijkt deze vader-zoonverhouding met die van David en Absalom en noemt het gebeuren vergoelijkend een koningsdrama – en dan al die amours en amourettes, Cateau Teunisz, Eugénie, Ottilie Cross, Sietske, Marie Anderson, Laura Ernst, Charlotte de Graaf, Franciska, Mathilde Op-decou, Marie Berdenis van Berlekom, Mimi en al die anderen die hij zo welsprekend opvoerde toen hij zei wat Marie Anderson uit zijn mond heeft opgetekend: 'Jezus begon met vissers, ik vang met meisjes aan.' (M. 't Hart, Over Multatuli 25, pp. 10-11.)

Bijbelverhaal over de
zoon van koning David.
Ze bestrijden elkaar.
De zoon verliest

260 'Siet is heel hartelijk en zelfs hartstochtelijk', bericht hij haar. Hij beseft wel dat Tine jaloers wordt, maar 'ik zeg haar (Siet) altijd dat je daar boven bent'. En zou Tine zijn woorden beschaamd maken in de ogen van Siet door wel jaloers te zijn? Natuurlijk niet. (W. F. Hermans, De raadselachtige Multatuli, p. 104.)

261 Een week of vijf later leest Tine:
'Je bent niet wellustig en kunt dus niet geheel indringen in de positie van anderen die 't wel zijn. [...] 't Is vals van je dat je zegt dat Siet hoogstwaarschijnlijk

meer waarde heeft dan jij en dat zij veel geschikter voor mij zou zijn. Dat kan je niet menen; zeg nu eens oprecht of je dat meent? Je weet heel goed dat ik doodongelukkig zou wezen zonder jou, en je begrijpt heel goed het onderscheid tussen een caprice en de verhouding tussen u en mij die oneindig inniger is. [...] Dag lieve hart, ga toch nooit denken dat ik iemand boven je stel. Kus de lieve jongens. Dag mijn Tine, mijn eigen Tine.' (W. F. Hermans, *De raadselachtige Multatuli*, p. 104.)

Plotselinge opwelling

- 262 Maar ook al was er niemand op de wereld die hij boven haar stelde, ze zat met de lieve jongens ver bij hem vandaan, zonder geld. Hij kon het haar niet sturen, want, zo schreef hij: 'Ik heb iets gedaan waarover ik mij schaam, ik heb namelijk geld uitgegeven. [...] Ik kan je daardoor vandaag geen geld zenden, maar ik hoop spoedig.'

Over zijn caprice met Sietske Abrahamsz bleef hij haar op de hoogte houden. 'Had je niet juist uit die verhouding met Siet kunnen merken dat ik zo dol op je gesteld ben? Maak je toch maar volstrekt niet ongerust op dat punt. Morgen meer.'

Het meerdere is een lang antwoord op een ons niet bekende brief van Tine, die klaarblijkelijk vol verwijten stond.

'Siet zegt dat zij mij wil toebehoren naar lichaam en ziel, *als ik dat vraag*', vertelt hij. (W. F. Hermans, *De raadselachtige Multatuli*, p. 104.)

- 263 Alle zogenaamd aardige toespelingen op 't geslachtsleven zyn van slecht allooi, en zouden niet te plaatsen zyn, wanneer men gewoon was aan oprechte – d.i. werkelyk kuise! – taal. In den bybel, die zoveel heerlyke modellen bevat van *alle* soorten van litteratuur – het geestige vooral niet uitgesloten – komt geen enkel gezegde voor, dat door dubbelzinnigheid tot lachen opwekt. De oorzaak ligt in de oprechtheid waarmee daarin alles by den naam genoemd wordt. De naieve schryvers maakten van den byslaap zo min 'n mysterie als van eten en drinken. (Idee 1071. VW 6, p. 720.)

Geslachtsgemeenschap

264 De lezer zal begrijpen aan hoeveel dingen Multatuli dacht toen hij in Idee 124^{5b} bezwerend uitriep: ‘**Schande over ouders en opvoeders die hun jongeren [...] de liefelykste geschenken der Natuur [laten] ontvangen op ’n wys die ze tot ’n pest maakt!**’ of wanneer hij op 15 juli 1863 aan Mimi schreef: ‘**O vervloekte zeden die schande maken van wat zo liefelyk is.**’ (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*, p. 28.)

265 ‘**Vervloekt**’ waren die zeden. Zij schreven voor het kind in te bakeren en te beschoolmeesteren, en waren dus verantwoordelijk voor de denkluïheid en de kleurloosheid van de maatschappij. Zij schreven voor meisjes en vrouwen dom te houden en vormden dus de oorzaak van hun sociale, politieke, economische en culturele onmondigheid. Zij schreven voor dat wie naar Indië trok, rijksbeladen moest terugkeren, en zorgden dus voor de uitzuiging van de Javaan. Zij schreven voor ‘**gevallenen**’ te verachten, en hielden zo armoede, prostitutie en verbittering in leven, allemaal zaken die op hun beurt weer leidden tot bedrog, lafheid, harte-loosheid en leugen, en op die manier de onzedelijkheid in stand hielden waaruit ze waren ontsproten. Om uit die eindeloze cirkel te geraken moest er worden gesloopt, afgebroken: het kwaad moest met wortel en tak worden uitgeroeid. (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*, p. 29.)

266 *Schijnfatsoenlijke* braafheid inderdaad, want Multatuli zag heel scherp in dat de ‘kuise’ onwetendheid waarin het kind gelaten werd, finaal tot zeer onkuise onfatsoenlijkheden moest leiden: ‘**Onkuis noem ik de door onwetendheid gescherpte prikkel tot weten. De natuur laat zich niet terugdringen.**’ (Idee 1076) Hoe diep hij hier tot de kern van de zaak doorgedrongen is, moge blijken uit de volgende woorden van Sigmund Freud uit 1906: ‘Ich erinnere mich aber, dass ich in den Familienbriefen des grossen Denkers und Menschenfreundes Multatuli einige Zeilen gefunden habe, die als Antwort bloss genügen können: [...] – Ich weiss nicht was man hierüber noch Besseres sagen könnte...’ (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*, pp. 26–27.)

Een ongehuwde moeder. In de negentiende eeuw een eufemisme voor een vrouw die haar reputatie verspeeld had door seks te hebben met een andere dan de wettelijke partner

267 De vooroordeelcultuur, de leugenachtigheid van de opvoeding, de deugdzaamheid der onthouding, ze kwamen het sterkst tot uiting op het domein van het geslachtsleven, waarover Multatuli een voor zijn tijd gewaagde en bevrijdende taal heeft gesproken. Dat men het zich-onthouden-van-gemeenschap in religieuze kringen als een deugd beschouwde, heeft hij nooit kunnen begrijpen. Zoiets vond hij *onnatuurlijk* en zeer *onzedelijk*, en '*physische maagdelijkheid*' leek hem een wel zeer '*armzalig criterium*' om zedelijkheid of '*onschuld*' zoals dat toen heette, te taxeren (Idee 1067). Maar belangrijker is zijn kritiek op wat we *psychische* maagdelijkheid kunnen noemen: het onthouden van informatie over voortplanting, geboorte en seksleven aan kinderen. '*Waarom zou 'n meisje niet mogen weten wat het huwelyk is?*' vraagt hij zich in Idee 1067 af. '*Mag men haar onwetend laten? In naam van der zedelykheid zeg ik op die laatste vraag: Neen! [...] Een der eerste vragen van 't kind is: vanwaar ben ik gekomen? En juist op deze vraag krijgt het geen antwoord, of men scheept het af met onwaarheid.*' Ook hier dus beknotting van de '*Vrye Studie*', ook hier harteloze zwijgplicht of leugenachtige antwoorden, ook hier, ten slotte, die schijnfatsoenlijke '*braafheid*' die Multatuli zijn hele leven lang genadeloos ontmaskerd heeft.' (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*, p. 26.)

268 Een paar dagen later denkt Douwes Dekker er weer iets anders over: '*ik zelf kan in een meisje niet eenvoudig eene kennis, een vriend zien. Ik ben zoo Italiaansch, ik heb haar nog geen kus gegeven, maar het zal niet lang meer duren.*' Cateau is nog niet vertrokken of er dient zich een nieuwe dame aan, maar, schrijft Douwes Dekker aan Tine: '*Ik heb te weinig tijd voor eene amourette, wees dus gerust deze keer*', een opmerking die elke liefhebbende vrouw naar de keel moet vliegen, vanwege de bepaald niet geruststellende implicatie. (M. de Vries, *Over Multatuli* 52, pp. 38-39.)

269 '*Ik voel mij door het vurig gestel van Siet zeer aange-trokken want, noch voor haar, noch voor mijzelf, zoek ik deugd in flauwheid van temperament*', voegt de

schrijver er weinig gevoelig aan toe. Was dat een verkapte verwijt aan het adres van Tine? Ontbrak het haar aan temperament? Ondenikbaar is dat niet. (M. de Vries, *Over Multatuli* 52, p. 39.)

270 Ik beminde Caroline Versteegh onuitsprekelijk. Ik ben krankzinnig geweest omdat ik haar verloor, ik ware, geloof ik, krankzinnig van geluk geworden als zij de mijne geworden was. Nu nog houd ik de nagedachte-
nis van die liefde in hoge waarde, en toch, geloof ik, dat ik met haar niet zoo gelukkig zoude geworden zijn als met u. Zie hier de reden. Ik dweept met haar, zij was mij een heilige. (vw 8, p. 500. Brief aan Tine, 1848.)

271 Ik zal trachten Siet te sparen. Wat je zegt over 'in huis' en zamen te zijn begrijp ik en ik ben dat met je eens. Het arme kind is dringend en vurig en ik schrijf het grootendeels toe aan den knellenden band waarin zij altijd gehouden is. De natuur laat zich niet wegcijferen, en komt te sterker voor den dag naarmate zij meer onderdrukt is.

Ik verzeker je dat ik heel goed wat mijzelf aangaat haar zou kunnen afschrijven, maar het stuit mij geweldig haar alleen te laten staan, vooral daar ik haar dan de grief laat zich geheel te hebben blootgegeven en dat ik de deugdzame speel. Ik had dit dan ook eer moeten doen, maar ik had zoo'n hartstogt niet voorzien. Dit zal altijd jammer van je blijven dat je zoo iets niet geheel kunt begrijpen omdat je 't niet deelt, hetgeen louter een verschil van fysieke organisatie is. Je bent niet wellustig, en kunt dus niet geheel indringen in de positie van anderen die 't wel zijn. Weet je wel dat zulke stumperts dikwijls geheele nachten doorbrengen in razende begeerte? Nu zeg je wel dat je er medelijden mee hebt, en dat geloof ik wel, maar 't is toch altijd met een overwinning op je zelve, want in den grond heb je er afkeer van. (vw 10, pp. 434-435. Brief aan Tine, 1861.)

272 'God Mimi, ik heb je zoo lief. Is 't een misdaad dat ik 't zeg, in godsnaam, 't is om dol van te worden' en 'ik bemin je zóó dat ik je bruigom zou kunnen omhelzen.' De schrijver dreigt: 'Als je bang bent voor hartstogt,

schrijf me dan *niet*’, en verderop: ‘Ja, ben je bang voor hartstogt mild me dan, want ik bèn in hartstogt voor U.’ (M. de Vries, Over Multatuli 52, p. 45.)

273 Als het erop aankwam, aldus Anderson, die zich verlaat op uitspraken van vriendinnen, was Douwes Dekker ‘voor fysieke gemeenschap vaak te zenuwachtig.’ Dat klinkt aannemelijk, gezien zijn emotionele karakter. Maar dan nog. Ook zonder penetraties blijft er genoeg te minnen over. (M. de Vries, Over Multatuli 52, p. 45.)

274 Ja waarde heer Potgieter ik heb *veel veel* geleden, maar ik heb ook zeer veel geluk gehad en *nog* kan ik mij dikwijls niet begrijpen hoe ik melancolieke buien hebben kan als ik mijne kinderen aanzie. en inweerwil van *alles* zou ik nog niet willen ruilen met die eentoonige niets beduidende levens van sommige mensen. en dat ik heb kunnen doen wat ik gedaan heb, dat ik de moed behouden heb, O! dat alles heb ik aan Dekker te danken, want hij heeft mij sterk gemaakt toen wij *zeer* gelukkig waren.

Waarde heer Potgieter mag ik vertrouwelijk met u spreken? Zult u t’ mij niet kwalijk nemen als ik U verzoek mij geen geld meer te zenden, want t’ zou Dekker *zeer* doen als hij doet wat hij kan, als ik dan nog geld aannam, de omstandigheden zijn altijd zeer wisselvallend en ik hoop U t’ mij ten goede zult houden als ik u verzoek geen geld meer te zenden, want als Dekker mij helpt zoude het niet kiesch zijn, ook van anderen te profiteren. (VW 16, pp. 388–389. Brief van Tine aan Potgieter. 1874.)

SLOTFRAGMENT

Voor veel Multatuliliefhebbers is het verhaal van *Saïdjah en Adinda*, hoofdstuk 17 uit *Max Havelaar*, een van de hoogtepunten in de Nederlandse literatuur. Docenten die het in klassen voorlazen, konden er vaak hun ogen niet droog bij houden.

In het verhaal komt veel samen en het bevat het beroemde woordje ‘*DUS*’ waar zoveel over te doen is geweest.

Een liefdesgeschiedenis die niet tot bloei kon komen.

Sawah: bevoloed rijstveld

Loemboeng: rijstschuur
op palen

Adisistent en assistent
worden door elkaar heen
gebruikt

Poesaka: erfstuk

Karbouw, een Aziatische
buffel

Saïdjah's vader had een buffel, waarmede hy zyn veld bewerkte. Toen die buffel hem was afgenomen door het distriktshoofd van Parang-Koedjang, was hy zeer bedroefd, en sprak geen woord, vele dagen lang. Want de tyd van ploegen was naby, en het was te vrezen, als men de sawah niet tydig bewerkte, dat ook de tyd van zaaïen zou voorbygaan, en eindelyk dat er geen padi zou te snyden zyn, om die te bergen in den loemboeng van het huis.

Ik moet hierby voor lezers, die wel Java doch niet Bantam kennen, de opmerking maken dat in deze residentie persoonlijk grondeigendom bestaat, wat elders niet het geval is.

Saïdjah's vader nu was zeer bekommerd. Hy vreesde dat zyn vrouw behoefte zou hebben aan ryst, en ook Saïdjah die nog een kind was, en de broertjes en zusjes van Saïdjah.

Ook zou het distriktshoofd hem aanklagen by den adisistent-resident, als hy achterlyk was in de betaling van zyn landrenten. Want daarop staat straf by de wet.

Toen nam Saïdjah's vader een kris die poesaka was van zyn vader. De kris was niet zeer schoon, maar er waren zilveren banden om de schede, en ook op de punt der schede was een plaatje zilver. Hy verkocht dezen kris aan een Chinees die op de hoofdplaats woonde, en kwam te-huis met vier-en-twintig gulden, voor welk geld hy een anderen buffel kocht.

Saïdjah, die toen omstreeks zeven jaar oud was, had met den nieuwen buffel spoedig vriendschap gesloten. Ik zeg niet zonder doel: vriendschap, want het is inderdaad treffend te zien hoe de Javase kerbau zich hecht aan den kleinen jongen die hem bewaakt en verzorgt. Van deze gehechtheid zal ik straks een voorbeeld geven. Het grote sterke dier buigt gewillig den zwaren kop rechts of links of omlaag naar den vingerdruk van het kind, dat hy kent, dat hy verstaat, waarmede hy is opgegroeid.

Zulke vriendschap dan had ook de kleine Saïdjah spoedig weten in te boezemen aan den nieuwen gast,

en Saïdjah's aanmoedigende kinderstem scheen meer kracht nog te geven aan de krachtvolle schoften van 't sterke dier, als het den zwaren kleigrond opscheurde, en zyn weg tekende in diepe, scherpe voren. De buffel keerde gewillig om, als hy aan het eind was van den akker, en verloor geen duimbreed gronds by het terugploegen van de nieuwe voor, die altyd naast de oude lag als ware de sawah een tuingrond geweest, geharkt door een reus.

Daarnaast lagen de sawahs van Adinda's vader, den vader van het kind dat met Saïdjah huwen zou. En als Adinda's broertjes aankwamen aan de tussenliggende grens, juist als ook Saïdjah dáár was met zyn ploeg, dan riepen zy elkander vrolyk toe, en roemden om stryd de kracht en de gehoorzaamheid hunner buffels. Maar ik geloof dat die van Saïdjah de beste was, misschien wel omdat deze hem beter dan de anderen wist toe te spreken. Want buffels zyn zeer gevoelig voor goede toespraak.

Saïdjah was negen jaren oud geworden, en Adinda reeds zes jaren, voor deze buffel van Saïdjah's vader werd afgenomen door het distriktshoofd van Parang-Koedjang.

Saïdjah's vader, die zeer arm was, verkocht nu aan een Chinees twee zilveren klamboe-haken, poesaka van de ouders zyner vrouw, voor achttien gulden. En voor dat geld kocht hy een nieuwen buffel.

Maar Saïdjah was zeer bedroefd. Want hy wist van Adinda's broertjes, dat de vorige buffel was heenge-dreven naar de hoofdplaats, en hy had zyn vader gevraagd of deze dat dier niet gezien had, toen hy dáár was om de klamboe-haken te verkopen? Op welke vraag Saïdjah's vader niet had willen antwoorden. Daarom vreesde hy dat zyn buffel geslacht was, zoals de andere buffels die het distriktshoofd afnam aan de bevolking.

En Saïdjah schreide veel als hy dacht aan den armen buffel waarmede hy twee jaren zo innig had omgegaan. En hy kon niet eten, langen tyd, want zyn keel was te nauw als hy slikte. Men bedenke dat Saïdjah een kind was.

De nieuwe buffel leerde Saïdjah kennen, en nam

in de genegenheid van 't kind zeer spoedig de plaats in van zyn voorganger... al te spoedig eigenlyk. Want, helaas, de was-indrukken van ons hart worden zo licht gladgestreken, om plaats te maken voor later schrift. Hoe dit zy, de nieuwe buffel was wel niet zo sterk als de vorige... wel was het oude juk te ruim voor zyn schoft... maar 't arme dier was gewillig als zyn voorganger die geslacht was, en al kon dan Saïd-jah niet meer roemen op de kracht van zyn buffel, by 't ontmoeten van Adinda's broertjes aan de grens, hy beweerde toch dat geen ander den zynen overtrof in goeden wil. En wanneer de vore niet zo rechtlyinig liep als voorheen, of als er aardklonten ondoorgesneden waren omgegaan, werkte hy dat gaarne by met zyn patjol, zoveel hy kon. Bovendien, geen buffel had een oeser-oeseran als de zyne. De penghoeloe zelf had gezegd dat er oentoeng was in den loop van die haarwervels op de achterschoften.

Eens, in 't veld, riep Saïdjah tevergeefs zyn buffel toe, wat spoed te maken. Het dier stond pal. Saïdjah, verstoord over zo grote en vooral zo ongewone weerspannigheid, kon zich niet weerhouden een belediging te uiten. Hy zeide: a.s leder die in Indië geweest is, zal my verstaan. En wie me niet verstaat, wint er by dat ik hem de uitlegging spaar van een grove uitdrukking.

Saïdjah bedoelde evenwel niets kwaads daarmede. Hy zei 't maar omdat hy 't zo dikwyls had horen zeggen door anderen, als ze ontevreden waren over hun buffels. Maar hy had 't niet behoeven te zeggen, want het baatte niets: zyn buffel deed geen stap verder. Hy schudde den kop als om 't juk af te werpen... men zag den adem uit zyn neusgaten... hy blaasde, sidderde, rilde... er was angst in zyn blauw oog, en de bovenlip was opgetrokken zodat het tandvlees bloot lag...

'Vlucht, vlucht, riepen op eenmaal Adinda's broertjes, Saïdjah, vlucht! Daar is een tyger!'

En allen ontdeden hun buffels van de ploegjukken, en slingerden zich op de brede ruggen, en galoppeerden weg door sawahs, over galengans, door modder, door kreupelhout en bos en alang-alang, langs velden en wegen, en toen ze hygend en zwetend binnenreden in het dorp Badoer, was Saïdjah niet by hen.

Patjol: een Indische hak of spade

Oeser-oeseran: haarwervels

Penghoeloe: moskee-beamte, priester

Oentoeng: geluk

a.s. (anak soendal): hoerejong

Galengans: dijkjes in sawahs

Alang-alang: lang rietgras

Want toen deze zyn buffel, bevryd van het juk, had bestegen als de anderen, om te vluchten als zy, had een onverwachte sprong van het dier hem 't evenwicht benomen, en ter aarde geworpen. De tyger was zeer na...

Saïdjah's buffel, voortgedreven door eigen vaart, schoot enige sprongen voorby de plek waar zyn kleine meester den dood wachtte. Maar door eigen vaart alleen, en niet door eigen wil, was het dier verder gegaan dan Saïdjah. Want nauw had het de stuwing overwonnen die alle stof beheerst, ook na 't ophouden der oorzaak die haar voortstuwde, of het keerde terug, zette op zyn lompe poten zyn lomp lyf als een dak over het kind, en keerde zyn gehoornden kop naar den tyger. Deze sprong... maar hy sprong voor het laatst. De buffel ving hem op zyn hoornen, en verloor slechts wat vlees dat de tyger hem uitsloeg aan den hals. De aanvaller lag daar met opgescheurden buik, en Saïdjah was gered. Wél was er oentoeng geweest in de oeser-oeseran van dien buffel!

Toen deze buffel aan Saïdjah's vader was afgenomen, en geslacht...

Ik heb u gezegd, lezer, dat myn verhaal eentonig is.

... toen deze buffel geslacht was, telde Saïdjah reeds twaalf jaren, en Adinda weefde reeds sarongs, en batikte die met puntige kepala. Ze had reeds gedachten te brengen in den loop van haar verschuitle, en zy tekende droefheid op haar weefsel, want ze had Saïdjah zeer treurig gezien.

En ook Saïdjah's vader was bedroefd, doch zyn moeder het meest. Deze toch had de wonde genezen aan den hals van het trouwe dier dat haar kind ongedeerd had thuis gebracht, nadat zy op de mare van Adinda's broertjes gemeend had dat het was weggevoerd door den tyger. Ze had die wond zo dikwyls gezien met de gedachte hoe diep de klauw die zó ver indrong in de ruwe vezelen van den buffel, zou voortgedreven zyn in 't weke lyf van haar kind, en telkens als ze verse geneeskruiden had gelegd op de wonde, streelde zy den buffel, en sprak hem enige vriendelyke woorden toe, dat het goede trouwe dier toch weten zou hoe dankbaar een moeder is! Ze hoopte later dat de buffel

Sarong: wikkrok

Batik: verprocedé voor stof

Kepala: punt van de sarong

haar toch mocht verstaan hebben, want dan had hy ook haar schreien begrepen toen hy werd weggevoerd om geslacht te worden, en hy had geweten dat het niet Saïdjah's moeder was, die hem slachten liet.

Enigen tyd daarna vluchtte Saïdjah's vader uit het land. Want hy was zeer bevreesd voor de straf, als hy zyn landrenten niet betalen zou, en hy had geen poesaka meer om een nieuwen buffel te kopen, daar zyn ouders altyd in Parang-Koedjang woonden, en hem dus weinig hadden nagelaten. Ook de ouders van zyn vrouw woonden altyd in datzelfde distrikt. Hy hield zich evenwel, na 't verlies van den laatsten buffel, nog enige jaren staande door te werken met gehuurde ploegdieren. Maar dat is een zeer ondankbare arbeid, en bovenal verdrietig voor iemand die in 't bezit van eigen buffels geweest is. Saïdjah's moeder stierf van verdriet, en toen was het dat zyn vader in een moedeloos oogenblik zich wegmaakte uit Lebak en uit Bantam, om werk te zoeken in 't Buitenzorgse. Hy werd met rottingslagen gestraft omdat hy Lebak verlaten had zonder pas, en door de politie teruggebracht naar Badoer. Hier werd hy in de gevangenis geworpen omdat men hem voor krankzinnig hield, wat zo vreemd niet zou geweest zyn, en omdat men vreesde dat hy in een oogenblik van mata-gelap, amoek maken, of andere verkeerdheden begaan zou. Maar hy was niet lang gevangen, wyl hy kort daarop stierf.

Wat er geworden is van de broertjes en zusjes van Saïdjah, weet ik niet. Het huisje dat zy bewoonden te Badoer, stond enigen tyd ledig, en 't viel spoedig in, daar het slechts van bamboe gebouwd was, en gedekt met atap. Een weinig stof en vuil dekte de plek waar veel geleden werd. Er zyn veel zulke plekken in Lebak.

Saïdjah was reeds vyftien jaren, toen zyn vader naar Buitenzorg vertrok. Hy had dezen niet daarheen vergezeld omdat hy groter plannen in zyn gemoed omdroeg. Men had hem gezegd dat er te Batavia zoveel heren waren die in bendi's reden, en dat er dus voor hem licht een dienst zou te vinden zyn als bendi-jongen, waartoe men gewoonlyk iemand kiest, die nog jong is en onvolwassen, om niet door te veel zwaarte achter op het tweewielig rytuig, 't evenwicht

(Wandel)stok van riet

Mata-gelap: zinsverbijs-
tering

Amoek: aanval van
razernij

Atap: palmladeren als
dakbedekking

te breken. Er was, had men hem verzekerd, by goed gedrag veel te winnen in zodanige bediening. Misschien zelfs zou hy op die wyze binnen drie jaren geld kunnen oversparen, genoeg om twee buffels te kopen. Dit vooruitzicht lachte hem toe. Met fieren tred, zoals iemand gaat die grote zaken in den zin heeft, trad hy na 't vertrek zyns vaders, by Adinda binnen, en deelde haar zyn plan mede.

- Denk eens, zeide hy, als ik weerkom zullen wy oud genoeg zyn om te trouwen, en we zullen twee buffels hebben!

- Heel goed, Saïdjah! Ik wil gaarne met je trouwen als je terugkomt. Ik zal spinnen, en sarongs en slen-dangs weven, en batikken, en heel vlytig zyn al dien tyd.

Slendang: draagdoek

- O, ik geloof je, Adinda! Maar... als ik je getrouwd vind?

- Saïdjah, je weet immers wel dat ik met niemand trouwen zal. Myn vader heeft me toegezegd aan uw vader.

- En jyzelf?

- Ik zal trouwen met u, wees daar zeker van!

- Als ik terugkom, zal ik roepen in de verte...

- Wie zal dat horen, als we ryst stampen in 't dorp?

- Dat is waar. Maar Adinda... o ja, dit is beter: wacht me by het djati-bos, onder den ketapang waar je my de melati hebt gegeven.

Djati: boomsoort

- Maar, Saïdjah, hoe kan ik weten, wanneer ik moet heengaan om je te wachten by den ketapang?

Ketapang: boomsoort

Saïdjah bedacht zich een ogenblik, en zeide:

Melati: Indische bloem (jasmijn)

- Tel de manen. Ik zal uitblyven driemaal twaalf manen... deze maan rekent niet mee. Zie, Adinda, kerf een streep in je rystblok by elke nieuwe maan. Als je driemaal twaalf strepen hebt ingesneden, zal ik den dag die dáárop volgt, aankomen onder den ketapang. Beloof je, dáár te zyn?

- Ja, Saïdjah! Ik zal onder den ketapang by het djatibos wezen als je terugkomt.

Nu scheurde Saïdjah een strook van zyn blauwen hoofddoek, die zeer versleten was, en hy gaf dat stukje lynwaad aan Adinda, dat ze 't bewaren zou als een pand. En toen verliet hy haar en Badoer.

Lynwaad: linnen doek

Toedoeng: hoofddeksel

Hy liep vele dagen voort. Hy ging Rangkas-Be-toeng voorby, dat nog niet de hoofdplaats was van Lebak, en Waroeng-Goenoeng, waar toen de adsis-tent-resident woonde, en den volgenden dag zag hy Pandeglang, dat daar ligt als in een tuin. Weder een dag later kwam hy te Serang aan, en stond verbaasd over de pracht van zulke grote plaats met vele hui-zen, gebouwd van steen, en gedekt met rode pannen. Saïdjah had nooit zo iets gezien. Hy bleef daar een dag omdat hy vermoeid was, maar 's nachts in de koelte ging hy verder, en kwam tot Tangerang, den volgenden dag, voor nog de schaduw gedaald was tot zyn lippen, hoewel hy den groten toedoeng droeg dien zyn vader hem had achtergelaten.

Te Tangerang baadde hy zich in de rivier naby de overvaart, en hy rustte uit in het huis van een bekende zyns vaders, die hem wees hoe men strohoeden vlecht, even als die van Manilla komen. Hy bleef daar een dag om dit te leren, omdat hy bedacht hiermee later iets te kunnen verdienen, ingeval hy niet slagen mocht te Batavia. Den volgenden dag tegen den avond toen het koel werd, bedankte hy zyn gastheer zeer, en ging verder. Zodra het geheel donker was, opdat niemand het zien zou, haalde hy het blad te voorschyn, waarin hy de melati bewaarde, die Adinda hem gegeven had onder den ketapang-boom. Want hy was bedroefd geworden, omdat hy haar niet zien zou in zó langen tyd. Den eersten dag, en ook den tweeden, had hy minder sterk gevoeld hoe alléén hy was, omdat zyn ziel geheel was ingenomen door het grote denkbeeld geld te verdienen tot het kopen van twee buffels, daar zyn vader zelf nooit meer bezeten had dan één, en zyn gedachten richtten zich te veel op het weerzien van Adinda, om plaats te bieden aan veel droefheids over het afscheid. Hy had dat afscheid genomen in over-spennen hoop, en in zyn gedachten het vastgeknoopt aan 't eindelyk terugzien onder den ketapang. Want zó grote rol speelde het uitzicht op dat weerzien in zyn hart, dat hy, by 't verlaten van Badoer dien boom voorbygaande, iets vrolyks voelde, als waren ze reeds voorby, de zes-en-dertig manen die hem scheidten van dat ogenblik. Het was hem voorgekomen dat hy

slechts om te keren had alsof hy reeds terugkwam van de reis, om Adinda te zien, hem wachtende onder dien boom.

Maar hoe verder hy zich verwyderde van Badoer, en hoe meer hy lette op den vreselyken duur van één dag, hoe meer hy de zes-en-dertig manen die er voor hem lagen, begon lang te vinden. Er was iets in zyn ziel, dat hem minder snel deed voortstappen. Hy voelde droefheid in zyn knieën, en al was 't geen moedeloosheid die hem overviel, het was toch weemoed die niet ver is van moedeloosheid. Hy dacht er aan om terug te keren, maar wat zou Adinda zeggen van zó weinig hart?

Daarom liep hy door, al ging hy minder snel dan den eersten dag. Hy had de melati in de hand, en drukte die dikwyls tegen zyn borst. Hy was veel ouder geworden sedert drie dagen, en begreep niet meer hoe hy vroeger zo kalm geleefd had, daar toch Adinda zo naby hem was, en hy haar zien kon, telkens en zo lang als hy wilde. Want nú zou hy niet kalm wezen, als hy verwachten kon dat ze straks voor hem staan zou. En ook begreep hy niet dat hy na 't afscheid niet nogeens was teruggekeerd om haar nog éénmaal aan te zien! Ook kwam hem voor den geest hoe hy nog kort geleden met haar getwist had over de koord die ze spon voor den lajangan van haar broertjes, en die gebroken was omdat er, naar hy meende, een fout was in haar spinsel, waardoor een weddingschap was verloren gegaan tegen de kinderen uit Tjipoeroet. 'Hoe was 't mogelyk, dacht hy, hierover boos te worden op Adinda? Want al hād zy een fout gesponnen in de koord, en al ware de weddingschap van Badoer tegen Tjipoeroet verloren dáárdor, en niet door de glasscherf – zo ondeugend en handig dan geworpen door den kleinen Djamien die zich verschool achter den pagar – had ik zelfs dán zo hard mogen wezen tegen haar, en haar noemen met onbehoorlyke namen? Wat zal het zyn, als ik sterf te Batavia, zonder haar vergeving te hebben gevraagd voor zó grote ruwheid? Zal 't niet wezen alsof ik een slecht mens ben, die scheldwoorden werpt op een meisje? En zal niet, als men hoort dat ik gestorven ben in een vreemd land, ieder te Badoer

Lajangan: vlieger

Pagar: omheining,
houten wand

zeggen: het is goed dat Saïdjah stierf, want hy heeft een groten mond gehad tegen Adinda?’

Zo namen zyn gedachten een loop die veel verschilde van de vorige overspanning, en onwillekeurig uitten ze zich, eerst in halve woorden binnensmonds, weldra in een alleenspraak, en eindelyk in den weemoedigen zang waarvan ik hier de vertaling laat volgen. Myn voornemen was eerst wat maat en rym te brengen in die overzetting, doch evenals Havelaar vind ik beter dat keurslyf weg te laten.

Ik weet niet waar ik sterven zal.

Ik heb de grote zee gezien aan de Zuidkust, toen ik daar was met myn vader, om zout te maken.

Als ik sterf op de zee, en men werpt myn lichaam in het diepe water, zullen er haaien komen.

Ze zullen rondzwemmen om myn lyk, en vragen:
‘wie van ons zal het lichaam verslinden, dat daar daalt in het water?’

Ik zal ’t niet horen.

Ik weet niet waar ik sterven zal.

Ik heb het huis zien branden van Pa-Ansoe, dat hyzelf had aangestoken omdat hy mata-glap was.

Als ik sterf in een brandend huis, zullen er gloeiende stukken hout neervallen op myn lyk.

En buiten het huis zal een groot geroep zyn van mensen, die water werpen om het vuur te doden.

Ik zal ’t niet horen.

Ik weet niet waar ik sterven zal.

Ik heb den kleinen Si-Oenah zien vallen uit den klapa-boom, toen hij een klapa plukte voor zyn moeder.

Als ik val uit een klapa-boom, zal ik dood neerliggen aan den voet, in de struiken, als Si-Oenah.

Dan zal myn moeder niet schreien, want zy is dood. Maar anderen zullen roepen: ‘zie, daar ligt Saïdjah!’ met harde stem.

Ik zal ’t niet horen.

Ik weet niet waar ik sterven zal.

Ik heb het lyk gezien van Pa-Lisoe, die gestorven
was vanhogen ouderdom, want zyn haren
waren wit.

Als ik sterf van ouderdom, met witte haren, zullen
de klaagvrouwenom myn lyk staan.

En zy zullen misbaar maken als de klaagvrouwen
by Pa-Lisoe's lyk. En ook de kleinkinderen zullen
schreien, zeer luid.

Ik zal 't niet horen.

Ik weet niet waar ik sterven zal.

Ik heb velen gezien te Badoer, die gestorven waren.
Menkleedde hen in een wit kleed, en begroef hen
in den grond.

Als ik sterf te Badoer, en men begraaft my buiten
de desa, oostwaarts tegen den heuvel, waar het
gras hoog is...

Dan zal Adinda daar voorbygaan, en de rand van
haar sarongzal zachtken voortschuiven langs
het gras...

Ik zal het horen.

Saïdjah kwam te Batavia aan. Hy verzocht een heer hem in dienst te nemen, hetgeen die heer terstond deed, omdat hy Saïdjah niet verstond. Want te Batavia heeft men gaarne bedienden die nog geen Maleis spreken, en dus nog niet zo bedorven zyn als anderen die langer in aanraking waren met Europese beschaving. Saïdjah leerde spoedig Maleis, maar paste braaf op, want hy dacht altyd aan de twee buffels die hy kopen wilde, en aan Adinda. Hy werd groot en sterk omdat hy alle dagen at, wat te Badoer niet altyd wezen kon. Hy was bemind in den stal, en zou zeker niet afgewezen zyn, als hy de dochter van den koetsier ten huwelyk gevraagd had. Zyn heer zelf hield zoveel van Saïdjah, dat deze spoedig werd verheven tot huisbediende. Men verhoogde zyn loon, en gaf hem bovendien gedurig geschenken, omdat men zo byzonder tevreden was over zyn diensten. Mevrouw had den roman van Sue gelezen, die zoveel kort gerucht maakte, en dacht altyd aan prins

Le juif errant (De wandelende jood) waar prins Djalma een grote rol in speelt

Djalma, wanneer ze Saïdjah zag. Ook de jonge meisjes begrepen beter dan vroeger, hoe de Javaanse schilder Radèn Saleh zo groten opgang had gemaakt te Parys.

Maar men vond Saïdjah ondankbaar toen hy, na byna drie jaren dienst, zyn ontslag vroeg, en om een bewys verzocht dat hy zich goed gedragen had. Men kon hem dit echter niet weigeren, en Saïdjah ging met een vrolyk hart op reis.

Hy ging voorby Pesing, waar eens Havelaar woonde, lang geleden. Maar dit wist Saïdjah niet. En al had hy 't geweten, hy droeg heel iets anders in de ziel, dat hem bezig hield. Hy telde de schatten die hy thuis-bracht. In een bamboezen rol had hy zyn pas en 't getuigschrift van goed gedrag. In een koker, die aan een lederen riem bevestigd was, scheen iets zwaars gedurig te slingeren tegen zyn schouder, maar hy voelde dit gaarne... ik geloof het wél! Dáárin waren dertig spaanse-matten, genoeg om drie buffels te kopen. Wat zou Adinda zeggen! En dit was nog niet alles. Op zyn rug zag men de met zilver beslagen schede van een kris dien hy in den gordel droeg. Het gevest was zeker van fyn uitgesneden kemoening, want hy had het met veel zorg gewikkeld in een zyden omhulsel. En hy bezat nog meer schatten. In de wrong van den kain om zyn lendenen bewaarde hy een buikband van zilveren schakels, met gouden ikat-pending. Het is waar dat de band kort was, maar ze was zo slank... Adinda!

En aan een koordjen om den hals, onder zyn voor-badjoe, droeg hy een zyden zakje, waarin enige verdroogde melati.

Was 't wonder dat hy te Tangerang zich niet langer ophield dan nodig was tot het bezoeken van den bekende zyns vaders, die zo fyne strohoeden vlocht? Was 't wonder dat hy weinig zeide tot de meisjes op zyn weg, die hem vroegen: 'waarheen, vanwaar?' zoals de groet is in die streken? Was 't wonder dat hy Serang niet meer zo schoon vond, hy die Batavia had leren kennen? Dat hy niet meer wegkroop in de pagar, zoals hy deed voor drie jaren, toen de resident kwam voorbyryden, hy die den veel groteren heer

Kemoening: kostbare
houtsoort

Kain: doek, lendekleed

Ikāt-pending: gesp

Voor-badjoe: bovenkleed

had gezien, die te Buitenzorg woont, en de grootvader is van den Soesoehoenan van Solo? Was 't wonder dat hy weinig acht sloeg op de vertellingen van wie een einds wegs met hem gingen, en spraken van al 't nieuws in Banten-Kidoel? Dat hy nauweliks luisterde, toen men hem verhaalde dat de kofiekultuur na veel onbeloonde moeite geheel was ingetrokken? Dat het distriktshoofd van Parang-Koedjang wegens roof op den publieken weg was veroordeeld tot veertien dagen arrest ten huize van zyn schoonvader? Dat de hoofdplaats was verlegd naar Rangkas-Betoeng? Dat er een nieuwe adsisistent-resident gekomen was, omdat de vorige was gestorven, enige maanden geleden? Hoe die nieuwe beambte gesproken had op de eerste seba-vergadering? Hoe er sedert enigen tyd niemand was gestraft wegens klachte, en hoe men onder het volk hoopte dat al 't gestolene zou worden weergegeven of vergoed?

Soesoehoenan: sultan

Neen, hy had schoner beelden voor het oog zyner ziel. Hy zocht den ketapang-boom in de wolken, te vér nog als hy was om dien te zoeken by Badoer. Hy greep naar de lucht die hem omgaf, als wilde hy de gestalte omvatten, die hem wachten zou onder dien boom. Hy tekende zich Adinda's gelaat, haar hoofd, haar schouder... hy zag den zwaren kondé, zo glinsterend zwart, gevangen in eigen strik, afhangend in haar hals... hy zag haar groot oog, schitterend in donkeren weerschyn... de neusvleugels, die ze zo fier optrok als kind, wanneer hy – hoe was 't mogelyk! – haar plaagde, en den hoek van haar lippen, waarin zy een glimlach bewaarde. Hy zag haar borst, die nu zwellen zou onder de kabaai... hy zag hoe de sarong, die zyzelf geweven had, haar heupen nauw omsloot, en, de dy volgend in gebogen lyn, langs de knie neerviel in heerlyke golving op den kleinen voet...

Seba-vergadering:
bijeenkomst van hoofden

Kondé: haren in een
wring (knot)

Kabaai: jasje over de
sarong

Neen, hy hoorde weinig van wat men hem zeide. Hy hoorde geheel andere tonen. Hy hoorde hoe Adinda zeggen zou: 'zy wél gekomen, Saïdjah! Ik heb aan u gedacht by spinnen en by weven, en by 't stampen van de ryst in het blok dat driemaal twaalf kerven draagt van myn hand. Hier ben ik onder den ketapang, den

eersten dag der nieuwe maan. Zy wél gekomen, Saïd-jah: ik wil uw vrouw zyn!’

Dát was de muziek die zo heerlyk in zyn oren weerklonk, en die hem belette te luisteren naar al ’t nieuws dat men hem verhaalde op zyn weg.

Eindelyk zag hy den ketapang. Of liever hy zag een grote donkere plek die veel sterren bedekte voor zyn oog. Dat moest het djati-bos wezen, by den boom waar hy Adinda zou weerzien, den volgenden dag na het opgaan van de zon. Hy zocht in het duister, en betastte vele stammen. Weldra vond hy een bekende oneffenheid aan de zuidzyde van een boom, en hy legde den vinger in een gleuf die Si-Panteh daarin gehakt had met zyn parang, om den poentianak te bezweren, die schuld had aan de tandpyn van Panteh’s moeder, kort voor de geboorte van zyn broertje. Dát was de ketapang dien hy zocht.

Ja, wél was dit de plek, waar hy voor ’t eerst Adinda anders had aangezien dan zyn overige speelnootjes, omdat ze daar voor ’t eerst geweigerd had deel te nemen aan een spel, dat ze toch had meegespeeld met alle kinderen – knapen en meisjes – nog kort tevoren. Dáár had ze hem de melati gegeven.

Hy zette zich neder aan den voet van den boom, en zag op naar de sterren. En als er een verschoot, nam hy dat aan als een groet by zyn wederkomst te Badoer. En hy dacht er aan, of Adinda nu slapen zou? En of ze wel goed de manen had ingesneden in haar rystblok? Het zou hem zo smarten, wanneer zy een maan had overgeslagen, alsof het niet genoeg ware... zes-en-dertig! En of ze schone sarongs en slendangs zou gebatikt hebben? En ook vroeg hy zich, wie er toch wel wonen zou in zyns vaders huis? En zyn jeugd kwam hem voor den geest, en zyn moeder, en hoe die buffel hem had gered van den tyger, en hy bepeinsde wat er toch zou geworden zyn van Adinda, als die buffel minder trouw ware geweest?

Hy lette zeer op het dalen der sterren in het westen, en by elke ster die aan de kim verdween, berekende hy hoe de zon weer iets nader was aan haar opgang in het oosten, en hoeveel nader hyzelf aan ’t weerzien van Adinda.

Parang: kapmes

Poentianak: boomgeest

Want zeker zou ze komen by den eersten straal, ja, by het schemeren en reeds zou ze daar zyn... ach, waarom was ze niet reeds gekomen den vorigen dag?

Het bedroefde hem dat ze 't niet was vooruitgelopen, het schone oogenblik dat hem drie jaren lang de ziel had voorgelicht met onbeschryflyken glans. En, onbillyk als hy was in de zelfzucht zyner liefde, scheen het hem toe dat Adinda had moeten dáár zyn, wachtende op hém, hy die zich nu beklaagde – en vóór den tyd reeds! – dat hy te wachten had op háár.

Maar hy beklaagde zich ten onrechte. Want nog was de zon niet opgegaan, nog had het oog van den dag geen blik geworpen op de vlakte. Wel verbleekten de sterren daar omhoog, beschaamd dat er spoedig een eind komen zou aan hun heerschappy... wel vloeiden er vreemde kleuren over de toppen der bergen, die donkerder schenen naarmate ze scherper afstaken op lichter grond... wel vloog er hier en daar door de wolken in het oosten iets gloeiends – pylen van goud en van vuur die heen en weer werden geschoten, evenwydig aan de kim – maar ze verdwenen weer, en schenen neer te vallen achter de onbegrypelijke gordyn die nog altyd den dag bleef verbergen voor de ogen van Saïdjah.

Toch werd het allengs lichter en lichter om hem heen. Hy zag reeds 't landschap, en reeds kon hy de kuif onderscheiden van het klapa-bosje waarin Badoer verscholen ligt... daar sliep Adinda!

Neen, ze sliep niet meer! Hoe zou ze kúnnen slapen? Wist ze niet dat Saïdjah haar wachten zou? Gewis, ze had niet geslapen den gansen nacht! Zeker had de dorpswacht geklopt aan haar deur, om te vragen waarom de pelita voortbrandde in haar huisjen, en met lieven lach had ze gezegd dat een gelofte haar wakker hield om den slendang af te weven, waaraan ze bezig was, en die gereed moest zyn voor den eersten dag der nieuwe maan...

Of ze had den nacht doorgebracht in 't donker, zittend op haar rystblok, en tellende met begerigen vinger, dat er wel waarlyk daarin zes-en-dertig diepe

Pelita: lamp

strepen stonden gekorven naast elkander. En ze had zich vermaakt met kunstigen schrik, of ze zich mis-schien verrekende, of er wellicht nog een ontbrak, om nog-eens, en nog-eens, en telkens weder, te genieten van de heerlyke zekerheid dat er wel degelyk driemaal twaalf manen waren voorbygegaan sedert Saïdjah haar zag voor het laatst. Ook zy zou thans, nu 't al zo licht werd, haar ogen inspannen met vruchteloze vermoeyenis, om de blikken te buigen óver de kim, opdat ze de zon zouden ontmoeten, de trage zon, die wegbleef... wegbleef...

Daar kwam een streep van blauwig rood, die zich vastklemde aan de wolken, en de randen werden licht en gloeiend, en 't begon te bliksemen, en weer schoten er pylen van vuur door het luchtruim, maar ze vielen niet neder ditmaal, ze hechtten zich vast op den donkeren grond, en deelden hun gloed mede in groter en grotere kringen, en ontmoetten elkander, kruisend, slingerend, wendend, dwalend, en verenigden zich tot vuurbundels, en weerlichtten in gouden glans op den grond van paarlemoer, en er was rood, en blauw, en geel, en zilver, en purper, en azuur in dat alles... o God, dat was de dageraad: dat was het weer-zien van Adinda!

Saïdjah had niet geleerd te bidden, en 't ware ook jammer geweest hem dat te leren, want heiliger ge-bed en vuriger dank dan er lag in de sprakeloze opge-togenheid zyner ziel, was niet te vatten in menselyke taal.

Hy wilde niet naar Badoer gaan. Het weerzien zelf van Adinda kwam hem minder schoon voor, dan de zekerheid haar straks te *zullen* weerzien. Hy zette zich aan den voet van den ketapang, en liet zyn oog dwalen over de landstreek. De natuur lachte hem toe, en scheen hem welkom te heten als een moeder haar teruggekeerd kind. En evenals deze haar vreug-de schildert door eigenwillige herinnering aan de voorbygegane smart, by 't vertonen van wat ze be-waarde als aandenken gedurende het afzyn, liet ook Saïdjah zich vermaken door 't weerzien van zo vele plekken die getuigen waren van zyn kort leven. Maar hoe ook zyn ogen of zyn gedachten ronddwaalden,

telkens viel zyn blik en zyn verlangen terug op het pad dat van Badoer leidt naar den ketapang. Alles wat zyn zinnen waarnamen, heette Adinda. Hy zag den afgrond links, waar de aarde zo geel is, waar eenmaal een jonge buffel verzonk in de diepte: daar hadden de dorpelingen zich verzameld om het dier te redden – want het is geen geringe zaak, een jongen buffel te verliezen! – en ze hadden zich neergelaten aan sterke rotan-koorden. Adinda's vader was de moedigste geweest... o, hoe zy in de handen klapte, Adinda!

En daarginds, aan de andere zyde, waar 't kokosbosje wuift over de hutten van het dorp, daar ergens was Si-Oenah uit een boom gevallen, en gestorven. Hoe schreide zyn moeder: 'omdat Si-Oenah nog zo klein was' jammerde zy... alsof ze minder bedroefd zou geweest zyn als Si-Oenah groter geweest ware! Maar klein was hy, dát is waar, want hy was kleiner en zwakker nog dan Adinda...

Niemand betrad het wegje dat van Badoer leidde naar den boom. Straks zou ze komen: het was nog zo vroeg.

Saïdjah zag een badjing die met dartele vlugheid heen-en-weer-sprong tegen den stam van een klappa-boom. Het diertje – de ergernis van den eigenaar des booms, maar lief toch in gedaante en beweging – klauterde onvermoeid op en neder. Saïdjah zag het, en dwong zich er naar te blyven zien, wyl dit aan zyn gedachten rust gaf van den zwaren arbeid dien ze verrichtten sedert het opgaan der zon... rust na het afmattend wachten. Welhaast uitten zich zyn indrukken in woorden, en hy zong wat er omging in zyn ziel. Het ware my liever u zyn lied te kunnen voorlezen in 't Maleis, dat Italiaans van het Oosten, doch ziehier de vertaling:

Badjing: Javaanse
eekhoorn

Zie hoe de badjing zyn levensonderhoud zoekt
Op den klapa-boom. Hy stygt, daalt, dartelt links
en rechts,
Hy draait om den boom, springt, valt, klimt, en
valt weder:
Hy heeft geen vleugels, en is toch zo vlug als een vogel.

Veel geluk, myn badjing, ik wens u heil!
Ge zult gewis vinden het levensonderhoud dat
ge zoekt...
Maar ik zit alleen by het djati-bos,
Wachtende op levensonderhoud van myn hart.

Reeds lang is het buikje van myn badjing verzadigd...
Reeds lang is hy teruggekeerd in zyn nestje...
Maar nog altyd is myn ziel
En myn hart bitter bedroefd... Adinda!

Nog was er niemand op het pad dat van Badoer
leidde naar den ketapang...
Saïdjah's oog viel op een kapel die zich scheen te
verheugen omdat het begon warm te worden:

Kapel: vlinder

Zie hoe de vlinder daar rondfladdert.
Zyn vlerkjes schitteren als een veelkleurige bloem.
Zyn hartjen is verliefd op den bloesem der kenari:
Zeker zoekt hy zyn welriekende geliefde.

Kenari: boomsoort

Veel geluk, myn vlinder, ik wens u heil!
Gy zult gewis vinden wat ge zoekt...
Maar ik zit alleen by het djati-bos,
Wachtende op wat myn hart lief heeft.

Reeds lang heeft de vlinder gekust
Den kenari-bloesem dien hy zozeer bemint...
Maar nog altyd is myn ziel
En myn hart bitter bedroefd... Adinda!

En er was niemand op het pad dat van Badoer leidde
naar den ketapang.
De zon begon reeds hoog te staan... er was al hitte in
de lucht.

Zie, hoe de zon schittert daar omhoog,
Hoog boven den waringin-heuvel!
Ze voelt zich te warm, en wenst neer te dalen,
Om te slapen in zee, als in de armen van een gade.

Waringin: boomsoort

Veel geluk, o zon, ik wens u heil!
Wat gy zoekt, zult ge gewis vinden...
Maar ik zit alleen by het djati-bos,
Wachtende op rust voor myn hart.

142

Mulatuli verknijpt

Reeds lang zal de zon ondergegaan wezen,
En slapen in de zee, als alles duister is...
En nog altyd zal myn ziel
En myn hart bitter bedroefd zyn... Adinda!

Nog was er niemand op den weg die er leidt van
Badoer naar den ketapang.

Als er niet langer vlinders zullen rondfladderen,
Als de sterren niet meer zullen schitteren,
Als de melati niet meer welriekend zal wezen,
Als er niet langer bedroefde harten zyn,
Noch wild gedierte in het woud...
Als de zon verkeerd zal lopen,
En de maan vergeten wat oost en west is...
Als dán Adinda nog niet gekomen is,
Dan zal een engel met blinkende vleugelen
Neerdalen op aarde, om te zoeken wat daar achter-
bleef.
Dan zal myn lyk hier liggen onder den ketapang...
Myn ziel is bitter bedroefd... Adinda!

En nog altyd was er niemand op het pad dat van
Badoer leidde naar den ketapang.

Dan zal myn lyk door den engel gezien worden.
Hy zal het zyn broederen aanwyzen met den vinger:

'Ziet, daar is een gestorven mens vergeten,
Zyn verstyfde mond kust een melati-bloem.
Komt, dat wy hem opnemen en ten hemel dragen,
Hem, die op Adinda gewacht heeft tot hy dood was.

Gewis, *hy* mag niet daar alleen achterblyven,
Wiens hart de kracht had zó te beminnen!’

Dan zal nog ééns myn verstyfde mond zich openen
Om Adinda te roepen, die myn hart lief heeft...
Nog éénmaal zal ik de melati kussen,
Die *zy* me gaf... Adinda... Adinda!

Er was niemand op het pad dat van Badoer leidde
naar den ketapang.

O, ze was gewis tegen den morgenstond in slaap
gevallen, vermoeid van ’t waken gedurende den
nacht, van ’t waken vele lange nachten door! Zeker
had ze niet geslapen sedert weken: zó was het!

Zou *hy* opstaan, en naar Badoer gaan? Neen!
Mocht het schynen alsof er twyfel was aan haar
komst?

Als *hy* den man riep, die daar zyn buffel naar ’t
veld dreef? Die man was te ver. En bovendien, Saïd-
jah wilde niet spreken *over* Adinda, niet vragen *naar*
Adinda... *hy* wilde haar *weezien*, háár alleen, háár het
eerst! O zeker, zéker zou ze nu spoedig komen!

Hy zou wachten, wachten...

Maar als ze ziek was, of... dood?

Als een aangeschoten hert vloog Saïdjah ’t pad op,
dat van den ketapang leidt naar het dorp waar Adin-
da woonde. Hy zag niets en hoorde niets, en toch had
hy iets kunnen horen, want er stonden mensen op
den weg by den ingang van het dorp, die riepen:

‘Saïdjah, Saïdjah!’

Maar... was het zyn haast, zyn drift, die hem be-
lette Adinda’s huis te vinden? Hy was reeds voortge-
vlogen tot aan het einde van den weg waar ’t dorp
ophoudt, en als dolzinnig keerde *hy* terug, en sloeg
zich voor het hoofd, omdat *hy* háár huis had kunnen
voorbygaan zonder het te zien. Maar weer was *hy* aan
den ingang, en – myn God, was het een droom? – weer
had *hy* Adinda’s huis niet gevonden! Nogeens vloog
hy terug, en op eenmaal bleef *hy* staan, greep met
beide handen zyn hoofd, als om daaruit den waanzin
weg te persen, die hem beving, en riep luide: ‘dronken,
dronken, ik ben dronken!’

En de vrouwen van Badoer kwamen uit haar huizen, en zagen met deernis den armen Saïdjah daar staan, want zy herkenden hem, en begrepen dat hy Adinda's huis zocht, en wisten dat er geen huis van Adinda was in het dorp Badoer.

Want, toen het distriktschoofd van Parang-Koedjang den buffel van Adinda's vader had weggenomen...

Ik heb u gezegd, lezer, dat myn verhaal eentonig is.

...toen was Adinda's moeder gestorven van verdriet. En haar jongste zusje was gestorven, omdat het geen moeder had die het zoogde. En Adinda's vader, die vreesde voor de straf als hy zyn landrenten niet betaalde...

Ik weet het wel, ik weet het wel, dat myn verhaal eentonig is!

...Adinda's vader was heengegaan uit het land. Hy had Adinda meegenomen, met haar broeders. Maar hy had vernomen hoe de vader van Saïdjah te Buitenzorg was gestraft met rottingslagen, omdat hy Badoer verlaten had zonder pas. En daarom was Adinda's vader niet gegaan naar Buitenzorg, noch naar Krawang, noch naar de Preanger, noch naar de Bataviase Ommelanden... hy was gegaan naar Tjilangkahan, het distrikt van Lebak, dat aan de zee grenst. Daar had hy zich verscholen in de bossen, en gewacht op de komst van Pa-Ento, Pa-Lontah, Si-Oeniah, Pa-Ansioe, Abdoel-Isma, en nog enige anderen die door het distriktschoofd van Parang-Koedjang beroofd waren van hun buffels, en die allen vreesden voor straf, als ze hun landrenten niet betaalden. Daar hadden ze zich by nacht meester gemaakt van een vissersprauw, en waren in zee gestoken. Ze hadden westelyk gestuurd, en hielden het land rechts van zich, tot aan Javapunt. Van hier waren zy noordwaarts gestevend, tot ze Tanah-Hitam voor zich zagen, dat de Europese zee-lieden Prinsen-eiland noemen. Zy waren dat eiland omgezeild aan de oostzyde, en hadden toen aangehouden op de Keizersbaai, zich richtende op de hoge plek in de Lampongs. Zó althans was de weg die men elkander fluisterend vóórzei in 't Lebakse, wanneer er gesproken werd over officiëlen buffelroof en onbetaalde landrenten.

Maar de verbysterde Saïdjah verstond niet duidelyk wat men hem zeide. Zelfs begreep hy niet goed het bericht van den dood zyns vaders. Er was een gegons in zyn oren, als had men op een gong geslagen in zyn hoofd. Hy voelde hoe het bloed met schokken werd gewrongen door de aderen aan zyn slapen, die dreigden te bezwyken onder den druk van zo zware uitzetting. Hy sprak niet, en staarde met verdoofden blik rond, zonder te zien wat om en by hem was, en berstte eindelyk uit in akelig gelach.

Een oude vrouw nam hem mede naar haar huisje, en verpleegde den armen dwaas. Weldra lachte hy niet meer zo akelig, maar toch sprak hy niet. Alleen 's nachts werden de hutgenoten opgeschrikt door zyn stem, als hy toonloos zong: 'ik weet niet waar ik sterven zal' en enige bewoners van Badoer legden geld tezamen, om een offer te brengen aan de boeaja's van den Tjioedjoeng voor de genezing van Saïdjah, dien men voor zinneloos hield. Maar zinneloos was hy niet.

Boeaja's: krokodillen

Want eens by nacht, toen de maan helder lichtte, stond hy op van de balé-balé, en verliet zachtken het huis, en zocht naar de plek waar Adinda gewoond had. Het was niet gemakkelyk die te vinden, omdat er zovéle huizen waren ingestort. Doch hy scheen de plaats te herkennen aan de wydte van den hoek dien sommige lichtlynen door het geboomte vormden, by haar ontmoeting in zyn oog, zoals de zeeman peiling neemt op vuurtorens of uitstekende bergpunten.

Balé-balé: rustbank

Ja, dáár moest het zyn... dáár had Adinda gewoond!

Struikelend over halfvergane bamboe, en over stukken van 't neergevallen dak, baande hy zich een weg naar het heiligdom dat hy zocht. En, waarlyk, hy vond nog iets terug van den opstaanden pagar, waarnaast Adinda's balé-balé gestaan had, en zelfs stak in dien pagar nog de bamboezen pin, waaraan ze haar kleed hing als ze zich te slapen legde...

Maar de balé-balé was ingestort als het huis, en byna vergaan tot stof. Hy nam een handvol daarvan, en drukte dat aan zyn geopende lippen, en ademde zeer diep...

Den volgenden dag vroeg hy aan de oude vrouw

die hem verpleegd had, waar 't rystblok was, dat er gestaan had op het erf van Adinda's huis? De vrouw was verheugd dat ze hem hoorde spreken, en liep het dorp rond om dat blok te zoeken. Toen zy den nieuwen eigenaar aan Saïdjah kon aanwyzen, volgde deze haar zwygend, en by het rystblok gebracht, telde hy daarop twee-en-dertig ingekorven strepen...

Toen gaf hy die vrouw zoveel Spaanse-matten als nodig was tot het kopen van een buffel, en verliet Ba-doer. Te Tjilangkahan kocht hy een vissersprauw, en kwam daarmede na enige dagen zeilens aan de Lam-pongs, waar de opstandelingen zich verzetten tegen het Nederlands gezag. Hy sloot zich aan by een bende Bantammers, niet om te stryden zozeer, als om Adinda te zoeken. Want hy was zacht van aard, en meer ontvankelyk voor droefenis dan voor bitterheid.

Op zekeren dag dat de opstandelingen opnieuw waren geslagen, doolde hy rond in een dorp dat pas veroverd was door het Nederlandse leger, en dus in brand stond. Saïdjah wist dat de bende die daar vernietigd was geworden, grotendeels uit Bantammers had bestaan. Als een spook waarde hy rond in de huizen die nog niet geheel verbrand waren, en vond het lyk van Adinda's vader met een klewang-bajonetwonde in de borst. Naast hem zag Saïdjah de drie vermoorde broeders van Adinda, jongelingen, byna kinderen nog, en een weinig verder lag het lyk van Adinda, naakt, afschuwelyk mishandeld...

Er was een smal strookje blauw lynwaad gedrongen in de gapende borstwond die een eind scheen gemaakt te hebben aan lange worsteling...

Toen liep Saïdjah enige soldaten tegemoet, die met geveld geweer de laatstlevende opstandelingen in het vuur dreven der brandende huizen. Hy omvademde de brede zwaard-bajonetten, drukte zich voorwaarts met kracht, en drong nog de soldaten terug met een laatste inspanning, toen de gevesten stuitten tegen zyn borst.

En weinig tyds later was er te Batavia groot gejubel over de nieuwe overwinning die weer zovele lauweren had gevoegd by de lauweren van 't Nederlands-Indische leger. En de Landvoogd schreef naar 't Moeder-

land dat de rust in de Lampongs hersteld was. En de Koning van Nederland, voorgelicht door zyn Staatsdienaren, beloonde wederom zoveel heldenmoed met vele ridderkruisen.

En waarschyglyk stegen er uit de harten der vromen, in zondagskerk of bidstond, dankgebeden ten hemel, by 't vernemen dat 'de Heer der heirscharen' weer had meegestreden onder de banier van Nederland...

'Maar God, met zoveel wee begaan,
Nam de offers van dien dag niet aan!'

(Fragment 275. VW 1, pp. 233-254.)

Multatuli – De vader

148

Multatuli verknijpt

Inleiding

Misschien wel de meest wonderlijke gebeurtenis die ik tegenkwam in alle geschriften. Multatuli gaat in 1880 met de trein van Wiesbaden naar de politie in Den Haag omdat hij denkt dat zijn zoon Edu de dertienjarige ontvoerde Marius Bogaardt heeft vermoord. De in kranten gepubliceerde losgeldbrief was volgens Multatuli door zijn zesentwintigjarige zoon geschreven, mét verdraaid handschrift. Dat Multatuli zijn zoon tot moord in staat achtte, spreekt boekdelen over de verhouding. De kleine Max die zo liefdevol wordt beschreven in *Max Havelaar* staat in schril contrast met deze geschiedenis.

Multatuli is niet veel bij zijn twee kinderen geweest. ‘Zeven maal 30 dagen’ zegt de schoondochter in een lijvig boek dat ze doet verschijnen in 1939 met de titel *De waarheid over Multatuli en zijn gezin* (p. 183.) Dat boek was het antwoord op artikelen en boeken die waren verschenen waarin Edu slecht werd afgeschilderd door schrijvers die van Multatuli geen kwaad wilden horen. Vooral Julius Pée uit Vlaanderen nam het op voor Multatuli en verzamelde informatie waardoor met name dus zoon Edu in een kwaad daglicht kwam te staan. Er was ook veel voorhanden, maar ook veel om mee terug te slaan.

Multatuli ziet zijn dochter Nonnie pas voor het eerst in 1859 als ze twee jaar oud is. Zij heeft aanleg voor tekenen en muziek. Leeft voornamelijk in Italië. Ze krijgt er twee zonen nadat ze getrouwd is met een Italiaan. De relatie met haar vader is dan al

Nonnie, Tine en Edu(ard)
Douwes Dekker

Wouter

lang verbroken. In 1880 schrijft Multatuli aan zijn uitgever Funke 'Ik beschouw haar als dood voor my'.

(Fragment 276. VW 20, pp. 536–537. Brief aan Funke.)

Op latere leeftijd in 1878 adopteren Mimi en Multatuli een Duits jongetje dat ze Wouter noemen. De relatie met Wouter is hartelijk.

277 [...] Edu is de eerste om zijn vader een groot stylist te noemen, maar hij zou liever een beetje geluk hebben gekend in zijn jeugd en een opleiding hebben gehad. Hij vindt het voor het Hollandsch publiek heel gelukkig dat de literatuur is verrijkt door de werken van je vader, als het maar niet was gebeurd ten koste van zóóveel ellende en zóóveel verdriet. (Nonnie)

Ja en wij hebben niet eens school gegaan; hoe we Dek er ook om smeekten, elken dag weer, het werd ons niet toegestaan. Wij waren 10 jaar, toen konden we geen van beiden nog lezen, of schrijven. We waren allebei heel weetgierig en ik denk zoo dikwijls hoe ver hadden wij het niet kunnen brengen als we een behoorlijke opvoeding hadden genoten! En – wat zou er van ons terecht zijn gekomen als wij moeder niet hadden gehad. (Edu) (N. Maas, Over Multatuli 28, p. 36.)

Op de eerste pagina van *Max Havelaar* draagt Multatuli zijn boek op aan Tine

Schanddaad

Uit effectbejag

Redevoering ter verdediging

278 De opdracht van het boek Max Havelaar aan mijne moeder is eene ware infamie. Want, of hij meende oprecht te zijn, toen hij die regels schreef, en dan begrijp ik niet hoe hij de tegenwoordigheid bij zich van Mimi langer kon dulden, of wel hij schreef die opdracht, nu ja, pour la galerie, en dan is die geheele hansworsterij eene dubbele infamie geweest. Ja, gaarne zou ik wel eens eene apologie over Multatuli hooren uitspreken. (J. Pée, Multatuli en de zijnen, p. 359. Uit een brief van Edu.)

279 Onder vrienden, tussen u en mij, bij voorbeeld, zal ik zeggen en steeds volhouden, dat de heer Eduard Douwes Dekker, als echtgenoot van zijn eerste vrouw en als vader van zijn kinderen, een *ellendeling* was. Maar het publiek heeft daar niets mede te stellen. Daar ik nu, naar aanleiding van zijn brieven, over hem spreken moest, zoo was ik gedwongen met beleid en handigheid te werk te gaan, om niets compromitterends te

zeggen, ik meen, om zijn vrienden en aanhangers niet te kwetsen. (J. Péé, Multatuli en de zijnen, p. 340. Brief van Edu aan hoofdredacteur tijdschrift De Tribune.)

280 Als ik bedenk, dat ik tijdens mijn jeugd in het geheel maar één enkel jaar onderwijs ontving, en het was dan nog weinig vruchtdragend, dat ik alles door mijzelf heb moeten doen, dat ik nooit voor het allerminst op de hulp van anderen mocht rekenen, op de vrienden van mijn vader bij voorbeeld, want deze deed het onmogelijke om mij in hun ogen zwart te maken; als ik bedenk dat, moest ik iemand in Holland verzoeken mij om het even welk baantje aan de hand te doen, zelfs het allernederigste van kopist, van surveillant, wat weet ik, juist het nodige om een optrekje te bekostigen en te kunnen leven tot ik er zelf voor zorgen kon de sporten op te klimmen en tot een betere betrekking te geraken; als ik dat alles bedenk, dan waarlijk komen de tranen mij in de ogen en ben ik de wanhoop nabij (J. Péé, Multatuli en de zijnen, p. 341. Brief van Edu aan hoofdredacteur tijdschrift De Tribune.)

281 Hij heeft mijne dierbare lieve moeder en ons beiden zooveel verdriet en misere aangedaan. We zijn gewoonweg op straat gezet en gaan zwerven van familie tot familie, van land tot land. Hoe en waar ik heb leeren lezen en schrijven, weet ikzelf niet. (J. Péé, Multatuli en de zijnen, p. 388. Herinnering van een vriendin aan Nonnie)

282 Alle ellende die tussen zijn [Edu's] vader en de kinderen was voorgevallen weet hij aan Mimi, 'een egoïstische vrouw die het hele leven van een man aan zich wist te binden en naar haar wil te buigen, een man met zo'n goed en gevoelig karakter doch heel zwak onder het juk van deze verderfelijke vrouwelijke invloed. Arme, arme Dek!' (D. van der Meulen, Multatuli, p. 760. Brief van Edu aan Sietske.)

283 De meeste groote geesten werden slecht of heelemaal niet opgevoed en kwamen eerst door heftige strijd met hun omgeving tot het licht. En als men op zijn 63e jaar evenals Edu nog bazelt en kankert over verkeerde opvoeding, bewijst men alleen maar dat men als een

Johannes Cornelis Wienecke, zoon van Sietske, de nicht van Multatuli

Herbert Spencer was een Engelse filosoof, psycholoog, socioloog en natuurwetenschapper

slechte loot te beschouwen is, die met de beste opvoeding ook wel zonder goede vruchten zou gebleven zijn (J. Pée, Multatuli en de zijnen, p. 368. Brief aan Pée van J. Wienecke, zoon van Multatuli's nicht Sietske.)

284 Natuurlijk was zijn [Edu's] heele gesprek doorspekt met schimpscheuten tegen zijn vader, die hij een schurk en bedrieger noemde, want zijn "geschrijf" was altijd "gestolen" van anderen. Zijn "Ideeën" waren alle gegapt van Spencer en andere groote geesten, die in het "land van kruideniers" (Holland!) natuurlijk onbekend waren. (J. Pée, Multatuli en de zijnen, p. 367. Brief aan Pée van J. Wienecke, zoon van Multatuli's nicht Sietske.)

285 Wat zijn [Edu's] karakter betreft, hij was hoogst wispelturig: vandaag vriendelijk, zelfs vleierig, morgen in eens nors en lomp, zonder dat er intussen iets was voorgevallen. Hij was kwaaddenkend en soms kwaadsprekend van anderen, een onbetrouwbaar iemand, die door zijn collega's aan de H.B.S. te Gouda zoveel mogelijk gemedend werd.

Hinderlijk was de minachtende wijze, waarop hij zich over zijn vader – dien hij nooit anders dan Dek noemde – uitliet, terwijl ik toch de indruk had, dat hij zich, mèt alle voorgewende minachting, in de zon van zijn grootheid koesterde.

Ziedaar wat ik meen u zoo objectief mogelijk en niet vergetend dat het een dode betreft te kunnen meedelen. (J. Pée, Multatuli en de zijnen, p. 364. Brief aan Pée van K. Riemens, oud-docent-collega van Edu.)

286 Verbeelje, smorgens en savends begroette hy [Edu] ons met 'n buiging! Ik kon niet zoo fideel en makkelyk zyn dat-i uit z'n tred ging, en tusschenbeiden vroegen Mimi en ik elkaar of-i ons voor den mal hield? Tot 'n vertrouwelyke uiting kwam het nooit! Als hy iets vertelde uit z'n vroeger leventje was 't altyd geheimzinnig, in afgebroken volzinnen. Sterk aandringen wou ik niet, alweer om hem niet afteschrikken, en om niet in zyn oogen den groot-inkquisiteur te spelen. Hoogstens deed ik dan 'n paar eenvoudige vragen om hem op den weg te brengen, en dikwyls vertelde ik iets dat

my aanging, en wel op allerfideelsten toon, maar niets mocht baten. Hy was en bleef gesloten. (vW 18, p. 780. Brief van Multatuli aan Funke. 1877.)

287 'Edu kon de R en L niet uitspreken. Dit gaf hem natuurlijk een groote moeilijkheid bij zijn lessen. Toch had hij er de wind onder. In zijn klasse was orde en de jongens waagden het niet blijken te geven dat zij dit spraakgebrek bemerkten. Zij waren bang voor hem, hoewel hij nooit strafwerk gaf, want dan moest hij dit ook nakijken en gaf dus "zich zelf wat te doen". Hij kon den schuldige geducht met zijn mond bestraffen.' (J. Pée, Multatuli en de zijnen, p. 367. Brief aan Pée van J. Wienecke, zoon van Multatuli's nicht Sietske.)

288 Och, nog iets, zoudt ge van 't my nu te zenden geld svp. 60 gl. aan Eduard willen zenden? Zooveel geef ik hem nu in de maand. Hy is (of eigenlyk, *zal worden*;) geemployeerd by 't Museum van plastische Leermiddelen van de H. H. Vander Hoeven en Buys te Rotterdam, iets waarvoor hy zeer geschikt is, vooral ten opzichte van de entomologie & zoologie. Maar die zaak is nog in wording en en attendant krygt hy van my die 60 gl. (vW 20, p. 82. Brief van Multatuli aan Funke, 1879.)

60 gl = 60 gulden

In dienst genomen

Entomologie: het bestuderen van insecten

Zoölogie: het bestuderen van dieren

289 In diverse brieven noemde hij zijn zoon 'in 't **zedelyke** (door 'n hersenfout misschien) *kleurenblind*.' Maar op 5 juli 1880 werden zijn sombere verwachtingen bevestigd: Van der Hoeven berichtte hem dat Edu ervandoor was gegaan, nadat hij een greep in de kas had gedaan. Hij zou vijfhonderd gulden hebben gestolen. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 716.)

En attendant: in afwachting

290 Z'n [Edu's] bescheidenheid was hinderlyk in 't *dage-lyksche*. Hy nam geen stukje brood zonder verlof gevraagd te hebben, schoon we natuurlyk telkens zeiden: ben je gek, jongen, 't staat er immers voor! Maar dat ik om zynentwil verhuisd was, en tot aanschaffing van wat meubels in die grootere woning me in de schulden had gestoken, scheen hem niet te trefen. Ook niet dat ik geld naar Venetie moest zenden, naar Munchen, en allerlei van dien aard! Eens, toen er

Edu, 23 jaar

Edu en zijn vrouw
Annetta Post van Leggelo

Reproductie

geen cent in huis was, liet ik hem twee zilveren kransen zien die ik in Holland gekregen had, en zei dat ik die verkoopen moest (wat ik ook gedaan heb! Voor 72 Mark, n.b.!). Hy gaf niet 't minste blyk van gevoeligheid. (VW 18, p. 781. Brief van Multatuli aan Funke, 1877)

- 291 'Dat vriendelyke, zachte, altijd toestemmende is hate-lyk als men toch weet dat men op niets rekenen kan' schreef Multatuli aan Mimi. 'Ook hindert zyn [Edu's] voorkomen me zoo! Dat malle brilletje, dat uitgeval-
len haar, die kwasi-fatterige maniertjes!' Toch logeerde Edu bij hem in Rotterdam, in hotel Weimer. Tien dagen later, op zaterdagavond 22 februari [1887], wa-
ren ze weer bij elkaar. Die avond was Multatuli bijzon-
der goed geluimd, zelfs tegenover zijn zoon. 'Ik moet
zeggen dat zyn gedrag en wyze van zyn allerliefst is.
Dus de spons door alles.'

Het was een laatste opleving. Al snel dacht hij weer als voorheen over Edu; meer dan eens wenste hij zelfs dat zijn zoon dood was. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 716.)

- 292 Kort daarop werd zijn [Multatuli's] aandacht getrok-
ken door een misdrijf in Den Haag. Op donderdag-
middag 23 september 1880 was daar de dertienjarige
Marius Bogaardt ontvoerd. De familie van de jongen
ontving nog diezelfde avond een dreigbrief van de
ontvoerder, waarin deze onder andere 75.000 gulden
eiste. De volgende morgen al vond de politie het lijk
van Marius Bogaardt, in het zogeheten Dekkersduin,
bij Loosduinen. De politie arresteerde een aantal ver-
dachten, onder wie oud-grenadier W.M. de Jongh,
die zich op de plaats had bevonden waar het losgeld
moest worden overhandigd, maar ze werden allen al
snel weer vrijgelaten. Omdat het onderzoek stagneer-
de, werd besloten een facsimile van de dreigbrief te
verspreiden. Een sergeant van het Haagse Regiment
Grenadiers en Jagers herkende daarin het handschrift
van zijn oud-collega De Jongh. Hij zocht De Jongh op
en begaf zich na het gesprek naar de politie. Diezelfde
dag nog, op 3 oktober, werd De Jongh voor de tweede
maal gearresteerd. [...]

Toen de eerste berichten erover in de kranten versche-

nen, dacht hij onmiddellijk aan zijn zoon. ‘En toen ’t facsimile van den brief my onder de oogen kwam, meende ik daarin zyn (verdraaide!) hand te herkennen!’ Hij nam de eerste de beste trein naar Den Haag, om daar zijn zoon aan te geven. En hoewel hij van de dienstdoende agent te horen kreeg dat de verdachte De Jongh inmiddels had bekend, was Multatuli niet gerustgesteld. ‘De geheele zaak is *Italiaansch*’, aldus Multatuli. Maar toen hij meer te horen kreeg over de bekentenissen van De Jongh, en bovendien vernam dat Edu al sinds juli onafgebroken in Padua was, moest hij erkennen dat zijn zoon – althans in deze zaak – onschuldig was. Een reden om zijn houding tegenover Edu te herzien was het niet. Een ‘*brutale*’ brief van Edu, die via zijn zus vermoedelijk op de hoogte was geraakt van zijn vaders verdenking, bracht Multatuli ernstig uit zijn humeur. ‘Hy schynt te meenen dat het niet-vermoorden van Marius Bogaardt ’n groote verdienste is, die hem schoon wascht van al z’n beroerdheid!’ (D. van der Meulen, Multatuli, pp. 716-717.)

- 293 Mimi is wel. Zy houdt zich goed, en ons pleegkind geeft voortdurend reden tot vreugd. Het is ’n lieve jongen. Non is getrouwd. Ik neem er geen aandeel in. Buiten my om heeft ze die relatie aangeknoopt, en ik kan me nu niet opdringen dat ik ingenomen ben met dien italiaanschen schoonzoon. Ik beschouw haar als dood voor my. Ook Eduard is te Padua. Wat hy daar uitvoert, weet ik niet. Ook van hem heb ik, na jarenlang toegevend geduld, de handen afgetrokken. Ge begrypt dat m’n geestestoestand gedrukt is. (VW 20, pp. 536-537. Brief aan Funke.)

- 294 ‘U weet, Eduard Douwes Dekker is mijn leeraar Fransch geweest 3 jaar, toen hij leeraar aan de R.H.B.S. te Sappemeer was. Als leeraar was hij een groot prul, men leerde totaal niets bij hem en dat kon hem trouwens ook niets schelen. Voor hem was de leeraarsbetrekking enkel en alleen een middel om de kost te verdienen. Voor hem was het toekennen van een goed cijfer enkel een kwestie of men “in de gunst” stond. Die gunst nu was zeer wisselvallig bovendien en hing veel van aller-

Onberispelijk verzorgd
uiterlijk

lei, vaak beuzelachtige dingen af. Volgens mij was hij ten eenenmale een onbetrouwbaar mensch, ook wispelturig. 't Was eigenlijk een duister type, ik persoonlijk beschouw hem tot vrijwel alles in staat. Hij had ook een ongunstig, leelijk, uiterlijk. Hij was uiterlijk zeker wel gesoigneerd, maar het gezicht boezemde me niet bepaald vertrouwen in. Voor zoover ik weet bezat hij geen enkele vriend, of zelfs geen nadere kennissen. Ik geloof dat de familie Douwes Dekker met niemand omging; trouwens hij had, dunkt mij, een grenzeloos minachting voor zijn omgeving. De inwoners van Hoogezand en Sappemeer (twee groote dorpen) vond hij eenvoudig ridicuul. (J. Pée, Multatuli en de zijnen, pp. 362-363. Brief aan Pée van H. Velthuis, oud-leerling van Edu.)

155

Multatuli – De vader

Taco de Beer,
HBS-Leraar te Amsterdam en redacteur van
tijdschrift *Noord en Zuid*

- 295 De mynen, m'n beste vrouw en ons lief pleegkind, zyn wel. Ik zal niet lang genoeg leven om hem on-dankbaar te zien. Dat is één troost! Nu, op't oogenblik is hy 'n alleraardigst kereltje, de vreugd van m'n ouderdom, 'n zonnestraal in huis. Ge kunt u moeielyk voorstellen hoe men aan zoo'n wezentje – zonder *bloeds*-gemeenschap – gehecht raken kan. Hy vergoedt my m'n verloren kinderen, al kan hy dan nooit herstellen wat ik om en door die kinderen – door toe-doen van vreemden! – geleden heb. (VW 22, p. 603. Brief aan

T. de Beer, 1883.)

SLOTFRAGMENT

Beste Funke,

[...] Dat ge zoo weinig van me verneemt (niets he-laas!) wordt veroorzaakt door verdriet. M'n leven is één smart. [...] en op dit oogenblik verwacht ik *ook van de toekomst niets beters!* Nooit heb ik daarover ronduit m'n opinie uit de pen of over de lippen kun-nen krygen, maar ten-laatste wordt de smart te druk-kend. Ja, sedert vele jaren weet ik dat m'n zoon my en zichzelf nooit iets kan aanbrengen dan ellende en schande! Voelt ge wat het zeggen wil die overtuiging met zich omtedragen?

Sints jaren! Hoe hem te beschryven? Geheel volledig kan ik 't niet, maar één ding dat alles beheerscht is dit: hy heeft geen besef van eer, goede trouw, karakter. Hy is om zoo te zeggen: *zedelyk kleurenblind*. Dit gebrek loopt tot in 't krankzinnige, daar hy, de volslagenste egoïst dien men zich denken kan, zelfs *z'n eigen belang* uit het oog verliest zoodra hy maar 'n schyntje meent te bespeuren van oogenblikkelyk voordeel. Hy vat niet, ik zeg nu niet: het lage, 't afzichtelyke 't ont-eerende van bedrog, maar ook niet het *nadeelige*. Ja, z'n slechtheid loopt over in 't krankzinnige. Hy neemt niet eens de moeite ze te verstoppen, en vertelt byv. heel eenvoudig hoe hy by zekere gelegenheid iemand die hem in den weg stond, belasterd had, door in 'n courant te schryven dat die persoon 'n onteerend vonnis tot z'n last had! Mimi en ik keken elkaar verbaasd aan, ja, letterlyk *stom* van verbazing: we zeiden niets! Toen die zaak 'n andermaal op 't tapyt kwam, vroeg ik:

- Maar, Eduard, wilden toen die en die (personen die 't wisten, naar ik meende) je de hand geven?

- O jawel, zei hy, met iets goedmoedigs in den toon als om my gerust te stellen.

Toen vroeg Mimi:

- Maar... schreef toen die m'nheer niet dat het 'n leugen was?

- Wel zeker, maar zie je, dat leest niet iedereen. En, zie je (met 'n soort van goedmoedigheid, alweer) over tien jaar nog zal men 't artikel waarin ik hem 'calomnieerde' lezen, en dan heeft men er zyn antwoord niet altyd by. Bovendien hy was iemand van hoogen stand en zeer aanzienlyke relatien, dus... deed m'n 'calomnie' hem groote schade, zie je!

(Letterlyk!)

Zulke dingen vertelde hy als iets *aardigs*, en op 'n toon alsof wy er plezier in zouden hebben!

Blyken van zoo'n verdorvenheid, of liever van zoo'n *totaal gemis* aan *zedelyk tastgevoel*, ontdekte ik dagelyks. Wanhopig bespraken wy (M[imi] & ik) de middelen die we moesten aanwenden om iets goeds in hem optewekken. 't Was alles vruchteloos. Ik bemerkte dat hy niet begreep wat ik bedoelde als ik aandrang op goede trouw, op eer, op loyauteit. Dit bleek ook uit z'n

Kwaadspreken

schynbaar-oprecht openbaren van zulke infamien. Hy was overigens volstrekt niet oprecht, maar *die* dingen vond-i de moeite van 't verbergen niet waard. [...]

Ik ben nu betrekkelijk tevreden dat ik in geen geval de ellendige toekomst die ik voorzie hoef toetschryven aan verkeerde behandeling. Want ook te zacht ben ik reeds dáárom niet geweest, dat er by hem, naar aanleiding *van z'n gedrag hier*, geen strengheid zou te pas gekomen zyn. Ik had geen gelegenheid om streng te zyn. Hy was (of hield zich) vriendelyk, hulpvaardig, in een woord: de welwillendheid zelf. Aan uitgaan dacht-i niet. Wy moesten hem zeggen: 'hé, ga nu toch eens 'n wandeling maken' of: 'heb je ook plezier eens 'n duitsche Kneipe te zien.' e.d. Ik wond me soms op tot iets als vroolykheid, maar hy bleef even stemmig. De eenige keer dat ik hem beknord heb, was juist over dat ouwemanachtige. Z'n bescheidenheid en z'n beleefdheid liepen in 't irritante en meermalen moest ik hem zeggen: 'wees toch wat *eigener*, wat meer op je gemak.' Mimi behandelde hem allerliefst, en hy bleef altyd even *beleefd*. (op z'n fransch, of italiaansch, denk ik, met 'pardon' tot in 't on-eindige.) Nu ja, beleefd, maar van hartelykheid geen spoor! Hoe dit zy, gedurende z'n heel verblyf hier, heb ik geen andere aanmerkingen op hem te maken dan die verregaande onberispelykheid. Wel stuitte het my, daar ik toch zoo goed wist dat-i te Venetie ànders had huis gehouden, maar ik ben myn voornemen getrouw gebleven hem hier niet te kapittelen. Ik was te bang hem aftestooten. Toch zeiden wy (M en ik) honderd-maal: heb je begrip van zóó'n *dorheid*.

By z'n komst had-i beweerd korrespondent van 'n Courant te zyn, waarvoor hy 100 fr. smaands krygen zou. Dit bleek niet waar te zyn of althans niet geheel waar. Heel op 't laatst van z'n verblyf merkten wy dat-i 'n paar voddige artikeltjes naar Palermo zond (*niet* de Venetiaansche courant waaraan hy gezegd had verbonden te zyn.) Toen die nummers kwamen liet hy me zyn artikeltjes lezen. Ik was er verlegen mee, maar kon me toch niet vermannen om ze te pryzen. ('t Waren zoo licht en dicht praatjes als in den Figaro.) Ik zei er dus niet veel van, maar drong vriendelyk aan

Iemand streng berispen

Le Figaro is het oudste nationale Franse dagblad

op *goed studeren*, om spoedig klaar te zyn voor 'n akademie. [...]

Dat plan om te studeeren, en bovendien z'n heele verblyf by ons, dwong ons te verhuizen. Daartoe was nòg 'n reden. Ik drong sedert den dood myner vrouw by Nonni aan, by ons te komen, ten-einde den treurigen breuk te heelen die dat noodlottig vertrek naar Italië veroorzaakt had. Maar Nonni, door *hollandsche* invloeden tegen Mimi opgestookt, bleef weg. 't Voorwendsel was de Kunst, de Kunst! [...]

M'n kinderen kennen my niet, en zien me mischien voor 'n brombeer aan. Dit ben ik *niet*. Ik leef op als ik vriendelyk en zacht wezen kan, en houd er van dat alles om my heen tevreden en vroolyk is.

Hoe dit zy, M. en ik behandelden Eduard zooals hy zeker nooit behandeld is, en zoo als hy niet verdiende! Hy beantwoordde alles met – hoe zal ik zeggen? Nu dan, hy uitte z'n dankbaarheid *als 'n hofman*. 't Was of-i z'n woorden en frazen uit 'n manuel de bienséance gehaald had. Verbeelje, smorgens en s'avonds begroette hy ons met 'n buiging! Ik kon niet zoo fideel en makkelyk zyn dat-i uit z'n tred ging, en tusschenbeiden vroegen M en ik elkaar of-i ons voor den mal hield? Tot 'n vertrouwelyke uiting kwam het nooit! Als hy iets vertelde uit z'n vroeger leventje was 't altyd geheimzinnig, in afgebroken volzinnen. *Sterk* aandringen wou ik niet, alweer om hem niet afgeschrikken, en om niet in zyn oogen den groot-inkwitsieur te spelen.

Handboek voor fatsoen
(etiquette)

Deze brief gaat nog pagina's zo verder en eindigt met:

Want denk niet dat het nu meegedeelde op zichzelf staat! Sedert lang was m'n leven 'n doorgaande marteling.

Adieu beste kerel, wees hartelyk gegroet van,
tt DouwesDek

(Fragment 296. VW 18, pp. 776-786. Brief aan G.L. Funke. 15 december 1877.)

totus tuus: geheel
de uwe

Multatuli – De armlastige

Inleiding

Goed met geld om kunnen gaan kun je Multatuli niet verwijten. Al zou je hem miljoenen hebben geschonken, hij zou ze hebben weggegeven, verbrast, ‘verspeeld’ of wat dan ook. Zijn hele leven hebben schuldeisers en armoede zijn leven getekend. Was er eens geld, dan was het zo weg. Kreeg hij geld van bewonderaars in de vorm van huldeblijken, dan werd hij boos omdat het niet genoeg was of omdat hij er niet rechtstreeks over kon beschikken. Lenen deed hij overal, terugbetalen was geen zekerheid.

Hij heeft periodes van bittere armoede gekend. Was er geld, dan kon hij dat weer ridderlijk spenderen aan hoge uitgaven voor anderen en zichzelf. Zijn hoop was ook dat hij via het casino rijk kon worden. Door het roulettespel te doorgronden en een systeem te bedenken waarbij je niet kon verliezen. Verscheidene malen beproefde hij, of Mimi omdat hijzelf er te zenuwachtig voor was, het systeem dat ze thuis hadden ontwikkeld en nagespeeld, in casino’s. Het ging niet zozeer om het gokken als wel om de bank te laten springen als inkomstenbron. Iets wat natuurlijk niet gelukt is.

Omgaan met getallen kon hij wel, hij was niet enkel een alfamens. Hij was een goed schaker en bedreven in wiskunde. Zo komt hij in Idee 529 met een alternatief bewijs voor de Stelling van Pythagoras.

Armeneroverklagen. Klagen en arm zijn. Dit hoofdstuk *De armlastige* en het volgende *De klager* gaan hand in hand.

Eerbetuigingen

$$a^2+b^2=c^2$$

297 Het gevoel van ouderdom werd versterkt door de zware jaren die Multatuli achter zich had. Meer dan eens zei hij het schandelijk te vinden dat iemand die zoveel geofferd had als hij nog altijd moest schrijven om aan de kost te komen. En hoe men tegen deze opvatting ook aankijkt, het valt niet te ontkennen dat hij in Indië nog maar één jaar verwijderd was geweest van het recht op een ambtenarenpensioen. Dit was misschien wel het grootste offer dat hij in 1856 in Lebak had gebracht. In dat licht is het te begrijpen dat de jaren na 1875 goeddeels in het teken zouden staan van een zoektocht naar een alternatief pensioen.

(D. van der Meulen, Multatuli, p. 699.)

298 Het ging hierbij (zijn schulden) om geweldige bedragen: tot 1852 ongeveer 6000 gulden [...] Hoe hoog dat bedrag was, wordt duidelijk als we het vergelijken met de bezoldiging van Dekker in zijn Indische jaren. Wat er ook allemaal verloren is gegaan, van Dekkers inkomen zijn we zeer goed op de hoogte, want in dit opzicht zijn de overheidsarchieven zéér volledig. Als klerk op de Algemene Rekenkamer, zijn eerste Indische betrekking, verdiende hij bijvoorbeeld f 80 per maand (na anderhalve maand verhoogd tot f 125). Als commies ontving hij f 2640 per jaar, en toen hij in 1842 controleur tweede klas werd op Sumatra's westkust, steeg zijn inkomen tot f 3300 per jaar (waar wel een flink bedrag vanaf ging omdat hij ook bij het gouvernement schulden had gemaakt). In 1848 werd hij benoemd als secretaris van de residentie Menado (Celebes), met een traktement van f 4800 per jaar. Uitstekende inkomens voor die tijd, maar er blijkt uit hoe omvangrijk zijn schuld bij Jan was. Die f 6000 heeft hij mogelijk terugbetaald, maar hij ontving veel meer geld van Jan. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 131.)

299 Het verzoek om een voorschot van drie maanden op zijn verlofstraktement was in de particuliere brief met een haast hartstochtelijk beroep op Pahud's 'menschelijkheid' omkleed. **'Ik zoude vreezen misbruik van Uwer Excellenties attentie te maken indien ik al de tegenheden schetste die mij gedurig hebben getrof-**

Charles Pahud, minister van koloniën, later de opvolger van Van Twist

fen en hoe ik met aanhoudende volharding daaraan het hoofd geboden heb. Eene totale uitputting van geldelijke middelen is daarvan het gevolg geweest, doch hoe gaarne ik me steeds aan de daaruit voortvloeiende bekrimping van de uitgaven onderwierp, thans ben ik wel genoodzaakt hulp te vragen daar ik in omstandigheden verkeer die inderdaad nijpend zijn. Binnen weinige weken zie ik de bevalling mijner vrouw tegemoet, en het is waarlijk grievend dat dit voortuitzigt, na een bijna achtjarig huwelijk voor het eerst zich opdoende, mij thans met bezorgdheid en angst vervult, daar ik mij niet in de mogelijkheid zie het hoofd te bieden aan de uitgaven die van zulk eene gebeurtenis onafscheidelijk zijn. Elke andere behoefte zou welligt kunnen worden uitgesteld, bezuinigd of bekrompen – maar bitter hard zoude het wezen indien ik niet in staat gesteld werd de geboorte van mijn eerste kind zonder angst tegemoet te zien.’ (P. van 't Veer, Over Multatuli 1, pp. 34-35.)

Julius De Geyter, Vlaams letterkundige. Radicaal-liberaal en groot bewonderaar van Multatuli

- 300 Advertentie in *Algemeen Handelsblad* van 4 februari 1862, ook opgenomen in enkele andere bladen (vw x, p. 585): ‘Ik geef kennis aan ’t *volk* van *Nederland*, dat ik voor mij heb liggen een Brief, waarin men mij dreigt met den Verkoop van mijn “Boedel.” Mijn Boedel is: De Kleëren mijner kinderen. Anderen Boedel heb ik niet. Dat is weêr UWE schande, Nederlanders, dat is niet MIJNE schande. Eduard Douwes Dekker.’ (K. ter Laan, *Multatuli encyclopedie*, p. 11.)

- 301 Na *De Geyter* begonnen ook andere Vlamingen over Multatuli te schrijven. De Geyter steunde hem waar hij kon. In april 1866 zette hij zelfs een actie op touw om geld in te zamelen voor Multatuli en Tine. [...] ‘Ik krijg daar zooeven hartbrekend nieuws over den grootsten onzer Nederduitsche letterkundigen, over Multatuli. De man dien men Minister van Koloniën maken wilde, als hij voor ’t onrecht de ogen luiken wilde, is sinds eenigen tijd in Frankfort a/M, doodarm. Zijne vrouw en haar jongste kind zijn uit Brussel gevlucht, omdat zij geen krediet meer kregen en met 1 April slachter noch huisheer meer betalen konden: nu

zitten zij te Amsterdam in 't geheim, op de zolderkamer waar hij zijne meesterstukken schreef. Hun oudste kind – kleine Max – is sinds lang bij vreemden opgenomen uit deernis. Hij vader, kan soms niet uit, bij gebrek aan goede schoenen. Schrijven kan hij niet en er hoeft hulp, spoedige hulp.

Daarom, goede Heer, richt ik mij tot eenige Vlaamsche Nederlanders. Hij mag niet bezwijken onder den last der vervolging door hollandsche nederlanders. Vergeef het mij, zoo ik niet wel doe. Maar hun toestand is verschrikkelijk en tijdverlies ware misdadig. Kunt gij dus iets geven, zendt het mij terstond: dat schrijf ik aan een tiental mijner vrienden. Als maar eenige willen en kunnen! Binnen 14 dagen zal ik rekenschap geven. Met vliegende haast.' (D. van der Meulen, *Multatuli*, pp. 528-530.)

³⁰² De lijfrente bezorgde Multatuli een jaarinkomen van 2400 mark. Daarbij kwam een bedrag van vijfhonderd gulden dat hij jaarlijks van Funke kreeg, en nog wat Tandem-bijdragen van enkele vrienden: een netto jaarinkomen van 1940 gulden. Velen moesten het met minder doen, maar Multatuli en Mimi vonden het bij lange na niet toereikend. 'We zouden daar niet mee kunnen rondkomen tenzy we de meid afschaften, Dek afstand deed van sigaren, we nooit een boek kochten, elke postzegel omgekeerd werd', aldus Mimi. Het was in elk geval veel minder dan wat gouverneurs-generaal, ministers, Kamerleden en hogere bestuursambtenaren in ruste aan pensioenen ontvingen. Eerherstel kon Multatuli het daarom niet vinden. Lange tijd beschouwde hij het Huldeblijk als zijn definitieve nederlaag. 'Het Huldebl. komt nu in't geheel neer op ± 20000. Ik ben wel voor 'n millioen uitgescholden aan den éénen kant, en voor even zooveel in de hoogte gestoken aan den anderen kant. [...]. In één woord gezegd: deze uitslag der zaak is my een zware slag! Het breekt myn toon! En dan 't besef dat "men" my houden zal voor tevreden gesteld, en me nog ondankbaarheid zal verwytten als ik 't niet heel mooi vind! wat zullen de Van Twisten en consorten in hun vuistje lachen. Door die schitterende pensioneerding ben ik nu voor goed

Genootschap om Multatuli 'te pensioneren' heeft vier jaar bestaan en ging daarna op in Huldeblijk. Multatuli vond het allemaal tegenvallen en kwetsend

303 In hun (Werklieden vereeniging) weekblad *De werkmán* was de volgende oproep verschenen:

'Nederlandsche werklieden

Het *Internationaal Werklieden-Verbond*, afd. Amsterdam, roept u allen op ter medewerking, tot leniging der rampen, door welke een onzer broeders zoo deerlijk wordt getroffen.

De groote, geniale Multatuli (*Douwes Dekker*), de man, die in den strijd voor waarheid en menschenliefde zijne geheele toekomst heeft opgeofferd, zwerft thans eenzaam en verlaten, ten prooi aan armoede en gebrek, in den vreemde rond.

Als broeders rust op ons de verplichting, dien strijder tegen onrecht en geweld zooveel in ons vermogen is te helpen. Dat ieder uwer dus iets afzondere om het lijden van den armen zwerveling te verzachten.

Aan onderstaande adressen is de gelegenheid tot het inzenden van bijdragen opengesteld, van welker ontvangst in dit blad dankbaar melding zal worden gemaakt.' (E. Francken, Over Multatuli 6, pp. 29-30.)

304 Voor zijn plan om de nieuwe bundels *Ideën* in eigen beheer uit te geven, rekende hij f 1500,- nodig te hebben. Opnieuw een groot bedrag dus. Houwink antwoordde daarom dat hij ook nu niet op Multatuli's verzoek kon ingaan. Wel stuurde hij hem twee hazen om het ergste leed van dat moment te verzachten, maar daar nam Multatuli geen genoegen mee:

Intusschen is de toestand waarin ik thans verkeer ondragelyk. Uw vriendelyk geschenk van die hazen bezwaarde my, want waarlyk ik heb moeite gehad om de vracht te betalen! Morgen moet ik om myn gezin te eten te geven myn horlogie [het gouden horloge dat hij in december van de Sneeker vrienden had gekregen, HV] verpanden, en als ik niet geholpen word om voor eigen rekening aan 't werk te komen, zal ik weldra tafels en stoelen moeten verkopen en op straat staan.

Jan Houwink, handelaar
in wijn en lid van vrij-
metselaars in Friesland.
Mede-initiatiefnemer om
Multatuli financieel te
ondersteunen

Of Houwink op deze brief reageerde is niet bekend. In ieder geval bleef hij bij zijn besluit en de vriendschap tussen hem en Multatuli werd verbroken; de correspondentie was beëindigd....

De beeldvorming van de periode die volgde op zijn Frieslandtournee, is sterk bepaald door wat Multatuli en later zijn tweede vrouw daarover in rancune hebben geschreven. In een brief die hij op 12 november 1869, kort nadat de breuk met Houwink tot stand was gekomen, aan Max Rooses schreef stelde Multatuli de situatie als volgt voor:

In Friesland deed men my, juist een jaar geleden, beloften die my bewogen myne familie uit Italië te laten komen. Toen ik my later op de gemaakte afspraken beriep, ontving ik eerst, dagen lang, géén antwoord, en eindelyk na verdrietig wachten... twee hazen, met de mededeeling dat men geen woord houden kon: 'omdat de menschen zoo lauw waren'. Zy, die lauwe menschen, waren: de man zelf die er over klaagde, want *hy* had my verzekerd, my te zullen steunen en door *zyne* oneerlykheid ben ik in zeer moeilyke omstandigheden geraakt. (H. Verhage, Over Multatuli 27, p. 23.)

305 De hulp die U mij steeds verleende nam ik dankbaar aan ik kende niemand dan U en de kiesche wijze waarop U mij te gemoet kwaamt vervulde mijn hart met dankbare gevoelens, maar nu één jaar geleden kwamen er articles in de couranten die voor Dekker zeer vernederend waren en dus ook voor mij. *Ik* was overtuigd dat U daar geen deel aan hadt maar mijne positie werd zeer moeilijk. Ik wil Dekker niet afvallen, arme arme Dichter! en ik zal geen gelden aannemen die bijéén zijn gebragt om ons te helpen en hem te vernederen dat NOOIT- (VW 15, p. 40. Brief van Tine aan Potgieter. Januari 1872.)

306 Waarde Heer Potgieter ik ben zoo bang, dat U mij voor onbescheiden zult houden, och t' zijn de omstandigheden die mij noodzaken om zóó te handelen, geloof mij vrij dat ik liever geven zou dan ontvangen. Hoe dikwijls hebben wij niet menschen geholpen royaal

zoo als Dekker dat vroeger zóó gaarne deed, hoe weinig dacht ik dat ik zelve zou moeten vragen en nooit kwam t' mij in den zin dat hulp vragen zóó zwaar valt.

(VW 15, pp. 246-247.0. Brief van Tine aan Potgieter. Juni 1872.)

307 Waarde Heer Potgieter,
Heden ontving ik door de vriendelijke bemiddeling van den Heer Fischer de 200 Lire die U de goedheid hadt mij te zenden, en die mij zeer te pas kwamen, hoewel Dekker mij zooveel mogelijk ruim helpt; maar het verhuizen geeft altijd onkosten waarop men niet gerekend had. Ontvang Waarde Heer Potgieter mijnen innigen dank voor uwe vriendelijke belangstelling. Gelukkig kan ik U nu in eene meer opgeruimde stemming schrijven. Dekker doet al het mogelijke om ons aisance te geven, zijne brieven zijn zoo innig gelukkig, als hij ons geld kan zenden, zijn hart is zoo goed en het grieft mij zoo dat anderen hem zóó verkeerd beoordeelen. (VW 16, p. 388. Brief van Tine aan Potgieter. Januari 1874.)

Welstand

Willem Paap, vriend van Multatuli. Na diens dood heeft hij zich samen met Mimi ontfermd over de nalatenschap van Multatuli

Albert Verwey, schrijver en dichter

308 In januari 1882 deed Paap een vergeefse poging het letterkundige studentengenootschap Flanor, bakermat van de Beweging van Tachtig, te laten deelnemen aan de huldiging. Meer succes had hij bij de zestienjarige Albert Verwey, leerling aan de Amsterdamse hbs. Met een schoolkameraad stelde Verwey een 'Voorlopige Oproeping aan de leerlingen van de H.B.S.' op: 'Na 25 jaren lafhartig zwijgen hebben zich stemmen doen hooren om recht te doen wedervaren aan den ambtenaar, die zijn plichtsvervulling beloond zag door verachting en vervolging. Die roep om recht is ongetwijfeld toegejuichd [sic] door u allen en het zou u beledigend voorkomen indien ik nu nog wilde meedelen wat voor 25 jaar is geschied.'

Maar met scholieren alleen zou hij het niet redden, beseftte Paap. Hij schreef een concepttekst voor een circulaire en legde deze, met een aantal namen van ondertekenaars, voor aan Multatuli. Hoewel deze het mislukken van Tandem nog vers in het geheugen had, reageerde hij niet afwijzend. Maar hij was er niet erg optimistisch over gestemd, en vreesde '...dat middelmatig succès me schaden zou! Schrale deelneming

zou juist aan 't licht brengen hoe gering 't aantal is dergenen die my wenschen te steunen, en alle andersdenkenden zouden zich de handen wryven van plezier... een genoegen dat ze zich sedert veel jaren hebben kunnen veroorloven.' (D. van der Meulen, Multatuli, pp. 723-724.)

309 Onder ons: ik vertrouw niet volkomen op de menschen die deze zaak op touw zetten, en voorzie dat zy zich anders zullen uitdrukken dan de door my goedgekeurde afspraak was. Dat is meer gebeurd! En in dat geval zou ik genoodzaakt zyn te protesteren. Ik eisch geholpen te worden *omdat ik regt heb*. Dat willen ze altyd verdraaien in een soort van medelyden met vrouw en kinderen. Eigenlyk heb ik meer last van zulke vrienden dan van vyanden. Ze geven zich het air van wat te doen, en by slot van rekening berokkenen ze my meer kwaad dan goed. (VW 14, pp. 227-228. Brief van Multatuli aan Huisman. 1870.)

310 Maar dat ik een ogenblik geloven kon, van Christenen hulp te zullen ontvangen in myn heilige zaak, is een bewys te-meer van Havelaars verregaande onnozelheid. Zodra de Christenen inzagen dat myn streven slechts menselykheid en recht ten doel had, en dat er niets te winnen viel voor hun *geloof*, hebben ze my alleen gelaten [...] (VW 1, p. 387.)

311 De afgelopen periode had hij meer tijd gestoken in gecijfer dan in schrijfwerk, en hij had een nieuw systeem ontworpen: een ingewikkelde variant van het verdubbelen van de inzet bij verlies. Hiermee zou het uiteindelijk onmogelijk zijn te verliezen. Zo dacht hij, maar de praktijk was weerbarstiger. Aanvankelijk leek het systeem echter te werken. Ze wonnen – of liever: Mimi won, want Multatuli sloot zich op in het hotel in Frankfurt, bang dat hij zich in het casino niet zou kunnen beheersen. En ook was het geld van háár afkomstig. Groot was de winst niet, maar daarop had hij ook niet gerekend. Na een week of wat ging het fout. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 514.)

Multatuli speelde
correspondentieschaak.
Via briefkaarten werden
de zetten gecommuni-
ceerd. De post kwam
drie keer per dag

- 312 Uit die brieven blijkt dat schaken belangrijk was voor Multatuli. Toen hij in Indië was schreef hij vaak naar Nederland over schaakpartijen die hij had gespeeld, en ook later, toen hij in Duitsland woonde, wordt schaken in zijn brieven vaak genoemd. (Hans Ree, Over Multatuli 56, p. 2.)
- 313 Van die acht zijn er zes tegen een prominente Nederlandse schaker, de Amsterdamse apotheker Johannes Leonard Switzar, die in 1874 de vierde plaats behaalde in wat toen de Nationale Wedstrijd werd genoemd. Het zou teveel eer zijn om dat een kampioenschap van Nederland *avant la lettre* te noemen, die status had de wedstrijd niet, maar je kunt wel zeggen dat een aantal van de sterkste Nederlandse schakers eraan deelnam. Switzar was dus niet de eerste de beste. (H. Ree, Over Multatuli 56, p. 3.)
- 314 Van die zes partijen tegen Switzar verloor Multatuli er vier, en hij won er twee. Switzar was sterker dan hij, maar dat was geen schande. Van een van Multatuli's winstpartijen kun je zeggen dat Switzar in een heel gunstige stelling een beetje nonchalant werd, maar de andere partij die hij won is ook gezien met de ogen van nu een uitstekende partij waarin Multatuli vanaf het begin een voordeel vasthield en vergrootte. (H. Ree, Over Multatuli 56, p. 3 en 4)
- 315 Wat ze toen een meester noemden, dat was Multatuli beslist niet. Maar hij was toch veel meer dan een huis-, tuin- en keukenschaker, die af en toe voor de lol het spel beoefent. Schaken was belangrijk voor hem, hij bestudeerde de literatuur en een paar keer lukte het hem om te winnen van gerenommeerde schakers. Dat is toch niet niks. (H. Ree, Over Multatuli 56, p. 7)

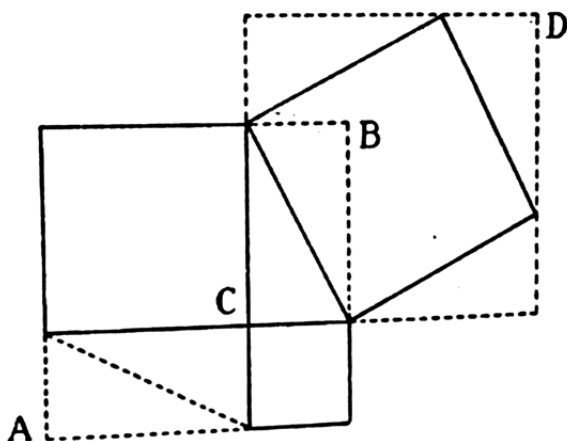
SLOTFRAGMENT

Ik vond onlangs een nieuw bewys voor de stelling van Pythagoras. Hier is het. Door, als op nevenstaand voorbeeld, zes driehoeken te construeren – ieder gelijk aan den gegeven rechthoekigen driehoek – verkrygt

men twee gelyke kwadraten, A B en C D.* Als men van elk dezer figuren vier driehoeken aftrekt, bewyst de gelykheid van 't overschot aan weerszy, wat er te bewyzen was. Eenvoudiger kan het niet, dunkt me.

Na dit bewys gevonden te hebben, vernam ik dat er een werkje bestond, waarin dit onderwerp werd behandeld.

* Volgens 't postulaat zijn de zyden onderling gelyk, en de hoeken recht. Dat de figuren A B en C D inderdaad vier zyden hebben, en niet meer, wordt hieruit bewezen, dat overal de tegen die zyden aanliggende hoeken twee rechte uitmaken.

Ik schafte my dat boekjen aan* en vond er myn demonstratie niet in. Ook meen ik dat geen der daarin voorkomende bewyzen zo aanschouwelyk en helder is als 't myne. Wie beweren mocht dat het reeds vroeger was gevonden, zou me verplichten met de opgave waar 't gepubliceerd is? Professor Hofmann kende 't niet, en ook Strootman zou er wel melding van gemaakt hebben, als 't hem bekend ware geweest. Hofmann schynt een speciale studie te hebben gemaakt zowel van de propositie zelve, als van de litteratuur over dit onderwerp.

Ik hoop dat niemand vragen zal welk nut het heeft, te zoeken naar eenvoudiger bewyzen voor 'n bekende waarheid? Dit streven leidt tot helderheid van opvatting, en gewent ons aan duidelyke voorstelling. 'Bien poser une question, c'est presque la résoudre'. Dit geldt zowel in menskunde, moraal, politiek, enz. als

* De 47ste Propositie van Euclides, door J.J.I. Hofmann, hoogleraar in de wiskunde te Aschaffenburg, vertaald door H. Strootman, lector in de wiskunde aan de Militaire Akademie te Breda

Een vraag goed stellen is bijna het antwoord geven

in de eigenlyk gezegde wiskunde. De Natuur kent al die onderscheidingen niet. Zy streeft – onbewust – met één middel naar één doel, en er is verband tussen de helderheid van myn bewys voor de stelling van Pythagoras, en de eenvoudigheid der geloofsbelydenis die ik neerlegde in de vertelling over Lystermannetje.

(Fragment 316. VW 3, pp. 357-358.)

Multatuli – De klager

170

Multatuli verknijpt

Inleiding

Het Nederlandse woord 'larmoyant' betekent zoveel als: huilerig klagend, over-sentimenteel, pathetisch smeken. Jammeren en jezelf voornamelijk als slachtoffer zien. Het woord wordt vaak gebruikt om al het geklaag van Multatuli weer te geven. Daar is heel wat bewijs voor aan te voeren. In veel van zijn brieven en werken komt het naar voren. Hij verbergt het niet en spreidt het uitgebreid tentoon om de wereld te laten zien welk onrecht hem is aangedaan. Datzelfde onrecht treft, volgens Multatuli, ook de Javaan, maar dus ook zeker hem en zijn gezin. Het lijkt wel samen te vallen. Het martelaarschap dat hij over zichzelf én zijn gezin had afgeroepen, werd hem verweten, terwijl anderen hem juist voor zijn volharding prezen.

Tine, die veel in Italië verblijft, kan er ook wat van. Zij krijgt financiële steun, die met name Potgieter voor haar regelt. Die brieven, meer smeekbedes om geld, komen ons nu ook wat vreemd voor.

Er werden allerlei initiatieven ontplooid om de schrijver en zijn gezin bij te staan, maar dat liep toch vaak uit op onvrede bij Multatuli. Het geschonken bedrag was sowieso te weinig of werd naar zijn zin niet op de juiste manier uitgekeerd.

Zeven jaar voor zijn dood krijgt hij geld om een huis te kopen in Duitsland. Dan wil hij meer omdat het huis nog verbouwd moet worden! Zijn geldschietster en bewonderaar Johannes Zürcher betaalt hem dan ook nog extra voor de aanpassingen aan onder andere het toilet.

Johannes Zürcher was zeer rijk en groot bewonderaar van Multatuli. Hij schonk schonk 14.000 gulden voor de aankoop van de Villa Auf dem Steig in het Duitse Ingelheim, waar Multatuli tot zijn dood zou wonen met Mimi en Wouter

Villa Auf dem Steig

Multatuli leed niet alleen aan fysiek ongemak, met name zijn astma, maar had ook periodes waarin hij depressief was.

Verder stonden zijn tegenstanders steeds in de rij om hem van van alles te beschuldigen, werd hij niet gehoord en kwam hij vaak van een koude ker-
mis thuis als hij dacht eindelijk echte medestanders
gevonden te hebben.

Er was voldoende aanleiding tot klagen.

317 Bij zijn rekest aan de minister die hij om gezondheids-
redenen zes maanden langer verlof vroeg, was een
attest van zijn huisdokter gevoegd. Hij verklaarde dat
Dekker leed aan 'zenuwaandoeningen ten gevolge van
nog niet volkomen hersteld leverlijden'. De minister
wilde een officieel onderzoek door de inspecteur van de
militair geneeskundige dienst. Op 25 mei 1854 luidde
diens advies: 'Uit hoofde van hooge graad van melan-
cholie en hierdoor ongeregelde werking van hersenen
en ruggemerg; wordt de aangevraagde verlenging van
verlof voor den tijd van zes maanden ter beproeving
van herstel van gezondheid voor dezen Ambtenaar
allernoodzakelijkst geoordeeld.'

Dekker kreeg zijn verlenging tot eind oktober. De zes
maanden werden zelfs een jaar [...]. (P. van 't Veer, Over Mul-
tatuli 1, p. 36.)

Johannes van Vloten
was een letterkundige,
'verantwoordelijk' voor het
einde van Multatuli als
schrijver. Hij publiceerde
Onkruid onder de tarwe.
Voorheen was hij een
groot bewonderaar en
steunde Multatuli

318 Met de 'pogingen van den Heer v. Vloten' bedoelt
hij een soort bedelactie die deze met Huet en an-
deren wilde ondernemen. In een circulaire verzochten zij
'Nederlands meer bemiddelde burgers' om geld voor
Dekkers vrouw en kinderen. Multatuli werd woedend
toen hij het stuk las, want hij vond dat de heren kleine-
rend over hem schreven. (E. Francken, Over Multatuli 2, p. 1.)

319 Medio 1867 wendde hij zich in arren moede nog een
laatste keer tot Van Lennep. Nu met het voorstel om
diens winstaandeel te verhandelen, waarbij hij natuur-
lijk hoopte op een groot bedrag ineens. Dan zou hij zijn
vrouw en kinderen uit Italië kunnen laten overkomen.
Hij bivakkeerde toen in Keulen onder inderdaad treu-
rige omstandigheden: in maanden geen warm eten,

bonen stelen van het veld en doorgelopen schoenen. Ook psychisch ging het niet goed. Toen hij om geld bedelde bij Busken Huet, hielp deze hem en nodigde hem tegelijk uit om eens een tijdje naar zijn Bloemendaals buitentje 'Sorghvliet' te komen 'uitrusten naar den geest'. Multatuli bedankte voor de vriendelijkheid en reageerde met een onovertroffen paradox: **'Het ware geen kleinigheid geweest my zoo in huis te nemen. Och, ik zou 't zoo prettig gevonden hebben te komen, als ik 't minder had noodig gehad.'** Aan esprit heeft het hem werkelijk nooit ontbroken. Zijn werk tintelt ervan. Dat moet hem in alle ellende ook overeind hebben gehouden. Of hij overigens met de opbrengst niet meteen naar het casino zou zijn gelopen, mag sterk worden betwijfeld. Hij kon maandenlang bezig zijn met wiskundig onderbouwde inzetstrategieën, in de hoop ooit de roulette te slim af te zijn en dus financieel onafhankelijk. Hoe dan ook, zijn verzoek is ellendig genoeg. (T. Böhm, 'Misschien is niets geheel waar... en zelfs dát niet', pp. 72-73.)

320 Sedert ruim een jaar bevinden zich myne vrouw en kinderen in Italie. De oorzaak hunner reize derwaarts, lag in myn onvermogen hun in myne nabyheid dak en onderhoud te bezorgen, en de noodzakelykheid drong my tot het aannemen eener uitnoodiging van vrienden te Milaan, die op zich namen myn gezin by zich te nemen.

Natuurlyk beschouwde ik dien maatregel als tydelyk, en ik zon gedurig op middelen om een eind te maken aan eene scheiding, die te wreeder voor my was, èn omdat ik daardoor, meer nog dan vroeger, het doelwit werd van kwaadaardige aanvallen, die my voorstelden als onverschillig voor de mynen, – èn omdat daardoor myne kinderen verstoken blyven van het opzigt over hunne opvoeding en hun onderwys, dat door vreemden, hoe welgezind ook, niet dan gebrek-kig kan worden uitgeoefend.

Sedert lang alzoo peins ik op middelen om myn gezin weder in myne nabyheid te doen komen, en telkens ontbreekt het my aan de daartoe noodige gelden.

(VW 12, p. 344. Brief aan Van Lennep. 1867.)

321 Ik ben altijd door (dit is nu eenmaal mijn gestel) zeer zenuwachtig. Ditmaal echter scheen zich dit tot eene zoo verhoogde prikkelbaarheid te hebben opgevoerd dat er iets meer aan moest gedaan worden dan water drinken. Ik kon niet meer slapen &c. De Doctor beschouwde het als eene belangrijke crisis, maar het heeft zich heel gaauw weer ten beste gekeerd. Op het oogenblik ben ik zoo kalm als ik lang niet geweest ben, en ik schep er genoeg in dezen avond eens aan U te schrijven [...]. (vw 9, p. 106. Brief aan broer Pieter. 1851.)

322 Ik ben wèl, op asthma na. dit neemt toe en 't spyt me zoo omdat daardoor te voorzien is dat ik benauwd (zegge *physisch* benauwd) sterven zal. Ik ware zoo graag helder van hoofd geweest by die belangryke gelegenheid, en als men geen adem kan halen, is 't met het denkvermogen ook niet in orde. (vw 22. p. 603. Brief aan Taco de Beer. 1883.)

323 [...] *ik ben onwel*. De kou op m'n reizen heeft me veel kwaad gedaan. Ik hoest 'snachts vreeselyk en stond vermoeider op dan ik liggen ging. Slechts door morphine poeiers kan ik wat slapen, en dit middel is zoo onaangenaam omdat ik daarvan de werking voel in m'n hersens. Maar ook 't niet slapen is nadeelig, en tusschen die twee kwaden heb ik slechts de keus. Die heele historia morbi dient slechts ter verontschuldiging voor m'n zwygen, schoon er nog andere redenen voor waren. Gedurig zat ik in onzekerheid over m'n reisdirectie vooral daar ik vreesde nog meer lezingen te moeten aannemen. Dit zou ook eigenlyk noodzakelyk geweest zyn, maar ik kan niet meer. (vw 19, p. 921. Brief aan R. Kallenberg. 1879.)

Ziektegeschiedenis

324 Ik heb vijf of zes zeer kommervolle jaren doorgeleefd. Ik ben miskend en bestolen geworden, ik heb honger geleden, ik heb moeten vechten om de menschen te dwingen mij te groeten, ik heb op het punt gestaan iemand in koelen bloede te vermoorden, later, om zelf een einde aan mijn vreugdeloos leven te maken, – (ik had mijne afscheidsbrieven geschreven, maar ik stuitte op het vaarwel aan mijne moeder, – dat *kon*

ik niet, – die brieven heb ik nog), – ik heb schipbreuk geleden, mijn huis is verbrand, ik ben 40 dagen krankzinnig geweest, ik heb op het punt gestaan crimineel vervolgd te worden –, (ik kan U nog het briefje laten zien waarbij men mij waarschuwde, en aanraadde om nog dien zelfden nacht in een prauwtje naar Singapore te vlugten) –. Dat alles heb ik ondervonden en zonder hulp, zonder vrienden tot een goed einde gebracht, – en *nu* willen menschen wiens pad altijd effen was, menschen die tegen mijne ontmoetingen als een roman zouden opzien, de ongeroepene raadgevers spelen, en mij in het eenige wat ik bezit benadeelen.

(VW 8, pp. 615–616. Brief aan Tine. 1846.)

- 325 Ik zie herhaaldelyk dat sommigen my beschuldigen van koketteeren met smart. Wie *wist* wat ik te dragen heb, zou erkennen dat ik me nogal goed houd! Niet dan by uitzondering kan ik m'n gedachten bepalen by 't werk waarvan ik leven moet. Ik lever weinig, maar met het oog op de servituten waaronder ik gebukt ga, is 't nog zeer veel. Ik verwonder me dat ik niet meermaalen physiek ongesteld ben, want dat schikt nogal. Na 't begin der verdrietelykheden over en met Eduard, ben ik zelfs zeer wel. Maar 't werken gaat niet. Dit is me dezer dagen, óók om gebrek aan lokaliteit nu onmogelyk. Ik heb geen plekje waar ik me kan afzonderen. (VW 18, pp. 725–726. Brief aan Funke. 1877.)

- 326 Schryven voor de gids! Ik ben uitgeput. Waarlyk als ik schryven kon voor den gids, dan zou myn toestand niet zoodanig zyn dat ik voor den gids zou *behoeven* te schryven [...] Ik feliciteer U met uwe onkunde omtrent armoede!' (VW 11, p. 657. Brief aan Huet.)

- 327 In 1873 schreef hij aan zijn vriend en bewonderaar Vosmaer: 'Geloofst ge wel dat het me *zéér* doet, altyd zoo op m'n paardje te moeten zyn? Het is vermoeiend, en bederft m'n stemming. In den Tell is 'n regel, die eenigszins van toepassing is: 'ik was 'n lam, en "ze" hebben 'n wolf van me gemaakt' of zoiets. Nu, geheel klopt dit citaat niet. Ik ben nu zoo min 'n wolf, als vroeger 'n lam, maar dat ik oorspronkelyk zacht

Blijvende lasten (term uit het zakenrecht)

In 1837, mede door Potgieter opgericht literair tijdschrift

Carel Vosmaer, auteur en kunsthistoricus, was een bewonderaar van Multatuli en getuige op diens bruiloft met Mimi. Tevens schrijver van het positieve *Een zaaier, Studiën over Multatuli*

Verwijzing naar boogschutter en vrijheidsheld Wilhelm Tell

was, is waar. En nog altyd verheugt het me als ik op dat punt weer geheel mezelf kan wezen. (P. Vermoortel, De schrijver Multatuli, p. 80.)

328 En toen spoorde ik verder, en dacht na en sprak met God. Of 't een gebed was of een lastering, – eene aanbidding of een loochenen van zijn bestaan dit weet ik niet, maar zeker heb ik gezegd: *als ge er zijt, zie naar mij.* (VW 9, p. 370. Brief aan Tine. 1855.)

329 'Dit is geen bui meer', zei hij tegen Mimi. 'Hieraan ga ik weg.' En toen Mimi hem aanspoorde moed te houden: 'Ja, kind, moed heb ik wel, om te sterven.' (D. van der Meulen, Multatuli, p. 754.)

330 Maar er is iets eigenaardigs aan de hand met dat levenseinde en het is daarom zinvol eens uit te gaan van dit overlijden.

Multatuli *wilde* sterven; hij betreurde het dat zijn lichaam zich toch nog steeds verzette tegen wat zijn geest verlangde: 'Als het leven een schaakparty was', schreef hij aan een trouwe vriend, 'dan gaf ik 't op.' (P. Spigt, Over Multatuli 19, p. 23.)

331 Dekker doet wat hij kan, hij helpt ons zoo veel in zijn vermogen is, maar er zijn tijden dat hij zelf niets heeft; want als hij ongesteld is, dat tegenwoordig dikwijls t'geval is, of dat hij door fatale omstandigheden niet in staat is te *scheppen* dan staat alles stil en dan gaan wij ook achteruit. (VW 16, p. 623. Brief van Tine aan Potgieter. 1874.)

332 Het schynt dat men na myn vertrek uit Indie, om zich te wreken omdat men den Havelaar niet openlyk tegenspreken kan en zelfs genoodzaakt was te *erken*-*nen* dat ik gelyk had, my heeft zwart gemaakt, zoodat het een minister moeielyk is my te helpen zonder het Indisch bestuur een slag in 't gezigt te geven. (VW 12, p. 719. Brief aan Tine. 1868.)

333 Wij kunnen ons nog nauwelijks voorstellen wat voor een bliksem- en dondereffect dat alles heeft gehad in het 19de-eeuwse Nederland, en hoeveel moed er nodig

was om de thema's die hij koos te behandelen zoals hij deed. 'Ziet ge, toekomstig Publiek', schrijft hij in Idee 402, 'als ge daar zo zit in uw lateren tyd [...] zult ge niet begrypen hoeveel moed er nodig was in 1862, om in te lopen tegen de battery, die u zo laag en platgeschoten voorkomt, in drie-duizend zóveel!' (P. Vermoor-tel, De schrijver Multatuli, p. 51.)

334 Bitter gestemd – dat ben ik altyd, als ik veel Nederlanders byeen zie – [...]. (Idee 538. VW 3, p. 375.)

335 Het volk spreekt niet, het wawelt of twist. Het zingt niet, het lolt. ('t is me om 't even of ik grof schyn in de keus myner woorden, myn hoofddoel is waar te zyn, onverschillig of die waarheid ruw klinkt of liefelyk.) De zaken die ik behandel zyn ook niet fyn. Het volk wandelt niet, het slendert. Het volk vermaakt zich niet, het zoekt in luidruchtigheid – met of zonder opwinding door drank – een middel ter verdooving. (VW 11. p. 259.)

336 Ik had niets te verkwisten. Ik wou dat het waar wàs, ik wou dat ik een verkwister wezen kon. – (VW 11, p. 652.)

SLOTFRAGMENT

Waarde Heer Huet! Ik heb 't heel moeielyk, en letterlyk niet te eten. Ik vraag U my wat te helpen als 't u enigzins mogelyk is. Nogeens, 't is letterlyk om te eten. – Sedert lang schreef my myne vrouw die door armoed uit Brussel was verdreven, dat Prof. v. Vloten met veel welwillendheid trachtte iets tot stand te brengen om my wat vlot te maken, maar intussen leden wy gebrek, zy in Amsterdam en ik hier. Ook Uwen naam noemde ze my in hare brieven. Wilt ge my wat mee-deelen over de mogelykheid der kans dat ik eindelyk my zal kunnen zetten tot geregelder arbeid? Tot nog toe was my dat onmogelyk. Ik zwerf als Ahasverus.

En ook myne vrouw en kinderen zyn nu weer aan 't zwerven. Een vriendin heeft haar in Italie geroepen. Hoe ze daar wonen, eten, – leven zal, weet ik niet! Hoe

Ahasverus, de wandelende Jood is een bijbelfiguur die rusteloos over de aarde zwerft tot de Dag des Oordeels

het daar zal gaan met voeding, opvoeding, onderwys der kinderen weet ik niet. En attendant is ze – daar wy dat alles, zolang ze in Holland was, ook niet wisten en ze dus weinig *bederven* kon, vertrokken.

Ik denk dat gy dit weet, daar zy in een vry haastig geagiteerd briefje den heer Potgieter noemt, als intermédiaire geloof ik, om – ja ik kan niet goed wys worden uit de schikkingen die haar in staat stelden myn kleinen besten kerel meêtenemen. Ik wacht met smart nader berigt.

Kunt ge my enige hoop geven omtrent de plannen en pogingen van den Heer v. Vloten (helaas, zoo dikwyls bestonden er plannen!) doe het dan, maar help my intussen omgaande met wat ge missen kunt van uw welligt al te bescheiden deel. Als ik 't vraag aan meer vermogenden kryg ik geen antwoord. Ach als dan de Heer v. Vl. wat meende te kunnen doen, begreep hy dan niet dat er spoed nodig was? Ik heb weer vreesselyk geleden den laasten tyd.

Hartelyk gegroet van

Douwes Dekker

(Fragment 337. VW 11, pp. 617-618.)

Multatuli – De geliefde

178

Multatuli verknijpt

Inleiding

Als je in de Canon van de Nederlandse literatuur tot beste schrijver van ons taalgebied wordt verheven en als je debuutroman *Max Havelaar* alle andere werken achter zich laat, dan moeten er mensen zijn die je werk hogelijk waarderen. Dat Multatuli als mens zo persoonlijk met dat talent is verweven, is een bron van eeuwige discussie, twist en moddergooien. Deugde de man als mens? En is dat iets anders dan deugen als schrijver? Wat weer iets anders is dan voldoen aan de eisen die gesteld worden aan denkers, vooruitlopers, dwarsliggers en klokkenluiders. En hoe presteert Multatuli als je hem langs de meetlat legt van trouwe echtgenoot, zorgzame vader, beste vriend of geliefde collega? En doet dat er eigenlijk toe?

In dit hoofdstuk is ruimte voor zijn volgers, ver eerders, goedprat ers, fans en hondstrouwe naasten.

338 Multatuli is in ons taalgebied een ware Prometheus geweest. Afgestoten door alle machthebbers heeft hij in ballingschap zijn brood gegeten maar zonder versagen de fakkel van het non-conformisme en van de opstandigheid hoog gehouden. Uit zijn as is de hele moderne Nederlandse litteratuur opgeflakkerd. Zijn cultus is ons aller heilige plicht. (Willem Elsschot, *Essays over Multatuli*, p. 4.)

Prometheus stal in de Griekse mythologie het vuur van de goden om het aan de mensheid te geven

339 Het is geen zegen, groot te zijn in een klein land. (G. Stui veling, *Kroniek van een bewogen leven*, p. 52.)

Willem Byvanck, biblio-
thecaris en schrijver

Schrijver en redacteur
van de *Java-Bode*

340 Wanneer men de toestanden in Nederland, omstreeks 1860, op litterair en maatschappelijk gebied, vergelijkt met die in andere landen, heeft dr. Byvanck wel terecht gezegd, dat hier zoo dor en droog was, zoo suf en saai. En dat Multatuli de menschen heeft wakkergeschud en doen opschrikken. (J. Péé, Multatuli en de zijnen, p. 219.)

341 Keller betreurde het 'dat Multatuli hier, zonder het te weten of te willen, weder slagtoffer is geweest van zijn goed hart en weder olie gegeven heeft aan hen, die het vuurtje stoken, waarop zij zijn karakter verbranden'. (D. van der Meulen, Multatuli, p. 422.)

342 Houden we het dan maar bij deze oud-vaderlandse waarheid: 'Hoge bomen vangen veel wind.' Daarmee zou men kunnen bewijzen dat Multatuli, wat men verder ook van hem zeggen mag, verreweg de hoogste boom is van de nederlandse letterkunde, misschien wel van Nederland zonder meer. (E. du Perron, Multatuli en de luizen, Verzameld Werk van Du Perron, deel 4, p. 624.)

343 Hij bond de strijd aan tegen de regent en de andere hooggeplaatste knevelaars, uit hoogmoed als men wil, uit behoefte aan een bewijs voor zichzelf van zijn superioriteit, maar óók uit gevoel voor recht en billijkheid, uit medelijden voor de onderdrukte; een medelijden dat altijd in zijn aard lag. (E. du Perron, De man van Lebak, p. 332.)

344 Steeds weer hetzelfde: het genie berecht door de dorpsmaatschappij, de arend door de hoenders op hoenderhok-prestaties. (E. du Perron, De man van Lebak, p. 290.)

345 In zijn brieven blijkt duidelijk de *achtergrond* van zijn standpunten. Daarin komt hij aan het licht als de grote vrijegeest die hij werkelijk was. In zijn brieven is hij geheel of nagenoeg geheel zichzelf. Natuurlijk kon hij zeuren en klagen, ons irriteren door nadruk en herhaling – maar hij is er ook verbazend groot als zeldzaam moedig en zuiver mens. Ontroerend van menselijkheid in zijn verdriet, in zijn aanhanke-lijkheid, vriendschap en strijdbaarheid. (P. Spigt, Over Multatuli 19, p. 28.)

346 [...] wie heeft gelijk, de grote schrijver of het kleine land? (E. du Perron, *De man van Lebak*, p. 14.)

347 Natuurlijk blijft het waar dat niet alles uit zijn leven goed te praten is – bij wie trouwens wel? – en wie stelt dat hij beter ergens op een kantoortje had kunnen werken om ten minste vrouw en kinderen aan brood en onderdak te helpen, dat hij aan één vrouw genoeg had moeten hebben enzovoort, heeft zonder twijfel gelijk. Net als degene die opmerkt dat Gezelle beter niet verliefd had kunnen worden op Van Oye, dat Mozart wat minder aan muziek en fuiven en wat meer aan zijn kroost had moeten denken, dat de oude Goethe niet meer zo puberachtig hartstochtelijk verliefd had moeten worden [...], en dat Jezus met minder koppigheid en meer diplomatie langer had kunnen leven, en zijn moeder minder verdriet zou hebben gedaan. (P. Vermoor-
tel, *De schrijver Multatuli*, p. 78.)

Gezelle
Priester-dichter Guido
Gezelle viel op zijn leerling
Eugene van Oye

348 Voor ons, zegt Davidov, is hij de eerste strijder tegen de wortels van alle sociale kwaad, geboren uit het kapitalisme, zoals dat duidelijk tot uitdrukking kwam in het koloniale systeem en het imperialisme.

Multatuli is verwant met de grote humanisten en de mensen van de Verlichting uit de achttiende eeuw. Hij heeft de hoogst mogelijke moraal en strijdt met een Voltaireaans temperament tegen de dehumanisering van de maatschappelijke verhoudingen. Hij is er van overtuigd dat kennisverwerving vooral via kunst en literatuur de mensen en de sociale orde beter kan maken. Hij zelf is een voorbeeld, een levende encyclopedie. Te allen tijde zal hij naast de moralisten, utopisten, de mensen van de Verlichting en degenen die van rechtvaardigheid houden, een plaats hebben in het Pantheon van het menselijk verstand. (Nina Smeets-Sirakova, *Over Multatuli* 16, pp. 29-30.)

Nešo Davidov
Schreef het voorwoord in
de 1984 verschenen
Bulgaarse versie van *Max
Havelaar*

Voltaire was een invloed-
rijk Franse filosoof en
vrijdenker

Het geheel van de goden

349 Dertig jaar lang heeft *Max Havelaar* als betrouwbare informatiebron gegolden over Dekkers optreden te Lebak. Pas later, toen hij door zijn volgende, onge-
zouten publicaties een indrukwekkend aantal vijanden had gekregen, begonnen die de 'waarheid' uit te

Oplichter

Schreef onder andere
voor de *Ter Neuzensche*
Courant

Pastoor Godfried
Jonckbloet schreef een
zeer kritisch boek over
Multatuli

Voormalige ambtelijke
middelbare rang

zoeken. Het kon immers toch niet dat de 'dief, falsaris, knevelaar, machtsmisbruiker, leugenaar, beul voor zijn gezin, wellusteling en pooier', die hij inmiddels heette te zijn (in die opsomming vat Du Perron de belangrijkste aantijgingen van Multatulihater dominee Vos samen) het kon toch niet dat zó iemand ooit de nobele daad van Lebak had gesteld? (P. Vermoortel, *De schrijver Multatuli*, p. 69.)

350 'Ridderlyk en moedig', terzelfder tijd gloeiend 'van onverzadelyke eerezucht', zo typeerde Dekker zichzelf in zijn wereldberoemd zelfportret uit *Max Havelaar*. (P. Vermoortel, *De Schrijver Multatuli*, p. 66.)

351 'Den lof verkondigen van Multatuli's stijl ware water dragen naar den Oceaan. Is hij op dreef en behandelt hij eene stof die hij onder de knie heeft, dan wordt hij door geen enkelen Nederlandsche schrijver overtroffen. Misschien mocht ik zeggen: geëvenaard. Geen enkel Nederlandsch schrijver immers, Vondel uitgezonderd, bezit in gelijke mate als hij virtuositeit van sarcasme, diepte van gevoel, speelschheid en kracht van verbeelding. Voeg daarbij eene geheel ongemeene kunst van woordverbinding, van zinverbinding tevens, die hem het vermogen schenkt alles uit te drukken wat hij wil en gelijk hij wil, dan zal het u duidelijk wezen aan welke voortreffelijke eigenschappen ons gevoel ten overstaan der stillistiek van Multatuli zijne warmte, zijne groote warmte, ontleent.' (J. Péé, *Multatuli en de zijnen*, pp. 99-101. Citaat van G. Jonckbloet.)

352 Tevens nemen wij de vrijheid tot vervulling van de daardoor ontstane vacature tot tweeden Kommies aan Uwe Excellentie voor te dragen den Klerk bij de Kamer Eduard Douwes Dekker, die zich door bijzondere vlijt en werkzaamheid heeft onderscheiden, niet alleen, maar ook de ontbetwistbaarste bewijzen van vlugheid, doorzigt en kunde, in al hetgeen hem wordt opgedragen, heeft aan den dag gelegd. (vw 8, p. 77. Aanbeveling aan de gouverneur-generaal, jan. 1840, Dekker is dan 19 jaar.)

353 De mode om hem mooi en goed te vinden bestaat al een tijdje. In welingelichte kringen mag hij graag over de tong gaan. Hij wordt te pas en te onpas geciteerd, besproken, als voorbeeld genoemd, met anderen in verband gebracht, als voorloper bestempeld, enz. Gek genoeg vooral door mensen die eigenlijk niks van 'm moeten hebben. En dat is, ogenschijnlijk tenminste, een beetje vreemd.

Vroeger lag dat anders. Toen werd hij door de ene helft van het publiek op een voetstuk geplaatst en door de andere helft verguisd. Sinds hij op de Olympus belandde heeft hij alleen nog bewonderaars. (Oscar de Wit, *Over Multatuli* 18, p. 19.)

Op deze berg woonden de Griekse goden in grote luxe

354 [...] zodat je op den duur niet meer weet of je met hem instemt omdat hij het allemaal zo verschrikkelijk goed kan zeggen, dan wel omdat hij überhaupt gelijk heeft. (P. Vermoortel, *De Schrijver Multatuli*, p. 42.)

355 Iedereen die *Max Havelaar* gelezen heeft, en stellig ook menigeen die dat niet gedaan heeft, weet vermoedelijk wel dat Multatuli dat boek eind '59 heeft geschreven tijdens een verblijf in België, meer in het bijzonder in het Brusselse logement 'Au Prince Belge'. Dat gegeven spreekt zo tot de verbeelding omdat het in alle opzichten tegemoet komt aan de clichévoorstellingen die er zoal de ronde doen over de getourmenteerde, romantische kunstenaar: de schrijver zat daar moederziel alleen onder erbarmelijke omstandigheden ('totaal berooid en ten einde raad') op een somber zolderkamertje waar hij het boek in een geniale vlaag van woede in een paar weken tijd uit zijn vermagerde lichaam perste – clichés die nog grotendeels wáár zijn ook. (C. Offermans, *Over Multatuli* 22, p. 52.)

356 Lyrisch is het verslag van de secretaris der vereniging *Het Algemeen Stemregt* te Rotterdam, waar Dekker op 9 mei 1869 opgetreden is. Hij wijst op de gloeiende en effectvolle, ja betooverende schetsen van den grooten, onnavolgbaren spreker. Zijn boeiende taal perst tranen af, zijn voordracht is schitterend. 'Waar werd ooit de volksstem zoo zuiver gehoord en 's volks toestanden

zoo helder geschetst tegenover hoogere standen als hier?' Doch de verslaggever acht zich niet in staat om verder te gaan: 'Vergeef mij, lezer, dat ik hier afbreek! dat IK zwijg over den hoog begaafden volksman. Waar is de pen die beter dan de mijne zijn lof, zijn verdienste, zijne grootheid, in het licht stelle tegenover zoo vele nulliteiten, die hem gemarteld hebben!' (H. de Leeuwe, *Over Multatuli* 9, p. 48.)

- 357 Geheel beschouwd van huidig standpunt uit, moet men vaststellen: dat één gedeelte van Multatuli's arbeid inderdaad onkruid is – zoals Van Vloten lang geleden reeds schreef – een ander deel is onmiddellijk ontstaan uit en bestemd geweest voor zijn eigen tijdvak en heeft zijn taak dus gedaan; een verder gedeelte is volkomen opgenomen in onze beschaving, zoals voedsel wordt opgenomen door het lichaam. Doch een laatste deel ligt nog krachtig en krachtwekkend, en wacht op zijn tijd. Het is verheugend te constateren, dat de aandacht voor deze onontgonnen terreinen stijgende is: het is inderdaad onze taak, Multatuli niet langer te beschouwen als één der grote doden uit onze letterkundige geschiedenis, maar hem te lezen als één der grote levenden uit onze eigentijdse literatuur. (G. Stuiveling, *Over Multatuli* 10, p. 12.)

- 358 Dan deklasseren ze zichzelf tot hypocriete derderangs zedenmeesters van driehoog achter. En dan vooral word je je bewust dat er in een land waar iedereen er angstvallig voor waakt niet boven het bintje uit te komen, voor je verwonderde ogen zich een paradijsvogel verheft boven het doodgespoten benepen aardappel-loof van de ranzige roddel. En dat Multatuli te geniaal, te tegenstrijdig, te oorspronkelijk, en dat zijn werk te veelomvattend is voor dat soort benedenmaats gekakel. Je zou een genie als Shakespeare nodig hebben om dat in al zijn glans en gruwelijk menselijk falen voor ons te ontvouwen. (Jan Wolkers, *Over Multatuli* 19, pp. 34-35.)

- 359 Zij stellen vast dat Multatuli nogal eens mensen heeft vertrouwd die hem daarna in de steek lieten en bedrogen: Duymaer van Twist in 1856, Van Lennep in 1860,

d'Ablaing in 1865, Busken Huet in 1868, Van Vloten in 1875, en zij geloven niet dat dit alleen maar een naief gebrek aan mensenkennis kan zijn geweest. (G. Stuiveling, *Over Multatuli* 1, p. 2.)

360 Wij zijn geen volgers van Douwes Dekker. Een Multatuliaan is een onmogelijkheid, een onbestaanbare grootheid. Hoe kan men iemand volgen, wiens leer was dat men niemand volgen moet? Wie zich Dekker's discipel noemt, handelt tegen de wetten van zijn meester. Wie Dekker napraat, beledigt zijn nagedachtenis. Maar wij zullen allen graag erkennen, dat wij weinig dingen zeggen of denken, waarop zijn zeggen en denken geen invloed heeft gehad. (Frederik van Eeden, *De Nieuwe Gids* juni 1887, p. 274.)

Frederik van Eeden, arts en schrijver, getrouwd met een dochter van aartsvijand Van Vloten. Multatuli en Van Eeden bewonderden elkaar

361 Nu is ook hier *much truth* in, maar het grappige is dat, wanneer men de zelfbeschrijving in de *Havelaar* herleest, men óók veel zelfkennis ontmoet: de opmerkingen dat Havelaar 'een vat vol tegenstrijdigs' was; 'vlug van begrip, etc., en dikwijls toch begreep hij de eenvoudigste zaak niet, die een kind hem had kunnen uitleggen'; 'vol liefde voor waarheid en recht, verwaarloosde hij menigmaal zijn eenvoudigste naastliggende verplichtingen'. Het staat er; en dat hij een 'dichter' was, op zichzelf al bijna synoniem van 'gek'; en tenslotte: '**Havelaar was excentriek**'. Dit laatste geeft Multatuli toe, zelfs de latere die met handen en voeten vecht voor Havelaar's reputatie, omdat daarmee de Havelaarzaak schijnt te zullen vallen of staan. (E. du Perron, *De man van Lebak*, p. 197.)

362 Misschien is Indië dan een onafhankelijke staat geworden, en prijkt het beeld van Multatuli, den man die niet onfeilbaar was – want hij was een mensch – maar, die dan als een der baanbrekers van den vooruitgang beschouwd wordt, misschien prijkt *zijn* beeld dan voor het gebouw der Indische volksvertegenwoordiging. (VW 18, pp. 307. Jan Versluys in een artikel in *Het Schoolblad*. 1876.)

Jan Versluys was docent wiskunde, bewonderaar van Multatuli en mede-initiatiefnemer van het Huldeblijk, wat Multatuli niet waardeerde. Versluys bleef Multatuli verdedigen

Medio maart 1882 verscheen een ‘Circulaire ten behoeve van het bijeenbrengen van een kapitaal ter hulding van Multatuli.’

Amsterdam, Maart 1882.

Landgenooten!

Het is ruim vijf en twintig jaar geleden dat de Assistent-Resident van Lebak, E. Douwes Dekker, zijn ontslag nam uit 's lands dienst, om de belangen der verdrukte bevolking van Insulinde te kunnen voorstaan.

Eene goede maatschappelijke betrekking, het vooruitzicht op eene schitterende loopbaan, bracht hij ten offer aan zijn gevoel voor recht.

Zonder fortuin, zonder steun ging hij eene onzekere toekomst tegemoet. Door medewerking, noch berusting wilde hij medeplichtig zijn aan wanbestuur.

En, dat er wanbestuur bestond, de tegenwoordige toestand van Lebak, ontvolkt door hongersnood en koortsepidemie, bewijst het opnieuw.

Gij weet hoe de ontslagen Assistent-Resident, nadat zijne pogingen om zonder openbaarheid verbetering te verkrijgen vruchteloos waren gebleken, als Multatuli een beroep deed op de natie, hoe zijn ‘Max Havelaar’ vóór 22 jaar eene rilling deed gaan door den lande.

Wie vóór hem had zóó gesproken, zoo krachtig en overtuigend de belangen bepleit van de 30 miljoen bewoners der Nederlandsche koloniën aan den evenaar?

Reeds door dat boek zou de schrijver zich aanspraak hebben verworven op de dankbaarheid van ons volk.

Maar hij, wiens ziel niet lijdzaam is onder onwaarheid en onrecht, kan niet volstaan met één protest.

Onvermoeid is ‘Multatuli’ opgetreden waar zijn plicht hem riep. Met open vizier bestreed hij voor-

oordeel en bekrompenheid, waar hij die meende te ontmoeten.

Keer op keer beproefde hij in zijne vertoogen over 'Vrijen Arbeid' den goeden weg te wijzen aan de bestuurders van Nederlandsch Indië. Met vlijmende scherpste stelde hij de slechte elementen van ons volk in Droogstoppel, Kappelman en de Kopperlith's ten toon. Bezieling trachtte hij te geven, en nieuw leven te wekken door het zaad zijner 'Ideën' te zaaien. Met hoe menige fijngevoelde schets, hoe menig verheven dichtwerk, heeft hij onze letterkunde verrijkt.

Krachtig was dan ook de invloed, in verschillende richting door hem uitgeoefend. Overal drong zijn stem door. Maar toch, in zijnen strijd stond hij veelal alleen. Te weinig openlijke blijken van erkenning en waardeering vielen hem tegenover veel miskenning ten deel.

Laat dat van nu af anders zijn. Laat eene daad van nationale dankbaarheid den levensavond van 'Multatuli' verhelderen. Tot dat doel komen wij uwe medewerking vragen. Allen die achting gevoelen voor Havelaar's pogen, die 'Multatuli' huldigen als den voorstander van geestesvrijheid, of dankbaar den dichter gedenken, noodigen wij uit daarvan blijk te geven.

Wij meenen dat dit geschieden moet metterdaad door het bijeenbrengen van een kapitaal. Hem, die door zijn ontslag geldelijke middelen prijs gaf, willen wij althans *die* opoffering, zooveel nog mogelijk is, vergoeden. Wij willen hem in staat stellen tot het einde toe zonder geldelijke zorgen zijnen levensstrijd te strijden; hem bewaren voor de gedachte, hen die hij lief heeft, onverzorgd achter te laten.

Omtrent den daartoe te kiezen vorm behouden wij ons eene nadere beslissing voor, zoodra het bedrag der bijeengebracht [sic] gelden ons bekend zal zijn.

Elk van ons is bereid uwe bijdragen in ontvangst te nemen.

Uwe namen zullen in een, den Heer Douwes Dekker aan te bieden album vereenigd worden.

Kappelman is een personage in Minnebrieven, de doorsnee bekrompen, benepen, zelfzuchtige burgerman

Ouwetyd & Kopperlith is de naam van het kantoor op de Keizersgracht te Amsterdam waar Wouter kwam te werken. Deed in 'katoentjes' net als het bedrijf Van de Velde waar Multatuli als jongeling werkte

A.A. Backer Overbeek, *Gep. Luitenant-Kolonel van den Geneeskundigen Dienst in Oost-Indië*, te Oosterwijk.

P.A.M. Boele van Hensbroek, *Uitgever*, te 's Hage.

C. Bisschop, *Kunstschilder*, te 's Hage.

Mr. Joan Bohl, Keizersgracht, te Amsterdam.

S.J. Bouberg Wilson, *Directeur der Tooneelschool*, te Amsterdam.

C.J.H. van den Broek, *Oud-Zeeofficier*, te Middelharnis.

J.A. van den Broek, *Lector aan de Indische Inrichting te Delft, Oud-Controleur van het Binnenlandsch Bestuur in Oost-Indië*, te Delft.

P.M. Bos, *Lid der Prov. Staten*, te Zijldijk, Groningen.

Dr. H. Brongersma, *Directeur der H.B.S.*, te Haarlem.

Dr. Vitus Bruinsma, *Leeraar aan het Gymnasium*, te Leeuwarden.

A. Collard, *Oud Luitenant-Kolonel van het Nederl. Indisch Leger*, te Breda.

Dr. W. Doorenbos, *Leeraar aan de H.B.S. met 5-jarigen cursus*, te Amsterdam.

E. Douwes Dekker, *Directeur van de Nederl. Indische Levensverzekering-Maatschappij*, te 's-Hage.

Dr. J. Ensing, *Geneesheer op den Burg*, Texel.

Enz. enz.

In totaal ruim zeventig mensen.

(Fragment 363. VW 21, pp. 802-805.)

Multatuli – De bekritiseerde

188

Inleiding

Als je in de Canon van de Nederlandse literatuur tot beste schrijver van ons taalgebied wordt verheven en als je debuutroman Max Havelaar alle andere werken achter zich laat, dan moeten er mensen zijn die je werk hogelijk waarderen. Dat Multatuli als mens zo persoonlijk met dat talent is verweven, is een bron van eeuwige discussie, twist en moddergooien. Deugde de man als mens? En is dat iets anders dan deugen als schrijver? Wat weer iets anders is dan voldoen aan de eisen die gesteld worden aan denkers, vooruitlopers, dwarsliggers en klokkenluiders. En hoe presteert Multatuli als je hem langs de meetlat legt van trouwe echtgenoot, zorgzame vader, beste vriend of geliefde collega?

Dit zijn dezelfde woorden als die welke hoofdstuk 14 inleiden. Ze zijn evengoed van toepassing nu we de tegenstanders aan het woord laten, ex-vrienden, de geschoffeerde zwartrokken, gekrenkte familieleden en critici van allerlei pluimage.

Van Vlotens *Onkruid onder de tarwe*, verscheen tijdens Multatuli's leven en betekende het einde van zijn schrijversloopbaan. Het knakte hem omdat Multatuli vond dat hij zich niet kon verdedigen, daar de aanvallen ook zijn gezin, met name Tine betroffen. Van Vloten lijkt jaloers op het succes van Multatuli. Hij vindt dat Multatuli op een 'belachelijke en ongerijmde wijze' wordt opgehemeld.

Ook na zijn dood werd er nog flink geageerd. Er moest territorium beschermd worden. Zo publiceerde in 1909 de Vlaamse pastoor Van Hove, *Multatuli de Mensch, de Denker, de Schrijver*. Het was een waarschuwing aan de katholieken om Multatuli

Annetta Post van Leggelo

toch vooral links te laten liggen. Zie het slotfragment van dit hoofdstuk.

Multatuli's schoondochter, Annetta Douwes Dekker-Post van Leggelo kwam in 1939 met haar boekwerk *De waarheid over Multatuli en zijn gezin*. Ze had een advocaat in de arm genomen om het allemaal uit te zoeken. Deze Salco Tromp Meesters rijdt, werkend aan zijn opdracht, met kerst de Rijn in en verdrinkt. Post van Leggelo wilde haar man, de overleden Edu, rehabiliteren. Ze rondde het onderzoek af en publiceerde het boek ook als antwoord op publicaties van Julius Pée en Menno ter Braak. Haar boodschap was dat Multatuli niet deugde en een ramp was voor zijn gezin!

Eind vorige eeuw heeft Maarten 't Hart Multatuli de maat genomen en hem op een aantal terreinen te licht bevonden.

Aart Veder schrijft Van Lennep in 1862 uit de buurt te blijven van Multatuli. Hij waarschuwt zijn vriend met de woorden:

Het zijn mannen die de ongunstige zijden van het vrouwelijk karakter bij de hunne gevoegd hebben, grillig, overgevoelig, buitensporig in hunne eischen van vriendschap en opoffering, in 't kort er is op den duur niet met hen om te gaan, of men moet altijd opzitten en pootjes geven. Houd hem dus voortaan op een eerbiedigen afstand. (Fragment 364. VW 24, p. 583.)

Narcissus, jongeling uit de Griekse mythologie die verliefd werd op zijn eigen spiegelbeeld

Rudolf Carel d'Ablaing van Giessenburg
Een uitgever (Meyer) van Multatuli

365 Multatuli is een moderne Narcissus. Hij is zoo verliefd op zich zelf dat hij zijne gebreken als begaafdheden aanmerkt. Peinzen doet hij nooit; zijn zeer ontvankelijke geest dartelt, en stoeit met de indrukken die hij ontvangt. Zijn pen geeft terug de beelden die daaruit geboren worden. Bijna uitsluitend met zich zelf bezig bestaat het grootste gedeelte van zijn arbeid uit het likken van zijn portret en het oppoetsen van den breedten vergulden lijst dien hij zelf er om gemaakt heeft.

(VW 13, pp. 33-34. Uitgever d'Ablaing.)

366 Evenmin aan twijfel onderhevig is de waarneming dat de toon van Multatuli's geschriften zendingsdrift verraadt. Men behoeft bovendien slechts een paar willekeurige bladzijden van hem te lezen om op de boosaardige verdenking te komen dat dít zijn eigenlijke boodschap is: hij, Multatuli, is temidden van een door de leugen totaal gecorrumpeerde wereld de laatste onbaatzuchtige hoeder van de Waarheid, de lijder in dienst van de mensheid, wiens taak het niet enkel is Insulinde te verlossen, maar de leugen als zodanig uit te roeien. (C. Offermans, *Over Multatuli* 18, p. 32.)

367 Neen, het publiek was niet onbescheidener of klein-geestiger dan gewoonlijk. Multatuli zelf drong zich op, altijd sprak hij over zichzelf, presenteerde zichzelf, en wel als... held, apostel, uniek en universeel genie, onbaatzuchtige zelfopofferende heilige, te groot voor deze aarde en ver verheven boven gewone aardwormen, mensch geheeten. Hij stelde zich boven en buiten de, door die kleinen gehuldigde, moraliteit. En hoe meer hij zoo sprak, des te meer vroeg men naar daden, die zijne aanspraken op zielegrootheid en verheven roeping legitimeerden. (E. Francken, *Over Multatuli* 6, p. 44. Artikel in de NRC. 6-1-1871)

368 Toen ik mij er toe zette om de nagedachtenis van mijn echtgenoot te zuiveren van de blaam, daarop geworpen door het boek van dr. Pée, heb ik niet kunnen vermoeden, dat mijn werk zou uitgroeien tot een betrekkelijk omvangrijk boekdeel. Het bleek mij al spoedig, dat ik niet alleen zou hebben te strijden tegen een in een Vlaamsch gehucht huizenden hoogbejaarden heer, die zijn levensavond niet beter meende te kunnen besteden dan door de verspreiding van lasterlijke aantijgingen tegen de kinderen van den door hem zoo blind vereerden schrijver en mensch Douwes Dekker. (A. Douwes Dekker-Post van Leggelo, *De waarheid over Multatuli en zijn gezin*, p. 46o.)

369 Door hem daarentegen als een soort van profeet voor te stellen – gelijk dat onlangs door Vosmaer geschied is – helpt men én hem zelf slechts te verder van 't

Motto van Multatuli's
Ideeën was : *Een zaaier
ging uit om te zaaien.*
Vosmaer noemde zijn
studiën over Multatuli's
werken *Een zaaier*. Van
Vloten reageerde daarop
met *Onkruid onder de
tarwe*

spoor, én geeft anderen tot allerlei begripsverwarring
en averechtste voorstellingen aanleiding. Een 'zaayer'
is hij ongetwijfeld, doch van niet weinig onkruid onder
zijn tarwe, en 't is van 't hoogste belang, dat wel in 't
oog te houden, en zich niet het een met het ander voor
hetzelfde voedzame graan in de hand te laten stoppen.

(VW 17, p. 197. Van Vloten over Multatuli.)

- 370 Ik vind die walm van bewondering die opstijgt uit de
geschriften van Du Perron, Stuiveling, Spigt, Brandt
Corstius, Hermans, Paul van 't Veer en zoveel ande-
ren, weinig Multatuliaans. Toen mij in 1987 gevraagd
werd, naar aanleiding van het honderdste sterfjaar en
ten behoeve van een Multatuli-standbeeld, om een bij-
drage voor een herdenkingsboek zag ik voor me hoe er,
net zoals in 1950 geschiedde, een boekje zou verschij-
nen vol obligaat-bewonderende stukjes. In dat boekje
staat bijvoorbeeld een stukje van Vestdijk, later ook
opgenomen in de bundel *Zuiverende Kroniek*. Daarin
staat geen verstandig woord over Multatuli. Dat korte
essay is, het spijt me, ik weet geen ander woord: gezijd.

(M. 't Hart, Over Multatuli 25, p. 12.)

- 371 Mevrouw E D Dekker bevindt zich thans ook te Mi-
laan. Zij vertrok Zondag den 1 July met hare beide
kinderen derwaart, na drie maanden bij mij te hebben
geloogerd. Haar man schijnt, zijn pseudoniem Multa-
tuli getrouw, nu hij toch reeds zooveel gedragen heeft,
maar voor goed den bedelzak opgenomen te hebben.
Dat is gemakkelijker avontuurlijker en intressanter
dan als de eerste de beste te werken voor zijn brood.
Gouverneur Generaal van N.I of landlooper, – welke
andere keus is er voor een genie dat zoo ver boven den
tegenwoordigen maatschappelijken ontwikkelingstoe-
stand verheven is, als Max Havelaar? - (VW 11, pp. 630-631.

Uitgever d'Ablaing in een brief uit 1866)

- 372 Waarom zouden wij Multatuli bewieroken? Dan han-
delen wij toch allermint in de geest van Multatuli? In
Idee 639 zegt hij: '**Domme lof walgt den Meester**'.
Door het hele werk heen vinden wij uitspraken waarin
hij zich vol verontwaardiging keert tegen degenen die

Nederlands Indië

hem zoals hij zegt ‘**beschuldigen van mooi-schryvery**’. Het is niet in de geest van Multatuli gehandeld om hem te bewonderen om zijn prachtige stijl. Brom’s opmerking: ‘We mogen van hem zeggen wat we willen, één woord blijft het eerste en het laatste: hij kan schrijven zoals geen Nederlander heeft geschreven’, is vanuit Multatuli gezien een vorm van laster. (M. ’t Hart, Over Multatuli 25, pp. 12–13.)

- 373 Waarom niet erkend dat hij, bijvoorbeeld in de Milioenen-Studiën, de plank ver mislaat. Waarom niet toegegeven dat hij op het gebied van de exacte wetenschappen, die hem zo na aan het hart lagen zoals hij zelf altijd beweert, stevast blundert? Waarom niet onder ogen gezien dat al wat hij schreef over etymologie behoort tot het genus apekool? Volgens Hermans is het ‘kleingeestig’ om blunders uit zijn werk bijeen te zoeken, daar uit het werk van buitenlandse schrijvers ook gemakkelijk flaters bijeengezocht kunnen worden. Daar zit iets in, maar wat bij Multatuli hindert is niet dat hij blundert, maar dat hij blundert als ‘koning der snoevers’. Zijn flaters zijn onuitstaanbaar omdat hij ze stevast overdonderend pretentius brengt. (M. ’t Hart, Over Multatuli 25, p. 13.)

- 374 [...] en daarom ben ik ook geen echte Multatuliaan, hoogstens een Multatuliaan nieuwe stijl, welke nieuwe stijl mijns inziens overigens al in het werk van Saks en Brom te vinden valt. Maar wie weet, na elk deel van het *Volledig werk*, was ik tot heden al meer voor hem gewonnen. Nog zo’n vier delen schat ik, dan heb ik mij geheel tot hem bekeerd, dan ben ook ik Multatuliaan. Maar lid van uw genootschap kan ik nooit worden. In 1884 schreef hij over Ibsen: ‘Ik beklaag den man als hy nog altyd denkt met schryvery iets te kunnen bereiken. Z’n ergste vyanden, of liever de taaiste tegenstanders van z’n zaak zyn de toejuichers, de mooivinders.’ U bent een vereniging van toejuichers en mooivinders, dus in zijn woorden ‘**de ergste vyanden, of liever de taaiste tegenstanders van z’n zaak**’. Van zo’n genootschap kan mijns inziens een fatsoenlijk Multatuliaan dus nooit lid worden. (M. ’t Hart, Over Multatuli 25, p. 18.)

J. Saks (echte naam Pieter Wiedijk) en Gerard Brom publiceerden over Multatuli

Henrik Ibsen, toneelschrijver en dichter

375 Met Multatuli's biograaf Paul van 't Veer maakte ik wel eens zeiltochten, en tijdens die reizen werden we niet moe allerlei bizarre anecdotes uit Multatuli's leven op te halen. Zijn actie tegen de regent van Lebak bijvoorbeeld, een regent die in zekere zin hetzelfde deed wat Dekker zijn hele leven bijna gedaan heeft, namelijk op te grote voet leven en goederen en diensten in ontvangst nemen zonder daarvoor te betalen. Nu liet die regent af en toe iemand die niet met goederen en diensten over de brug kwam vermoorden. Dat heeft Dekker nooit gedaan, hoogstens liet hij een keer een rijke Chinees arresteren die hem geen geld wilde geven – dit in navolging, denk ik soms, van de aanvoerder van de Griekse opstand tegen de Turken, Alexander Ypsilanti, die de gewoonte had rijke Grieken te gijzelen die hem geen geld wilden geven om zijn nobele daden te financieren. En net als die regent vond Dekker dat die dingen hem toekwamen, dat rijkdom geheel strookte met zijn aard en dat het pure lafhartigheid van zijn landgenoten was dat ze hem dat geld niet verschaften. Hij is zelfs bereid de publicatie van de Havelaar tegen te houden, als men hem een hoge functie, een ridderorde en een hoop geld geeft. Als er een foto van hem gemaakt moet worden moet hij 'vomeren'. Hij loopt naar de politie om zijn eigen zoon wegens moord aan te geven. Als men geld bijeenbrengt voor zijn gezin op zodanige wijze, dat hij niet eens in de gelegenheid wordt gesteld dat geld over de balk te gooien, wordt hij woedend. (Karel van het Reve, *Over Multatuli* 16, p. 2.)

Overgeven

376 Inderdaad, zijn hartstocht kent geen grenzen. Zijne oordeelvellingen over anderen gaan wij voorbij, ze zijn al te bittere vruchten van den fellen haat, die, als een voortvretende kanker zijn oordeel bedreft, zijn zin voor waarheid en recht verteert. De uitbarstingen daarvan bederven, uit letterkundig oogpunt, zijne geschriften; ze zijn zóó hevig, dat ze den goeden smaak beleedigen. Maar ook zijne ijdelheid is onbegrensd: zij wordt bijna monomanie. Hij, die optreedt als de pleitbezorger van den Javaan, hemel en aarde tot getuigen roept bij diens lijden, hij kan zoo weinig zichzelf vergeten, dat hij, door ijdelheid ten eenenmale zijn idée fixe ver-

Op één punt toegespitste waanzin

Waanidee of obsessie

getend, recht eischt, herstel van gekrenkte eer, vergoeding voor ondergane straf – in de eerste plaats voor zijn eigen persoon. (E. Francken, Over Multatuli 6, p. 44. Stuk uit de NRC 6-1-1871.)

194

Multatuli verknijpt

- 377 *U heeft uw biografie als titel meegegeven, De Raadselachtige Multatuli. Is hij voor u in de loop der jaren, nu er steeds meer documenten verschenen en studies over hem gepubliceerd zijn, minder raadselachtig geworden?*

Hoe meer je over hem hoort of van hem leest, hoe meer tegenspraken er in dat leven lijken te bestaan. Je krijgt geen hoogte van hem. Nee, ik ben blij dat ik hem nooit in levende lijve gekend heb, want voor veel mensen is hij buitengewoon onaangenaam geweest: hij was erg onberekenbaar. Als persoon kon hij vreselijk tegenvallen. Zo schreef Mina Kruseman bijvoorbeeld: 'Hoe kan zo iets ordinairs, zo iets moois schrijven!' Nu was die Mina Kruseman zelf ook een rare. (O. Praamstra, Over Multatuli 35, p. 28. Interview met W. F. Hermans.)

- 378 Welnu, ik kan nu bewijzen dat *gij* gelijk hadt, toen *gij* partij trokt voor een boekennaam, maar dat *ik* gelijk heb, wanneer ik (Multatuli zeer hoog stellende) Douwes Dekker een *Ellendeling* noem. Dat lage schepsel weet van boosaardigheid geen raad en intrigeert op de gemeenste manieren om mij te gronde te richten. Nooit kan Douwes Dekker mij vergeven dat ik Multatuli *alleen* bewonder, en den *man* veracht wiens *werk* ik zóó hoog stel. (O. Praamstra, Over Multatuli 33, p. 54. Brief van Mina Kruseman aan James Cohen Stuart. 1875.)

- 379 In de *Ideeën* vond ik veel te bewonderen, met name de polemische stukken, veel ook wat ik geneigd was over te slaan, de zeven-en-vijftig* grafschriften op Thorbecke bijvoorbeeld, veel dat mij hevig ergerde, met name de snoeverijen, waarvan ik als meest verbazingwekkende de opmerking uit idee 790 aanstreepte: 'Een present-exemplaar van m'n ideeën zou nuttig zijn voor Plato, die misschien de onkosten van z'n akedemie-reis naar 't mystiek Egypte had gespaard, indien hy wat eerder geweten had dat de waarheid eenvoudig is', veel ook dat mij met gêne vervulde, bijvoorbeeld

Mina Kruseman zorgde voor de uitvoering van Multatuli's toneelstuk Vorstenschol waar in ze zelf de hoofdrol speelde. Ze kregen ruzie over haar rol, Multatuli vond haar slecht acteren

James William Cohen Stuart, advocaat, bestreed Multatuli na aanvalke-lijke lof

* Het gaat in werkelijkheid om honderdzeven grafschriften

de uitroep in idee 285: 'Och, ik ware zo graag thuis geweest op den verjaardag van m'n jongste kind. Was dat te veel gevergd, Nederlanders?' Bij mij thuis zouden ze dat soort uitlatingen getypeerd hebben als het 'schreien van krokodilletranen'. Als hij verderop zegt dat hij het verdrietig vindt dat de firma De Ruyter-Van Lennep geld ontvangt dat met Max Havelaar verdiend wordt, en dat hij van dat geld 'n paar jaar had kunnen leven met vrouw en kinderen 'en daarbij thuis was geweest op den verjaardag van myn kleine Nonnie' denk ik op mijn beurt: 'Maar niemand belette hem toch naar huis te gaan? Bovendien: het is altijd goedkoper om samen met vrouw en kinderen te leven dan apart. Bij een LAT-relatie heb je twee huizen nodig, wat altoos duurder is. Dus wat is dit voor gezeur?' (M. 't Hart, *Over Multatuli* 25, pp. 8-9.)

380 'Een vernietigend verweer tegen *Onkruid onder de tarwe* heeft hij niet geschreven, voor Multatuli in zijn beste dagen zou zoiets geen enkel probleem zijn geweest'. Dat weet ik zo net nog niet. Er was tegen Van Vloten niet veel in te brengen, en Dekker was, bij al zijn geldzucht en grootheidswaan, een eerlijk man. Hij was niet iemand die allerlei kromme redeneringen bijeenzoekt om tot elke prijs met Van Vloten te kunnen polemiseren. Op het zeer redelijke en zeer kritische stuk van Herman des Amorie van der Hoeven in het *Bataviaasch Handelsblad* van oktober 1860, wel degelijk gepubliceerd in Multatuli's beste dagen, heeft hij ook nooit gereageerd. Ook tegen dat stuk was niet veel in te brengen. (K. van het Reve, *Over Multatuli* 18, p. 66. Reactie op ci-taat van A. Jongstra.)

Broer van Abraham, Dekkers beste jeugdvriend die op 27-jarige leeftijd stierf. Herman ondersteunde Multatuli

381 Een onuitwischbare vlek is, dat hij zoo met liefde voor Tine & kinderen gepraald, en toch eigenlijk zoo weinig om hen gegeven heeft. Tine had hem geen kwaad gedaan! Dat hij zich weleens met een ander afgaf, was een fout en meer; dat hij een ander – hier namelijk jufvr. H.S. – op hare beurt niet verliet, is m.i. geen fout. Ook verstootte hij Tine wel niet precies; hij sloeg haar niet (of 't moest eens in ongelukkige drift zijn geweest, maar in elk geval onbeduidend: zoo kreeg jufvrouw H.S. ook

Hamminck Schepel, Mimi

weleens een tik: 't slimst was D. zelf er dan aan toe!), hij mishandelde haar niet. En wat zij te lijden heeft gehad door hem, heeft hij zeker niet minder te lijden gehad door zichzelf. Een bagatel kan hem nerveus, ongelukkig, wantrouwend, boos, onregtvaardig, hard maken; een bagatel kan hem opbeuren en week maken. Hier is geen pijn op te trekken. Hij is de slaaf van zijne indrukken. (O. Praamstra, *Over Multatuli* 33, p. 62. Citaat van Marie Anderson.)

Kleinigheid, onbeduidende zaak

- 382 'Ik ben niet wel', erkent hij ten laatste dan ook zelf; 'maar wát me scheelt, weet ik niet'. – Niets anders, geloof mij, dan de noodige kalmte en wat gezond verstand, om tot een juist bezef [sic] van de wereld om en in u te komen, en uw verhouding tot de eerste, naar waarheid, en niet naar een zelfvergodende geniale overspanning, u zelf en anderen te leeren voorstellen. Ziedaar het eenige wat u 'scheelt', en wat u van 't oogenblik af gescheeld heeft, dat gij u, in uw jongensdagen, zijt gaan opdringen, uwe 'ongewoonheid' niet te moeten beheerschen, maar, naar hare grillen en invallen, in uw vermeende 'zedelijke overmacht', alles in de wereld te mogen regelen of liever in de war sturen, uw eigen huiselijke aangelegenheden in de eerste plaats. (Jos Paardekooper, *Literatuur*, jaargang 5, p. 212. Van Vloten in een artikel in *Het Schoolblad*)

- 383 Ook heb ik slechts een zéér klein deel van de in mijn bezit zijnde 'Multatuliana' willen benutten om tegen den vader van mijn echtgenoot te getuigen. Waar ik hem aanviel, was ik hiertoe genoodzaakt door zijn houding tegenover zijn kinderen en de valsche conclusies, die daaruit getrokken zijn door menschen, die geheel en al onkundig zijn van de wezenlijke beweegredenen, welke Multatuli bezielde in zijn redeloozen haat tegen zijn zoon en zijn dochter. (A. Douwes Dekker-Post van Leggelo, *De waarheid over Multatuli en zijn gezin*, p. 462.)

Alles van, en wat betrekking heeft op, Multatuli, zoals brieven, boeken, foto's, brochures

Kaft 'schets' van Jozef Van Hove

Destijds voor 15 cent te koop

In België 25 centimen

MULTATULI, De Mensch, de Denker, de Schrijver.
Door Eerw. Heer J. van Hove
Leraar aan Sint-Norbertusgesticht

Het zij voorop gezegd dat ik deze verhandeling niet schrijf om het lezen van Multatuli's werken te bevorderen. Wel integendeel; daar ik meen dat er in heel de Nederlandsche Letterkunde geen gevaarlijker schrijver bestaat, voor wat den godsdienst betreft niet alleen, maar ook alle goede beginselen. Multatuli is een afbreker, geen hervormer, en daarom is bij hem weinig of niets goeds te leeren. Een hervormer zet iets in de plaats van 't afgebrokene – en zoo kan hij doorgaans eenig nieuw licht aanbrengen – maar een afbreker als Multatuli misprijst en verguist al wat ons heilig is, en in de plaats geeft hij ons niets dan zijn dweepzucht en spotlust.

Ik zeg dat die schrijver gevaarlijk is. Wel ja! maar niet omdat zijne bewijsvoeringen zoo stevig zijn – 't zijn eerder schijnwijze praatjes, à la Voltaire – maar wel omdat hij, misschien beter dan welke Nederlandsche schrijver ook, de taal weet te kneden en te vormen tot een belichaming van zijne gedachte, en daarom den gewonen mensch aangrijpt en meevoert. Meevoert, naar waar? Naar hier en ginds en overal, om hem met alles en iedereen te leeren spotten.

Multatuli is dus een *afbreker*, geen hervormer. Hadde hij zich als hervormer willen aanmelden, dan had hij een *stelsel* moeten opbouwen, maar hij was de gezworen vijand van *alle* stelsels.

Multatuli is *godloochenaar*. God is voor hem eene hersenschim uitgedacht door de menschen, uit bange vrees of uit heerschzucht. De Voorzienigheid Gods ziet hij niet, wel integendeel.

De Veropenbaring neemt hij niet aan, omdat ze niet aan hem – Multatuli – gedaan werd. Wat kan het hem baten dat God zijn wil aan *anderen* openbaarde? – Eene zedenleer kent hij evenmin, of, toch wel. 'Als er een God bestaat, zegt hij, dan wil hij zeker dat wij hem dienen door genieten. Het genot is deugd,

en niets geeft meer genot dan liefde.’ En merk wel op: als hij spreekt van genot, dan bedoelt hij een louter zinnelijk genot. Immers de ziel, evenals God, is slechts eene hersenschim en behoort tot de wereld der ‘buitenissigheden’, gelijk hij dat uitdrukt.

De mensch is een stoffelijk organisme, anders niet.

Multatuli is een *opstandeling* in de maatschappij. Hij staat op tegen hare wetenschap, tegen hare godsdienst en hare zedenleer, tegen hare wetgeving, tegen haar onderwijs, tegen al hare instellingen. ’t Is alles uit den booze. Een geleerde is voor hem een heel bekrompen mensch en de gedachte alleen aan een braaf, deftig burger werkt op hem als een braakmiddel.

Multatuli is een *zelfaanbidder*. Hij stelt zichzelf aan als een goed mensch bij uitnemendheid, als een martelaar, – en, zoo er een God bestaat, dan moet deze zich aan hem – Multatuli – spiegelen. Dat zegt hij uitdrukkelijk in zijn brieven.

Als *prozaschrijver* weet Multatuli zijne gedachten nauw vast te klinken in de taal. Deze, zijn taal, is gemakkelijk, smedig, licht en steekt af tegen de meest verspreide deftig-stijve Nederlandsche schrijftaal van dien tijd.

Wars is zij van alle schoolschheid en stijfheid. Dan, Multatuli is ook een echt mooi-schrijver. Hij weet mee te slepen, te begeisteren. Zijn eerste echt litterair werk en tegelijk zijn meesterstuk ‘Max Havelaar’ is en zal blijven een degelijk letterstuk in de Nederlandsche letterkunde.

Als *dichter* – althans in verzen – is Multatuli niet veel beduidend. Hij had een afschrik van alle dichterlijke-geëikte taal en van een anderen kant heeft hij nooit de nieuwe literatuur van ’80 begrepen. Gedacht en beeld was bij hem alles; voor taalmuziek schijnt hij nooit vatbaar geweest te zijn.

Alvorens nu eenige brokken uit Multatuli’s werk aan te halen – waaruit ten overvloede zal blijken wat wij reeds over hem komen te zeggen – is het noodig zijn fel bewogen leven, althans in vogelvlucht, te

Door Multatuli geïntroduceerd woord voor het bovennatuurlijke. Metafysica bestaat niet, dat is buiten het zijn, wat niet is, bestaat niet

Mimi

overzien. Het zij al op voorhand gezegd, dat het weinig verkwikkends biedt. Voorbeelden ter navolging zijn er bitter weinig of in 't geheel niet in te vinden. Dit leven is ons slechts voor goed bekend geworden, sinds Multatuli's weduwe Mevr. Douwes-Dekker-Haminck-Schepel de meeste zijner brieven uitgegeven heeft in 12 delen. 't Eerste deel verscheen in 1891.

Het wordt wel eens misplaatst gevonden het particuliere leven van een schrijver uit te pluizen en hem alzoo van zijn voetstuk neer te halen. Gaarne stem ik daarmee in, maar nochtans als dat leven door zijn eigen schriften aan den dag gebracht wordt, kan men het niet meer onaangeroerd voorbijgaan.

Dan, ware Multatuli alleen als mooischrijver gewaardeerd geworden, liefst liet ik heel zijne levensgeschiedenis van kant, maar hij wordt ook opgehield als een groot denker, een edelaardig mensch; er zijn er die hem met eerbied 'Mijn Meester Multatuli' noemen – en daarom acht ik het volstrekt noodig – als *Katholiek* mij richtende tot *Katholieken*, den man te doen kennen zooals hij is, zooals ook niet-katholieke en niet-geloovig-protestantse schrijvers hem thans voorstellen, opdat zijn beeld niet langer prijke op een voetstuk waar het niet op past. Multatuli-mooischrijver, ja! en ik geef hem een eersesaluut; Multatuli-diep-wijsgeer en edelaardig man... dat is wat anders.

(Fragment 384. J. van Hove, Multatuli, De Mensch, de Denker, de Schrijver, pp. 3-7.)

Multatuli – De jongen: Woutertje

200

Inleiding

Is *Max Havelaar* het bekendste werk van Multatuli, voor veel Multatulianen is *Woutertje Pieterse* ook een hoogtepunt. Verstoep in de zeven bundels *Ideeën*, en tegen de zin van Multatuli, is na zijn dood, eerst door zijn tweede vrouw Mimi, het verhaal rondom Woutertje uit *Ideeën* ‘gezeefd’ en als apart boekwerk uitgebracht. Dit is daarna nog vaker gedaan want wat hoort er nu wel of niet bij? De uitweidingen, die Multatuli in zijn *Ideeën* vermeldde, waren een onderdeel van zijn gehele werk. Je kon dingen niet ‘losknippen’. Men deed het gelukkig toch. En hoewel Multatuli beweerde dat Woutertje niet biografisch was, weten we dat het wel heel veel biografische elementen bevat. De onbevangen Wouter leeft in de Jordaan met zijn moeder en broers en zusjes in niet al te beste omstandigheden en droomt ervan eens een groot en heroïsch man te zijn, die alles en iedereen redt van wat dan ook. Martelaarschap en heldendom gaan daarbij hand in hand. De goede bedoelingen zijn zichtbaar, de erkenning ervoor wordt gewaardeerd en als vanzelfsprekend geacht. Hoe het hoort, vindt Wouter niet zo belangrijk. Hoe Multatuli het zich voorstelt, blijkt als Wouter op bezoek gaat bij het gezin van dokter Holsma. En er is zowaar ook een aardige geestelijke (katholiek) in het verhaal. De onderwijzer, Meneer Pennewip, loopt over van deugd en opvoedkundig geneuzel. De vrouwen zijn veelal kwezels, behalve zijn ‘vriendin’ Femke. Die staat op een hoog plan, zijn Fancy. En Leentje, de wasvrouw, is ook oké!

Dirk Haspels, acteur. Hij speelde, volgens Multatuli op uitstekende wijze, koning George in *Vorstenschool* en was mede-organisator van Multatuli's lezingen door het land

385 'Een Parelduiker vreest den modder niet' en 'Alles smoort in modder'

Tussen de twee hierboven opgenomen uitspraken van Multatuli ligt een periode van zeven jaar. Het eerste motto beschouwt Multatuli als het thema van de *Geschiedenis van Wouter Pieterse*. Daarin gaat het erom 'rein te blijven by aanraking met vuil... buigend en bukkend niet te breken... steeds gereed te staan tot krachtig opspringen als 'n gebogen veer... temidden van zoveel smetstof gezond te blijven... in één woord: steeds zichzelf te zyn. Dit gelukt weinigen!' Het tweede motto is afkomstig uit een brief die Multatuli in 1884 aan J.M. Haspels schreef. [...] In zeven jaar tijd is Multatuli's optimisme en veerkracht verdwenen. (Redactie, Over Multatuli 53, p. 2.)

386 Hij heeft regelmatig verklaard dat hij van dat biografisch gewroet in het verhaal over Wouter niets moest hebben. In 1879, toen zijn eerst bundel *Ideeën* voor de zesde maal werd herdrukt, gaf hij in een voetnoot te kennen: 'De door sommigen geopperde mening dat de Wouter-geschiedenis myn biografie wezen zou, is bespottelyk van ongerymdheid.' Aan de andere kant heeft hij nooit tegengesproken gebeurtenissen uit zijn jeugd in *Woutertje Pieterse* te hebben verwerkt. (D. van der Meulen, Over Multatuli 47, p. 16.)

387 Hiervoor had Multatuli naar eigen zeggen teruggegrepen op zijn eigen jeugd. 'Met... malle zelfverheffing,' schreef hij kort voor zijn dood, 'wou ik me altyd opdringen dat op my de verantwoordelykheid rustte van alles wat verkeerd of droevig was.' Hij ontkende opnieuw dat hijzelf Wouter was, maar 'toch spreekt het vanzelf dat er in dat Wouterverhaal soms dingen voorkomen die in werkelyk gebeurde toestanden wortelen. Dit nu is met die zucht om wat te zeggen te krygen in Afrika 't geval. In m'n jeugd had ik eens gelezen hoe onmenselyk die koninkjes daar met hun onderdanen omgaan, en ik kòn niet slapen van... medelyden, denk je? Nu ja, dat ook, maar m'n hoofdindruk was schaamte dat ik dat maar zoo toeliet. Alsof ik geroepen was de wereld te hervormen!' (D. van der Meulen, Over Multatuli 47, p. 22-23.)

388 Bij de oudere Multatuli konden dit soort dromerijen, Heiland-achtige gevoelens of hoe men ze ook wil noemen, samengaan of afgewisseld worden met een scherp bewustzijn van zijn eigen beperkingen, door dokter Holsma verwoord in een lang gesprek met Wouter.

- Meen je dat álle mensen slecht zyn? Dit mag je toch niet aannemen, dunkt me. Onder die mensen zyn er gewis velen die 't zelfde wensen als jy. Waarom veranderen zy de wereld niet?

Wouter zweeg alweer. Juist de eenvoudigheid van de vraag belemmerde hem.

Maar Holsma drong op antwoord aan.

- Welnu? Kom-aan, ik zal je helpen. Geloof je dat ik 'n goed mens ben?

- O ja, riep Wouter hartelyk.

- Ei? Nu, ik geloof 't ook. Ik zou me schamen als ik dit niet durfde zeggen. Waarom dan verander ik de wereld niet? Je spreekt zo dikwyls van Afrika – omdat je dat land niet kent, m'n jongen! – welnu, ik die 'n goed mens ben, heb nog altyd de slavenjachten niet afgeschaft. Waarom niet, denk je? Antwoord eens.

Na lang aandringen stamelt Wouter tenslotte:

- Omdat... u niet kan, m'nheer.

- Juist! Dáárom heb ik tot heden niets veranderd aan al wat er verkeerd geschiedt in Afrika. En ook in Azië niet. En in Amerika niet. En in zeer veel landen niet. Maar gisteravond in de komedie, toen je onwel was – 't was warm! – nam ik je mee, en ik heb je verzorgd en naar bed laten brengen. En ik heb je moeder laten geruststellen over je lang uitblyven. Dat alles was m'n plicht, niet-waar?

- O, m'nheer...

- Geen dank myn jongen! 't Kwam me voor, dat het m'n plicht was, en ik deed het: omdat ik het kón. Wat niet kan, is m'n plicht niet! (D. van der Meulen, Over Multatuli

Trefwoord in een
naslagwerk

Een aantal hoofdpersonen uit de Woutergeschiedenis is niet weg te denken uit de Nederlandse literatuur. In K. ter Laan's *Multatuli encyclopedie* kregen sommigen een eigen lemma. Zes van hen neem ik hier op. Te weten de juffrouwen Pieterse en Laps, meester Pennewip, broer Stoffel, dokter Holsma en de Hallemannetjes, 'die zo bijzonder fatsoenlyk waren'.

Maar eerst de voor mij allermooiste passage uit de pen van Multatuli. In hoofdstuk 3 stond dit fragment al tussen alle andere. Bij mij thuis hangt het ingelijst op mijn werkkamer. Wouter realiseert zich:

'Later, later!' dacht hy. Later, als-i bevryd zou zyn van schoolse en huiselyke banden. Dan zoud-i 'n werelddeel gelukkig maken. En nog een. En nóg een... Helaas, er stonden er maar vyf in 't boekje van z'n geografie! Vyf werelddelen slechts! 't Is niet de moeite waard om van te spreken. Wat dán? Wat daarna?

Juffrouw Pieterse,

[...] moeder van Wouter Pieterse, type van de bekrompen, onontwikkelde burgervrouw, weduwe van een schoenverkoper en volgens meester Pennewip behorend tot Burgerstand, IIIe klasse, 7e onderafdeling:

'tweede verdieping. Twee schuiframen. Kleine achterkamer die inspringt om de binnenplaats. 't Hele gezin slaapt in twee bedden. Van kraamschut geen spoor. De jongens heten Louw, Piet of Gerrit, en gaan "op" horlogemaken of letterzetten. Soms naar zee, maar zelden. Gedurig twist met de burens, over dien verstoppen gootsteen in 't portaal. Overigens, godsdienst als boven. Hebben kennis aan "heel fatsoenlyke mensen". Lezen den Haarlemmer samen met III, 7, b²P^p. Geen meid of "mens" maar 'n naaister van zeven stuivers en een boterham...'

Zeer humoristisch en uiterst scherp wordt het milieu

van de familie beschreven in het bekende verslag van het 'salie-avondje' bij juffrouw Pieterse. (Fragment 389)

Stoffel,

Als hulponderwijzer is hij de vraagbaak van de fam. Pieterse:

'Stoffel, de tot voorganger gestempelde apostel van den huize Pieterse, vervulde vry nauwkeurig dezelfde rol die we dagelyks horen opdeunen door soortgelyke wezens in de Maatschappy. Zelden erkende hy iets niet te weten, doch hy had zich de hebbelykheid aangewend, enige nietszeggende woorden uit te stoten op 'n toon alsof er geurige wysheid van z'n lippen vloeide. Z'n heilbegerige hoorders waren voldaan, of liever, ze drongen zich dit op.'

Hij beledigde Juffrouw Laps ten zeerste door haar voor 'zoogdier' uit te maken. Op 21 augustus 1864 schrijft Multatuli aan Mimi: 'en myn broer de dominé [Pieter Douwes Dekker] had iets van Stoffel'. (Fragment 390)

Juffrouw Laps,

[...] buurvrouw van de fam. Pieterse die op de ondervoorkamer woonde. Multatuli tekent haar als karikatuur en prototype van de orthodoxe burgervrouw. Zij was zeer godsdienstig ('Wát ik ben? Wel... griffermeerd'), en was zeer beledigd toen Stoffel, de oudste zoon van de fam. Pieterse, haar een 'zoogdier' noemde. Later trachtte zij de opgroeiende Wouter 's nachts dronken te voeren en aan te randen.

In *De Waarheid over Multatuli en zijn gezin* beweert 'De Schoondochter' (d.i. A.G. Douwes Dekker-Post van Leggelo) dat Multatuli's moeder 'als model gediend heeft voor juffrouw Laps, maar dat dit niet gezegd mag worden om Multatuli niet te schaden'. (Fragment 391)

Pennewip,

de verpersoonlijking van het schoolse onderwijs, en de bekrompen, half-ontwikkelde onderwijzer in de Woutergeschiedenis. Multatuli karakteriseert hem als volgt in Idee 379:

Een merk aanbrengen,
bijvoorbeeld het borduren
van initialen in een
overhemd

Carl Linnaeus was een
Zweedse bioloog, arts en
geoloog. Hij deelde de
natuur in groepen in

‘Pennewip was ’n man van den ouden stempel. Zo althans zou-i ons nu voorkomen, als we ’m voor ons zagen in z’n gryzen schooljas, dyvest, korte broek met gespen, en dat alles gekroond met ’n bruin pruikje, dat-i gedurig heen en weer trok, en dat in ’t begin der week altyd zo krulde [...] Op z’n school, waar volgens de naieve gewoonte dier dagen, jongens en meisjes dooreen zaten, leerde men – of kón men leren – lezen, rekenen, schryven, vaderlandse geschiedenis, psalmzingen, wollennaaien, breien, merken en de godsdienst. Dit alles was aan de orde van den dag, maar wie uitmuntte in aanleg, yver of gehoorzaamheid, kreeg nog bovendien onderricht in ’t verzenmaken, een kunstje waarin Pennewip veel liefhebbery had.’ Naast verzenmaken ‘bereed meester Pennewip nog ’n stokpaardje, dat hem boven ieder ander aanspraak gaf op z’n troon’: Pennewip was bezeten door de ‘verdeelwoede’:

‘Hy bracht al wat-i zag, waarnam of ondervond, tot familiën, genera, klassen, species en onderdelen, en maakte also de hele maatschappij tot één botanischen tuin, waarvan hy de Linnaeus was.’

Het resultaat van Pennewips pogingen de jeugd het dichten bij te brengen, is beschreven in Idee 385 e.v.. Aan de stand van de pruik van Pennewip zijn vreugde, verdriet en wanhoop af te lezen. Toen hij Wouters Roverslied onder ogen kreeg, ‘rukte meester Pennewip haar af, kneep ze tussen de krampachtige saamgevouwen handen, stamelde ’n kort: heremenschritenzieligehemelsegoeiegenadigedeugdvanneleven... hoe komt-i er aan!... plakte ze met ’n vuistslag weer op z’n schedel... dekte ’r toe met z’n eerwaardig driepuntjen, en vloog de deur uit als ’n bezetene’. (Fragment

392)

Hallemannetjes, de-,

[...] de naam voor de broers Gus en Fransje Halleman, ‘d.z.b.f.w.’ (= die zo bijzonder fatsoenlijk waren), met wie Woutertje omging. Nadat ze bij Wouter aangedrongen hadden op geld (de vriendschap had hem al negen stuivers gekost – Wouter wordt door hen voor ‘klaploper’ uitgemaakt), zetten de Hallemannetjes een

pepermunthandeltje op. Wouter legde een gulden in die hij gestolen had – hij kreeg geen zakgeld –, Gus en Fransje ieder een dubbeltje. Daags daarna krijgt Wouter te horen dat hij niet langer mee mag doen omdat de fatsoenlijke Hallemannetjes vermoeden dat hij niet eerlijk aan zijn geld is gekomen. Ze verdelen het geld ‘eerlijk’: Wouter krijgt acht stuivers van zijn ingelegde gulden terug. [...] In een brief aan Mimi d.d. 21 augustus 1864, schrijft Multatuli over het verhaal van de Hallemannetjes: **‘De pepermenthandel is letterlijk waar. De jongens heetten Haverkamp en dat ik een gulden stal is ook waar’.** (Fragment 393)

Holsma, dokter

[...] Hij is niet alleen dokter, maar tevens zielenarts en ideale opvoeder. Het gezin van dokter Holsma met zijn vrijzinnige begrippen en ongedwongen levenshouding wordt door Multatuli tegenover de vlakke burgerlijkheid van de familie Pieterse gesteld. Dr. Holsma leert Wouter zijn onbeteugelde fantasie te beheersen en steeds zijn plichten te vervullen. Hij geeft de kleine Wouter gevoel van eigenwaarde en zelfvertrouwen. Multatuli verkondigt via deze intellectuele, atheïstische arts veel van zijn eigen ideeën. Carel Vosmaer schrijft in zijn *Studiën over Multatuli's werken*:

‘In Holsma’s gezin vindt Wouter de vroolykheid en ongedwongenheid, waarvan hy geen besef had, het gezonde, menschelyke dat hem moet opvoeden en redden. Wouter is onthutst, verbysterd – hy begrypt niet dat de wereld niet vergaat. Klimmen de kinderen dien deftigen dokter zoo maar op schouders en knieën? Is dat diezelfde dokter, wiens beerenvellen en gouden pen hun allen t’huis zoo’n hoog idee van zyn deftigheid hadden gegeven?’ (Fragment 394.) (Fragmenten 389 -394. Naar K. ter Laan, Multatuli encyclopedie. Zetfouten gecorrigeerd)

Multatuli – De humorist

Inleiding

Dit is even begrypelyk als dat men geen scheepsbouwmeesters vindt in de bergen, noch tuinlui op Nova Zembla. (Fragment 395. VW 2, p. 198.)

De beste humor is wellicht humor die niet als humor is bedoeld. Niet leuk doen of schrijven om leuk te doen, maar leuk zijn. Er valt heel wat te (glim-) lachen in het werk van Multatuli. En als je de recensenten van zijn voordrachten mag geloven zouden we hem met wat moeite de eerste cabaretier van Nederland kunnen noemen. Hij vermaakte mensen met maatschappijkritische inhoud en nam daarbij zijpaden die hem op allerlei terrein brachten waarvan hij veronderstelde verstand te hebben dan wel meende er iets zinnigs over te kunnen vertellen. De mensen hingen vaak aan zijn lippen als hij sprak en zagen uit naar zijn zinnen op schrift.

Multatuli beschouwde zichzelf als een genie. Een van het soort die andere genieën, vaak sarcastisch, de maat nam. Of je daar de humor van inziet, ligt aan je gevoel daarvoor. En of Multatuli het altijd humoristisch bedoelde is ook de vraag. Maar hij zei over Heine: 'Ik houd zoveel van Heine, dat ik bly ben hem nooit ontmoet te hebben.' (Fragment 396. Idee 359. VW 2, p. 522.)

Over Goethe: 'dezen over alle kavallerie gelichten auteur'. (Fragment 397. VW 4, p. 452.) Over diens enorme populariteit en voor mij Multatuli's meest komische zin: 'Wie of wat dien man aan z'n reusachtige renommée heeft geholpen, is 'n interessant raadsel. Ik zoek den naam van de ziekte die dāt moet veroorzaakt hebben!' (Fragment 398. VW 21, p. 731. Zetfouten gecorrigeerd.)

Christian Johann Heine,
Duitse dichter

Johann Wolfgang (von)
Goethe, Duits wetenschap-
per, toneelschrijver,
roman- schrijver, filosoof,
dichter, natuuronder-
zoeker en staatsman

Beroemdheid

In Nederland geëerde schrijvers kregen er ook ongezouten van langs. Zo noemt hij Cats laag, vuil en plat. Hooft vindt hij misselijkmakend gemaniëreerd.

Jacob Cats, Nederlands dichter, jurist en politicus rond 1600

Over koning Willem III lazén we al; 'Waarlyk ik loop niet hoog met koningen! En al ware dit zoo, dan nog zou ik niet spoedig partytrekken voor koninkjes uit het liederlyk, uit het dom en wurmsteking huis van *Oranje!*'

(Fragment 399. VW 12, p. 68.)

Pieter Corneliszoon Hooft, Nederlands dichter, toneelschrijver en historicus, rond 1600

Voor Thorbecke heeft hij 107 'grappige' grafschriften gemaakt. In mijn ogen niet Multatuli's beste werk.

'De man die hier begraven leit,

Stak uit in onuitstekendheid'. (Fragment 400. Idee 972. VW

6, p. 182.)

Veel beter is hij op dreef als hij Duymaer van Twist niet spaart en hem tot doelwit maakt van al zijn ongenoegen: 'ik veroordeel by dezen uzelf tot dwangarbeid. Ik sla u het juk van myn geest om den nek, en span u in het tuig van den ploeg waarmee ik de harde korst opscheur van domheid en vooroordeel. Ik zweep u voort met den gesel myner verontwaardiging...

En ik zal voortgaan dit te doen, tot uw naam, en het gemis aan denkbeelden dat gy vertegenwoordigt, den volke zal wezen tot een braakmiddel.' (Fragment 401. VW 2, p. 283.)

Brest van Kempen kreeg als pseudoniem in *Max Havelaar* de naam Slymering: 'Hy sprak namelyk op een toon, alsof achter elk woord een punt stond, of zelfs een lang rustteken, en ik kan de ruimte tussen zyn woorden niet beter vergelyken dan by de stilte die er volgt op het "amen" na een lang gebed in de kerk, hetwelk zoals ieder weet, een sein is dat men den tyd heeft tot hoesten of neussnuiten. [...] Het publiek der hoofdplaats Serang [...] noemde zyn gesprekken "slymerig." Ik vind dit woord niet zeer smaakvol, maar moet erkennen dat het de hoofdeigenschap van des residents welsprekendheid vry juist uitdrukte.' (Fragment 402. VW 1, p. 78-79.)

Ook kon zijn meerdere in het Lebak-conflict over zichzelf lezen: '[...] en schoon zyn voorkomen over het geheel niet onbehaaglyk of terugstotend was, kon men zich toch niet onthouden te denken, dat zyn vry grote magere neus zich op dat gelaat verveelde, omdat er zo weinig op voorviel.' (Fragment 403. VW 1, p. 77.)

Er volgen vier wat langere stukken uit het oeuvre van Multatuli. Ik leid ze kort in.

De Griek

In het tweede hoofdstuk van *Max Havelaar* ontmoet Droogstoppel de hoofdpersoon, die hij Sjaalman noemt, omdat deze geen jas draagt, maar enkel een sjaal terwijl het toch koud is. Als ze in gesprek raken 'ruikt' Droogstoppel wat, en dat herinnert aan een voorval van jaren terug toen ze nog op de middelbare school zaten.

Het was in drie- of vier-en-dertig, geloof ik, en in September, want er was kermis te Amsterdam. Daar myn oude lui van voornemen waren een predikant van my te maken, leerde ik latyn. Later heb ik myzelf dikwyls afgevraagd, waarom men latyn moet verstaan, om in het Hollands te zeggen: 'God is goed?' Genoeg, ik was op de latynse school – nu zeggen ze Gymnasium – en daar was kermis... in Amsterdam, meen ik. Op de Westermarkt stonden kramen, en als ge een Amsterdammer zyt, lezer, en nagenoeg van myn leeftyd, zult ge u herinneren hoe daaronder één was, die uitmuntte door de zwarte ogen en de lange vlechten van een meisje, dat als een Griekin gekleed was. Ook haar vader was een Griek, of althans hy zag er uit als een Griek. Ze verkochten allerlei reukgoed.

Ik was juist oud genoeg om het meisje mooi te vinden, zonder evenwel den moed te hebben haar aan te spreken. Dit zou my ook weinig gebaat hebben, want meisjes van achttien jaren beschouwen een jongen van zestien als een kind, en hierin hebben ze groot gelyk. Toch kwamen wy, jongens van quarta, altyd 's avonds op de Westermarkt om dat meisje te zien.

Nu was hy die daar nu vóór me stond met zyn sjaal, eens daarby, schoon hy een paar jaren jonger was dan de anderen, en dus nog te kinderachtig om naar de Griekin te kyken. Maar hy was de primus van onze klasse – want knap was hy, dat moet ik erkennen – en hy hield veel van spelen, stoeien en vechten. Dáárom was hy by ons. Terwyl we dus – we waren wel met ons tien – vry ver van de kraam af, naar die Griekin stonden te kyken, en beraadslaagden hoe wy het moesten aanleggen om kennis met haar te maken, werd er besloten geld byeen te leggen om iets in die kraam te kopen. Maar toen was goede raad duur, om te weten wie de stoute schoenen zou aantrekken om het meisjes aan te spreken. Ieder wilde, maar niemand durfde. Er werd geloot, en het lot viel op my. Nu erken ik dat ik niet gaarne gevaren trotseer. Ik ben man en vader, en houd ieder die het gevaar zoekt, voor een gek, wat ook in de Schrift staat. Het is my inderdaad aangenaam op te merken hoe ik my in myn denkbeelden over gevaar en zulke dingen gelyk ben gebleven, daar ik thans over zo iets nog juist dezelfde mening koester, als dien avond toen ik daar by de kraam van den Griek stond, met de twaalf stuivers die we saâmgelegd hadden, in de hand. Maar zie, uit valse schaamte durfde ik niet zeggen dat ik niet durfde, en bovendien, ik moest wel vooruit, want myn makkers drongen me, en weldra stond ik voor de kraam.

Het meisje zag ik niet, ik zag niets. Alles werd me groen en geel voor de ogen. Ik stamelde een aoristus primus van ik weet niet welk werkwoord...

- Plaît-il? zeide zy.

Ik herstelde my enigszins, en ging voort:

- Meenin aeide thea, en... dat Egypte een geschenk van den Nyl was...

Ik ben overtuigd dat ik in de kennismaking zou geslaagd zyn, indien niet op dit ogenblik een myner makkers uit kinderachtige baldadigheid my een zo harden stoot in den rug had gegeven, dat ik heel onzacht tegen de uitstalkast aanvloog, die op halvemanshoogte de voorzy van de kraam afsloot. Ik voelde een greep in myn nek... een tweeden greep veel lager... ik zweefde een ogenblik... en vóór ik recht

Beste leerling

Vervoeging van een werkwoord in het oudgrieks

Wat belijft u?

'Zing, godin, over de wrok'
Eerste zin uit de Ilias van
Homerus

Vlegel, kwajongen

Gaius Mucius Scaevola,
legendarische dappere
Romeinse jongeling

begreep hoe de zaken stonden, was ik in de kraam van den Griek, die in verstaanbaar Frans zeide dat ik een gamin was, en dat hy de politie roepen zou. Nu was ik wel dicht by het meisje, maar genoeg deed het me niet. Ik schreide, en bad om genade, want ik zat vreselyk in angst. Maar het baatte niet. De Griek hield me by den arm, en schopte my. Ik zocht naar myn makkers – we hadden juist dien morgen veel over Scaevola te doen gehad, die zyn hand in 't vuur stak, en in hun latynse opstellen hadden ze dit zo heel mooi gevonden – ja wel! Niemand was er gebleven om voor *my* een hand in 't vuur te steken...

Zó meende ik. Maar zie, daar vloog opeens myn Sjaalman door de achterdeur de kraam in. Hy was niet groot of sterk, en pas een jaar of dertien oud, maar hy was een vlug en dapper mannetje. Nog zie ik zyn ogen flikkeren – anders zagen ze flauw – hy gaf den Griek een vuistslag, en ik was gered. Later heb ik gehoord dat de Griek hem duchtig geslagen heeft, maar omdat ik een vast principe heb, me nooit te bemoeien met dingen die me niet aangaan, ben ik terstond weggelopen. (Fragment 404. VW 1, pp. 24-26)

Rammelslag

Multatuli heeft ongeveer honderdveertig voordrachten gegeven. Hij beschrijft in zijn ontmoeting met de heer Rammelslag al die mensen die hem van het station afhalen als hij voor een bepaalde organisatie een lezing gaat houden. Dat zij dan honderduit tegen hem aan praten. Van de hak op de tak, oninteressant en dat ze zelf ook van alles doen, én kunnen, én hem mateloos bewonderen, wat ze laten weten door ook niet van gisteren te zijn, én meegeven veel van Multatuli gelezen te hebben, die ze dan ook nog graag voor hun lokale karretje willen spannen, én dat ze zelf ook geen blad voor de mond nemen en zeggen waar het op staat, god natuurlijk onzin is, ze uiteraard kritisch zijn op zowat alles, net als de spreker die ze nu begeleiden naar...

Een eindeloze brei aan gezever.

- Wien heb ik 't genoeg te spreken?

- Myn naam is... Rammelslag... om u te dienen. Ik heb alles van u gelezen... mooi, hoor! Mag ik 't plezier hebben, u m'neer Huilders voor te stellen... ook 'n geestverwant van u. Sakkerloot, wat is die vertelling van Sa... Sa... Sa... hoe heet-i ook weer? Och, help me-eens... dien javaansen jongen, meen ik... 't is mooi, hoor! Dat 's m'nheer Van Stryen... ook al 'n aanhanger van je... denk je dat-i wat gelooft? Geen bliksem! Gezyt hier onder vrienden, dat verzeker ik u. Kom, nu gauw naar m'n huis. M'n vrouw wacht met de thee... Lasman, kom mee! Hier... dezen weg op! A-propos, wat zeg je van de onderwyswet? Huilders, waar blyf je? Ja, de onderwyswet, hoe vind je 'm? Dat gebouw daar, is 't Raadhuis. Je moet onzen burgemeester 'ns zien, 'n kerel van 't jaar nul. En den gemeenteraad... allemaal prullen van 't eerste water. 't Is hier 'n be-roerde boel. Nou, 't zal vol wezen vanavond. Eergister waren er al dertien plaatsen genomen. De dominee komt ook... hy is modern, weet je... 'n heel fidele kerel. Wat zeg je van ons plaveisel? Beroerd, he? Nu deze straat in, straks den hoek om, dan nog één straat, en dan zyn we 'r gauw. Je moet het maar voor lief nemen, zoals je 't vindt. We hebben 'n logeetje... anders kreeg je 'n mooier kamer. M'n vrouw is een beetje onwel dezer dagen. Ze heeft te veel gedanst in de Harmonie, maar anders... wie groette ons daar? 't Is Apeling... hy is ontvanger... nou, die komt vanavond ook... 'n royale kerel. Hy is van z'n vrouw gescheiden... maçon ook, weet je, 'n éérste, hoor! En liberaal... dat verzeker ik je! Als de broeder-redenaar eens wegging, zou *hy* 't worden... die kan praten! Zeg, kan je er vanavond niet wat laten invloeiën over de riolen? Ik heb 'n proces met de stad, en ze willen dat ik 't betaal – de boel moet opgebroken, weet je – en ik zeg dat de stad 't moet repareren... ik zal je de papieren laten zien... je houd [sic] van oudheden, dat weet ik. Thuis heb ik 'n schilderytje dat meer dan honderd jaren oud is – ze zeggen dat het waarde heeft – och, ik laat het maar hangen! Zie je die juffrouw met krullen daar, die door 't gordyntje gluurt? Dat 's juffrouw Poezelaar, de nicht van onzen officier van justitie... ze doet het huishouden by

Belastingambtenaar

Vrijmetselaar

hem... omdat-i niet getrouwd is. De vorige was 'n ander klantje... die had wel drie vrouwen tegelyk. Gut, 't is hier zo'n rare boel! Weet je wat de burgemeester me laatst durfde zeggen? Hy zei – nietwaar, Huilders? – hy zei: 'ik ben burgemeester, en ik moet weten wat ik te doen of te laten heb'. Verbeel je, zo'n vent! wat zeg je dáárvan? Maar ik heb 'm getroefd, dát verzeke ik je! Ook groet ik hem niet meer. Waar kyk je na? Dát? Dat 's de concertzaal... willen we even binnengaan? Er is societeit ook... heb je lust in 'n bittertje... of 'n glas punch? Niet? Ook goed! Ja, wat ik zeggen wou, hoe staat het nu eigenlyk met de zaak die ge hadt met Hellemans? Is die uit? Ah, zo... nu, dat heb ik altyd gezegd. Frank – die is notaris hier, 'n goeie vent maar wat suf, weet je – nu, Frank zei dat die Hellemans naar Amerika was, maar ik zei altyd dat-i in Schoonhoven woonde, nietwaar, Van Stryen? Ja, dat Amerika slikt wat volk. Ik denk er over, ook daarheen te gaan, maar m'n vrouw heeft er tegen omdat onze kleine jongen zo souffreert aan de klieren, weet je? Anders graag! Ik zeg maar: leve de vryheid, en in zo'n republiek... dat 's andere thee dan die boel hier! Maar die Thorbecke is 'n... éminent man, dat 's maar zeker! Zeg, weet je wat ze in 'n engelse krant van 'm gezegd hebben? Hy was te groot voor zo'n klein volk, zeien ze. Mooi, hé? 't Is 'n eminennnn... te kerel... kyk! En Fransen van de Putte, die lykt je, he? Liberaal! En Fock! Hoor eens, ze mogen zeggen wat ze willen, we zyn fameus vooruitgegaan. Onze dominee speelt familjaar z'n kaartje... als er geen ouderlingen by zyn. En z'n preken... moraal, pure moraal! Denk je dat-i aan wonderen gelooft? Zo min als ik... kyk, daar gaat-i juist. Zou je wel zeggen dat-i dominee was? Hy komt zéker vanavond, nietwaar Lasman? Onlangs heeft-i op 't Nut gesproken... over insekten... hy had er 'n hele boel by zich... tussen glaasjes, weet je. Nu, en daar sprak-i over... van belang, hoor! Want-i doet veel aan – hoe noem je 't ook? – ja, entomologie. Dat is z'n fort. Hy stond eerst te Kromhuizen, maar nu is-i hier... hoger tractement, weet je... veel kinderen – rakkers van jongens – maar anders 'n goeie vent. Ze zeggen dat-i solliciteert om 'n hogere burgerschool...

Lijdt aan

Isaäc Fransen van de Putte
Liberaal, Minister van
Kolonien

Cornelis Fock, liberaal
staatsman

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen was een landelijke vereniging opgericht in 1784, die zich ten doel stelt het welzijn, in de ruimste zin, voor het individu en de gemeenschap te bevorderen

ik mag lyen dat-i 't krygt. Hei... hei... Krippelhof! – dat is 'n neef van me, die daar uit 't venster kykt, weet je, maar 'n vrome van de bovenste plank – Krippelhof... pst... pst! Kom 'ns beneden, hier is iemand die je spreken wil – sjt, hy moet eens met je aan den gang – kom beneden! Zo man, ben je daar... daar is Multatuli... die komt je bekeren. Hou je nou 'reis goed. Kom je vanavond? Ik betaal je plaats. Niet? Ook goed. Anders... we houwen oefening, maar... zonder psalmen... hi, hi, hi! Nu, dag neef, adieu! Dat heeft-i beet! Hy is boos, weet je, omdat ik zei dat je 'm bekeren wou. Hy kan je niet luchten of zien, en zou liever sterven dan iets van je lezen... allemaal leugens, zegt-i. Nou, dat moet *hy* weten. Hy en Lummelaar... die daar woont op den hoek, in den sigaarwinkel – ook 'n vrome... hy is 'n neef van onze baker, maar dat wil-i niet weten – zyn woedend op je. Ja, man, je hebt hier vyanden ook... ze zeggen allemaal – nietwaar, Huilders? – dat je zo'n gemene kerel bent. Maar wy zyn je vrinden... nietwaar, Van Stryen? Dat zal je zien vanavond. Ik alleen heb voor drie plaatsen getekend. Maar m'n vrouw komt niet... om de klieren, weet-je, van den kleinen jongen. Och, wat heeft ze 'r ook aan! Nou, dat 's mooi, daar heb ik vergeten te zeggen dat ze die stoelen anders moeten zetten, in de zaal... Lasman, loop jy er even heen, wil je! Er moeten gangetjes open blyven voor de bediening... o, je weet niet wat 'n gemaal het is, zo'n leesbeurt te arrangeren... en 'n standje met den kastelein toe! Verbeeld je, die vent wil kurkegeld hebben... ik zal 'm zien komen! Neen, man, pas si bête! Maar a-propos, dit had ik je al lang willen vragen... als je dan God wegcyfert... wie heeft dan alles gemaakt? Want, zie je, ik vraag maar altyd: waar is dan alles vandaan gekomen? Er moet toch 'n begin geweest zyn? Genesis? Nu ja... dat 's gekheid, dat weten we, allemaal gekheid! Maar, zie je, in je 'Gebet van den onwetende' – mooi, hoor! – daar zeg je zelf: 'O God, er is geen God!' Waarom zeg je dan: o God? Maar mooi is 't... dat moet ik zeggen. Jammer dat 't niet rymt... anders was 't precies 'n vers. Dus wil ik je maar even zeggen, weet je... nog 'n paar straten, dan zyn we er... onze logee zal wel voor 't raam zitten

Betaal je in de horeca als je zelf drank meebrengt

Niet zo dom!

Engelbertus De Waal,
liberaal, Minister van
Koloniën

– ze moet thee schenken, weet je, want m'n vrouw is bezig met den kleinen jongen – je moet maar kyken naar 'n huis met gele jalousieën, nietwaar, Van Stryen? 't Zal me benieuwen wat je van m'n zoontje zegt... dát is er eentje! Verbeeld je wat-i van de week zei – Lasman was er by – hy vloekte als 'n ketter! Zes jaar pas... zes jaar! Wat zeg je dáárvan? En verleden heeft-i anderhalf glas Beiers bier gedronken... 't is 'n klantje! En zal nu De Waal je niet helpen? 't Is 'n schande dat ze zo weinig doen voor den Javaan. Weet je wat ik zeg! Ik zeg, we moeten die mensen beschaven... dát moeten we! Onderwys... lezen... schryven... dát is de ware Jakob! Maar... fut, ze doen er niets aan, niets. We zullen ze wel krygen! Ik houd voordrachten in de maatschappy 'tot nut van den Javaan' – nietwaar, Huilders? Ik ben mede-oprichter, weet je – en ik heb gezegd: lezen en schryven... dát heb ik gezegd! Dominee Vredenburg spreekt er ook... maar hy brouwt 'n beetje. Anders, wat de man zegt, is zo kwaad niet. Wacht je veel goeds van die agrarische wet? Wat is dat toch voor 'n ding? Hoor eens, dit 's maar zeker, de behouders hebben uitgepraat... finaal uitgepraat! Maar zeg eens... ja, dat moet ik je vragen – je permitteert immers? – nu, ik wou vragen – nietwaar, Van Stryen?... want *hy* wou je 't je ook vragen, weet je – wat bedoel je toch met die Minnebrieven? Je neemt immers niet kwalyk? 't Is maar, weet je, dat we niet weten wat je 'r mee bedoelt? Kyk, hebben we gezegd, als-i nog eens zo'n mooie vertelling maakte van zo'n javaansen jongen, Sa... Sa... hoe heet-i ook? M'n vrouw heeft er by gehuild... ja, de Havelaar is mooi, dat moet ik zeggen. Verleden week nog heb ik hem geleend van Piet Kruk die in 'n huis van me woont – ik wou, dat-i er uit was, want-i betaalt slecht – nu, die houdt 'n leesbibliotheek... en mag dus wel iets voor me over hebben. Onze logee leest er nu in... maar van Droogstoppel slaat ze over. Nou, dát 's dan ook 'n vervelende kerel! Maar anders... ik moet zeggen dat het mooi is! En laat je nu geen volksuitgaaf drukken? Dát moest je doen. Want, zie je, vier gulden... dat schikt iedereen niet. Zie je daar die bomen en dat yzeren hek? Dat 's m'n tuin. Morgen kan je 'r in wandelen... je

blyft immers 'n paar dagen? Ik heb er 'n prieel in laten zetten, en 'n broeikast ook. Zou je wel geloven dat me dat hek tweehonderd gulden kost? De jongens van 't gymnasium liepen in m'n perken... dus 't moest wel! Ze vertraptten de bloemen! Dat kon ik niet aanzien... het deed me zeer! 't Zyn rakkers! En de kommissaris van politie... nu, dat 's er óók een! – je weet niet wat 'n lamme troep 't hier is! – die zei... dat-i er niets aan doen kon. Loop jy naar de verdommenis, zei ik... we zyn er! Dat 's onze logee... zie je, net wat ik zei: gele jalousie... m'n vrouw is achter... en nu doe net of je thuis waart...

Oef!

Is 't genoeg, lezer?

Ge meent dat het te veel is?

Welnu, ge vergist u. Het gegeven staaltjen is slechts 'n zeer onbeduidend onderdeel van de marteling die den spreekbeurthouder wacht. (Fragment 405. Idee 608-609.

VW 4, pp. 357-361.)

Salie-avond

Woutertje Pieterse zal later thuis nog vermanend worden toegesproken door iemand van de kerk vanwege het stelen van het bijbeltje, maar eerst zal meester Pennewip bij zijn moeder langskomen omdat Wouter een verderfelijk gedicht heeft ingeleverd. Wouters 'Roverslied' laat volgens de meester zien dat Woutertje hoort tot de klasse der rovers, moordenaars, vrouwenschenders en brandstichters. Met deugd heeft het gedicht niets te maken. De meester is des duivels.

De lezer is in afwachting van de komst van de woedende Pennewip. Moeder Pieterse heeft toevallig net een aantal dames uit haar buurt uitgenodigd. Haar oudste zoon, Stoffel is er ook bij op dit gezellige Salie-avondje.

Om te pronken vraagt moeder Pieterse aan Stoffel, die een betrekking heeft aan een school, te vertellen over vrouwelijke en mannelijke woorden. Dat geeft al consternatie bij de dames omdat baker een mannelijk woord blijkt te zijn en het loopt uit de hand als Stoffel begint over de indeling van de ver-

Gezellige avond waar
melk met salie wordt
gedronken dat rustgevend
is en kruidig en een beetje
bitter smaakt

Kraamverzorgster

schillende soorten in het dierenrijk en waar mensen als Juffrouw Laps dan toe behoren.

- Ja mensen, en nog meer, zei juffrouw Pieterse, je zult verstomd staan als je 't hoort, wat denk je wel dat je bent, juffrouw Krummel?

- Ik... ik? Wat ik b  n?

- Ja, ja... wat je bent, wat je eigenlyk bent?

- W  l... ik ben juffrouw Krummel, zei 't mens, maar ze zei 't met wat twyfel, want ze las uit den zegepralenden blik van juffrouw Pieterse, en op de diepzinnig saamgeknepen lippen van Stoffel, dat ze in 't eind wel heel wat anders wezen kon dan juffrouw Krummel.

De spanning was te mooi om die niet te rekken, en daarom, van 'n byzondere zaak 'n algemene makende, vroeg Stoffels moeder, kringsegewys rondgaande met 'r blik:

- En uw   ook, juffrouw Mabbel, en uw  , juffrouw Laps, en uw  , juffrouw Zipperman, en jy, vrouwe Stotter... wat denk jelui allemaal wel dat je bent?

Zy wisten 't geen van allen.

Dit nu zal niemand vreemd voorkomen, die de moeilykheid van zelfkennis heeft ingezien, maar z   meende de hoogscalke Stoffel 't niet. De zaak zat dieper.

Juffrouw Laps antwoordde 't eerst, en riep met verwaande zelfgenoegzaamheid:

- Ik ben juffrouw Laps!

- Mis... mis... glad mis!

- Wel herem'ntyd, ben ik juffrouw Laps niet?

- J...a...a...a... je bent wel juffrouw Laps, maar Stoffel heeft niet gevraagd *wie* je bent, maar *wat* je bent... daar zit 'm 't fyne...

- W  t ik ben? Wel... griffermeerd!

- J...a...a...a... dat ben je wel, m...a...a...r... nee, d  t is 't nu niet. De vraag is... wat je b  nt? Stoffel, help me eens...

Stoffel zei tussen twee rookwolken in, en dus zo professoraal mogelyk:

- Juffrouw Laps, ik wenste te weten, wat gy zyt uit een dierlyk oogpunt.

- Daar bemoei ik me niet mee, zei juffrouw Laps, als iemand die op 't punt staat zich beledigd te voelen.

Zeër schalkse, ze  r guitige

Dialect voor gereformeerde

- Ik ben 'n baker, zei vrouw Stotter, en daar blyf ik by.

- En ik ben de juffrouw van den koekbakker, riep de overbuurvrouw, met iets beslissends in 'r toon, die gissen deed dat ze van plan was vast te houden aan die mening.

- Goed, goed, juffrouw Mabbel, maar ik meen uit 'n dierlyk oogpunt...

- Als 't onfatsoenlyk wordt, ga 'k liever heen, zei juffrouw Laps.

- Ik ook, voegden de juffrouwen Krummel en Zipperman er by, want we komen voor ons plezier.

- Mensen, wees bedaard... 't staat in 'n boek - Stoffel, zeg 't maar - je zult 'r om lachen, juffrouw Mabbel, en 't mooiste is dat 't in 'n boek staat... je kunt 'r niets tegen zeggen - toe Stoffel zeg 't maar!

- Juffrouw Laps, zei Stoffel plechtig - en er was 'n gewichtig ogenblik aangebroken in 't avondje van juffrouw Pieterse - juffrouw Laps, je bent een zoogdier.

Ik erken onbekwaam te zyn tot geschiedschryver van den krisis, die er volgde op dat vreselyk woord.

Juffrouw Laps, die meer rechtstreeks dan de anderen was aangevallen, en die bovendien, als aanstaande oefenaarster, iets meer militants in haar karakter had, liet haar gelaat alle kleuren aannemen, die gewoonlyk gebruikt worden om toorn af te schilderen. De voorlaatste franse romanschool ging tot groen, maar wyl ze geen frans las, bepaalde zy zich tot 'n schrik-inboezemend violet, en riep... neen, ze riep niets, want ze had geen adem. Maar ze kneep 'r janhagel tot gruis, en zag beurtelings Stoffel aan, en diens moeder, op een wyze die haar zeer zou hebben bezwaard in rechten, als deze personen dien avond waren komen te overlyden.

Stoffel ontging 'r blik, door, nagenoeg op de manier der inktvissen als ze onaangenaamheden voorzien, zich te hullen in 'n dikken wolk van rook. Maar de arme juffrouw Pieterse die niet rookte, was wapenloos. Zy stamelde deemoedig:

- 't Staat in 'n boek... 't staat waarachtig in 'n boek... lieve mensen, wees bedaard... 't staat in 'n boek!

Typisch Nederlands recht-
hoekig koekje speculaas
met grove suiker en
amandelschaafsel

Er kwam lucht in de keel van juffrouw Laps, genoeg lucht om 'r te bewaren voor stikken. Zy wachtte daarna 'n ogenblik, hoestte, wierp 't mishandeld overschot van 'r janhagel op tafel, en begon:

- Juffrouw Pieterse, je bent 'n keronje! Je mag zelf 'n zoogdier wezen, jy en je zoon, dat zeg ik je! Ik ben zo fatsoenlyk als jy durft te denken, want m'n vader was in de granen, en nooit heeft iemand, zie zóveel, op me te zeggen gehad! Vraag alle mensen na me, en of ik me ooit heb opgehouden met manvolk, of zo iets... en of ik niet ieder 't zyne geef... en-i was fakter, weet je... en we woonden over 't bessieshuis... want-i was in de granen, en dáár kan je na me vragen, hoor je! Je kan, goddank, overal na me vragen, maar nooit of nóóóit is me dat overkomen, wat jy me aandoet, en als ik me niet ontzag, zou ik je zoogdieren, tot je bezoogdierd werd... ja, dat zou ik! En ik zeg je nou nog 's dat je-n-'n keronje bent, jy en je zoon en je hele familie – weg Trui! – m'n vader was in de granen, weet je... en ik ben te fatsoenlyk om door jou...

- Maar mens, 't staat in 'n boek... omdeliefdewil, geloof me... 't staat in 'n boek!

- Hou je mond, met je boek! Jy mocht wel zwygen van je boek, jy die Godswoord hebt verkwanseld en verdaan op d'ouwebrug...

Dit was niet geheel juist. Dat had Wouter gedaan, en niet z'n moeder. Maar als men driftig is, neemt men wel 'ns meer 't een voor 't ander.

- Stoffel, haal dan toch je boek, riep de moeder, en wys 't toch aan de juffrouw... och, lieve god, wat heb ik begonnen!

- Loop naar de hel met je boek en je zoogdieren. Je hebt my niets te wyzen in je boek, dat zeg ik je! En ik zeg je nog eens dat je 'n keronje bent, jy en je lumme van 'n zoon, en je sletten van dochters, die opgroeien als...

Truitje, Myntje en Pietje, menende te moeten ontkennen dat er iets haperde aan haar wyze van opgroeien, kraaiden nu ook mee. 't Overige gezelschap schreeuwde er van tyd tot tyd 'n woordje tussen. Er kwam weer 'n boodschap van de juffrouw van achteronder, die met de politie dreigde. De kinderen maak-

Kwaadaardig wijf

Fakter, faktor: iemand die gaat over het verladen van graan

Tehuis voor oude vrouwen

Toespeling op de verkoop van de bijbel door Wouter

Zusjes en broertje van Wouter

ten gebruik van de opschudding, om hun consigne te breken. Ze hadden 't bed verlaten, en loerden door 't sleutelgat. Juffrouw Pieterse riep om 'r 'lodderyndoos' en zei dat ze 't besterven zou. Vrouw Stotter eiste haar 'oudje' en Stoffel speelde den inktvis, zo goed-ikon.

Allen waren opgestaan, en wilden vertrekken. 'Men kon veel verdragen, maar dát niet.' Juffrouw Krummel zou 't geval zeggen aan haar man. Juffrouw Zipperman aan de assurantie, of 't kadaster. Vrouw Stotter zou 't vertellen aan dien m'nheer op de Prinsengracht, dien ze gebakerd had, en juffrouw Mabbel aan 'k weet niet wien. Kortom, ieder wilde dezen of genen deelgenoot maken van de zaak, en de hemel weet of 't by die bedreiging zou gebleven zyn, als niet te goeder uur de huisgenius der Pieterse's op dat ogenblik aan de bel had laten trekken door den waardigen man, dien we zo wanhopig deugdzaam achterlieten in 't vorige hoofdstuk.

(Fragment 406. Idee 391-392. VW 2, pp. 573-576.)

Verbod om de kazerne te verlaten

Doosje met een sponsje doordrenkt in reukwater

Waarschijnlijk een babywikkeldoek

De ontzette meester Pennewip die zijn beklag komt doen over het Roverslied, het gedicht van Wouter

De Elberfeldse wezen

Multatuli leest in een uit het Duits vertaald 'werkje' over toestanden in het Elberfelder weeshuis voor jongens en meisjes. Ze hebben daar gehoor gegeven aan een oproep vanuit hun kerkgenootschap om een week lang te bidden. De wezen nemen het allemaal wel heel serieus en het mondt uit in massahysterie en godsdienstwaanzen. Want als de week voorbij is willen de wezen door!

In Idee 138 geeft Multatuli commentaar op die gebeurtenissen. Hij gebruikt de originele tekst (*cur-sief*, niet vet) en voorziet die van commentaar in tussenzinnen (*vetgedrukt*).

Er schynt een Evangelisch Verbond te bestaan, dat in de publieke bladen alle Christenen heeft opgeroepen om bedestonden te houden in de week van 6-13 Januari 1861. [...]

In die week dan van dát jaar zouden alle Christenen gemeenschappelyk bidden.

Of alle Christenen 't gedaan hebben, weet ik niet.

Een bepaalde tijd bidden

Ik denk neen. Ik althans heb weinig of niets gehoord van de gevolgen die zulk 'n biddery blykt na zich te slepen.

De suppoosten van 't stadsweeshuis te Elberfeld *'voelden zich opgewekt, om ook van hun zijde gemeenschappelijke bidstonden te houden [...]*

Men zou bidden. Goed, maar hoeveel, hoelang? Wat was de nodige dosis van 't gebed? Het Evangelisch Verbond zeide: van zes tot dertien Januari. Niet: van zeven tot veertien. Niet: van vyf tot twaalf. Een volle week, en juist die week. [...]

'Tegen den avond klaagde zij [een der meisjes] den vader of directeur, over zieleangst...'

Heel braaf.

'Den volgenden dag werd zij weder even onrustig.'

Heerlyke onrust.

'Kort daarna kwam een tweede meisje bij den vader, en klaagde over angst en zondennoed. Zij verzocht om den sleutel ener vrije kamer, om in stilte te bidden. Er werd van de zaak geen gewag gemaakt.'

Waarom niet? Ik begryp dit niet recht. Ook vind ik 't nog al moeilijk voor bestuurders van weeshuizen, om ieder kind een lokaal apart te geven.

Nu kwamen er verscheiden meisjes die 'aange-grepen' waren, en de 'vader' begon mee te bidden.

Maar ziet, een afzonderlyk lokaal, een 'vrye kamer' scheen niet meer te beantwoorden aan 't doel. De 'vader' werd geroepen by 'n jongen *'die op den keldertrap lag'*. Deze *'had een hevigen zielestrijd'*. Men wenste dat *'ALLEN zich alzo mochten neerwerpen voor den Heer'*.

Ik vind dat dit de passage naar den kelder belemmeren zou.

De 'vader' bad met den 'aangevochten jongen'.

Hier eerst komt de duivel in 't spel, dien we zo misten in 't exordium.

Nu liepen vier jongens, *'mede aangegrepen, naar den badkelder'*.

Ik prefereer dien kelder boven den trap.

'Thans waren zeven jongens aangegrepen, en wel zo krachtdadig dat ze niet konden slapen.'

Den gansen nacht brachten zij door met bidden en smeken' en 't hielp zó 'dat zij smaad en spot konden verdragen.'

Dat zou my te pas komen. Zodra mogelijk maak ik een uitstapje naar dien kelder. Maar... wie smaade hen? En waarom?

'Zij baden overdag in ieder vrij kwartiertje, lazen en verklaarden (!) de H. Schrift.'

Die 'verklaringen' zullen curieus geweest zijn.

'Toen werden er zeven andere jongens overtuigd van hun zonden.'

Den volgenden avond lagen er 'zestien jongens op de knieën of op het aangezicht'.

In gewone gevallen keur ik 't af, dat men z'n aangezicht gebruikt om er op te liggen. Ik geloof dan ook dat het niet daarvoor gemaakt is. Maar zo'n drama heeft bijzondere eisen.

Op 31 Januari werd er door een kind van tien jaar een toespraak gehouden, die klonk als 'n klok, en door 'n veertienjarigen jongen een gebed uitgesproken: *'waarvan men met verbazing bemerkte dat de Heilige Geest het had gewerkt.'*

Die verbazing is teveel. Na al 't bidden om den Geest, verbaas ik my over die verbazing.

Daarna las die jongen Openbaring 21, en 't tienjarig kereltje hield daarover een *'uitweiding, waarbij men dikwijls moest denken: vanwaar komen dezen zulke dingen?'*

Wél, van den Geest, dat 's klaar.

's Avonds baden er dertig jongens en even zoveel meisjes.

Na dien bidstond, gingen de *'aangegrepen jongens weder naar den kelder, en baden'...* ter afwyseling zeker.

Onder ons, ik denk dat er ook meisjes naar den kelder gingen, maar de gewyde schryver verzwijgt dit, omdat de wereld boze gedachten heeft. [...]

'De stuiptrekkingen duurden meer dan drie uren.'

'Tegen vier uren vertoonden zich – voor de verandering al weer – de stuiptrekkingen.'

'Toen uitte hij dat hij nu geloven kon.'

Hij was er verdorie voor
betaald

Parbleu, il était payé pour cela! Na zoveel stuipen!

's Avonds te zeven ure viel hij weer in...'

In wát? denkt gy? Ditmaal in:

'Stuipen, die tot elf uur duurden. Hij had een geweldigen honger...'

Honger, appetyt, trek, begeerte... naar wat? vraagt ge weer. Raad eens. Ik geef 't u in drieën, in zessen, in tienën...

'Honger naar... zielespijs.'

'Hij zocht met krampachtig bevende vingers kaptittels uit den bijbel op, onder andere Ps. 23.'

'Hij geraakte in verrukking. Hij nam in handen een tabel waarop een gezangvers stond uitgedrukt, en maakte den indruk als wilde hij den inhoud verblinden.'

Ik geloof 't graag. Met zo'n honger! [...]

Maar nu wierpen zich vele anderen neder voor den Heer. 's Namiddags baden 37 jongens. Er staat ditmaal niet by of 't in den kelder was. Maar wy vernemen by deze gelegenheid *'dat de Geest blaast waarheen Hij wil'*.

Dat vind ik plezierig voor den Geest. Verbeeld u de onaangename positie van een Geest die maar mag blazen in één richting. Of van 'n Geest die niet vry is in zyn blazen. Of van 'n Geest die in 't geheel niet blazen mag. [...]

Maar zie, 't jongetje dat den vorigen avond stuip-trekkingen had gehad, kreeg ditmaal... stuip-trekkingen. [...]

Gelukkig duurden de stuipen ditmaal niet lang, want kort daarop *'zong hij lofliederen'*.

'Allen waren ontroerd.' *'Niemand kon zich inhouden.'* *Ieder liet zyn 'tranen den vrijen loop.'* *'De meisjes snikten en weenden luid.'* *'Er moesten twee volwassenen en verscheiden kinderen naar buiten gebracht worden.'*

Wat 'n levendigheid in de actie! Naar binnen, naar buiten, naar boven, naar beneden, naar den kelder, op den trap... gedurig verandering van toneel. [...]

Psalm 23, kerkelijk lied

223

Mulhaath – De humorist

Wat denkt ge dat er plaats vond, den volgenden avond?

‘Een bidstond.’ Natuurlyk! ‘Opwekking onder de kleinere meisjes.’

‘Zeven- of achtjarige kinderen riepen om genade, om een rein hart (!), om den H. Geest voor zich zelve, voor andere kinderen, voor de suppoosten, voor den onderwijzer.’

‘Een der kinderen viel daarbij ALS DOOD NEDER, en bleef een langen tijd in koude verstijving.’

De *‘vader’* moest met drie grote meisjes... bidden. Voor hy daarmee *‘gedaan had’* werd hy geroepen by de andere meisjes *‘die op de slaappleats naar hem verlangden.’*

En wat vond hy daar? De oude geschiedenis. Neen, niet geheel: de meisjes lagen ditmaal *‘op haar knieën in de bedden’* wat dan ook makkelyker is dan op ’n trap, of in den kelder. Maar overigens – o heerlyke overeenstemming in verscheidenheid! – overigens: *‘luid roepen om genade en ontferming, wenen en snikken en jammeren’* en tussen dat alles in: *‘bidden’*.

‘Op de naaste gangen gebeurde...’

Wat zou er nu op de naaste gangen gebeuren, denkt ge?

Wel, op de naaste gangen gebeurde: *‘hetzelfde’*. [...]

Den volgenden morgen hadden vele meisjes vrede gevonden, maar anderen *‘lagen nog in worsteling’* – de arme kinderen.

Er moest weer een jongetje weggebracht worden, en nog drie anderen *‘die zeer over hun zonden kermde’*.

De kinderen wensten dien avond...

Weer moet ge raden. Welnu?... De kinderen wens-ten dien avond: een *‘bidstond’*. Tegen zo’n hardnek-kige biddery is geen duivel bestand. *‘Vier kinderen vielen neder, en moesten weggedragen worden.’* Onder deze was een leerling die niet tot het huis behoorde, maar die binnengeleid was *‘door een on-zichtbare macht’* [...]

Een jongen van zeventien jaar had zich onvoorzichtig uitgelaten.

By 't zien van een kermenden knaap, had hy gezegd: *'Ik wilde wel dat ik ook eens in zulke worsteling viel.'* Dat had hy niet moeten zeggen, want:

'Plotseling zakt hij ineen, stampet met de voeten, weent en steunt, slaat met de handen, en klaagt hoe de Satan hem heeft aangegrepen, en hem den mond toehoudt als hij bidden wil.'

Hy zag er *'ijzingwekkend'* uit. Een jongen, dien hy omarmde, riep: *'Hij krabt mij!'* [...]

Ik voor my vind dat de Here daaraan al lang een eind had moeten maken. [...]

Lezer [...] ik [durf] u, toch, ná dat alles, vragen of ge u niet kunt voorstellen dat mensen die veel houden van hun kinderen, mensen die minder zachtmoedig zyn dan gy en ik, mensen die misschien bericht ontvingen van den toestand der Elberfeldse wezen...

Dat zúlke mensen boos zyn op de verspreiders van boeken, die zúlke krankzinnigheid teweegbrengen?

(Fragment 407. Delen uit Idee 138. VW 2, pp. 367-376.)

Multatuli – De oneliner

226

Multatuli verknijpt

Inleiding

In de vorige hoofdstukken kwamen naast Multatuli ook anderen aan het woord die over hem, of over zijn werk, iets te melden hadden. Voor hen is hier geen plaats. Uit het uitgebreide werk van Multatuli hebben velen de meest rake opmerkingen opgespoord.

Een reeks van die oneliners komen in dit hoofdstuk bijeen.

Het vormt zo bijna een samenvatting van de vorige hoofdstukken, al heb ik niet de pretentie hier compleet te zijn.

408 Niemand weet het, en zy die beweren het te weten,
zyn 't onderling niet eens. (Idee 415. VW 2, p. 625.)

409 't Idee dat men daad'lyk begrypt is veelal 't begrypen
niet waard. (Idee 68. VW 2, p. 321.)

410 Van de maan af gezien zyn we allen even groot. (Idee
155. VW 2, p. 382.)

411 Een parelduiker vreest den modder niet. (Idee 1209a. VW
7, p. 351.)

412 De hevigste uitdrukking van smart is sarcasme. (Idee
324. VW 2, p. 512)

413 Wie nooit gevallen is, heeft geen juist besef van wat
er nodig is om vast te staan. (Idee 235. VW 2, p. 445.)

- 414 [...] de deugd verdween na 't spreken óver de deugd,
zo als de stilte verdwynt door geschreeuw óver de stil-
te. (VW 3, p. 16.)
- 415 Ik ken veel christenen die hun bybel nooit inzien
– dat dan ook 't enig middel is om christen te bly-
ven – (Idee 370. VW 2, p. 538.)
- 416 Daar is tussen verstand en geest geen zo wyde kloof
als beweerd wordt door wezens die gebrek hebben
aan beide. (Idee 408. VW 2, p. 614.)
- 417 Misschien is niets geheel waar, en zelfs dát niet. (Idee 1.
VW 2, p. 311.)
- 418 Ik leg my toe op 't schryven van levend Hollands.
Maar ik heb schoolgegaan. (Idee 41. VW 2, p. 317.)
- 419 Wy nemen 't anderen meer kwalyk dat zy onze fou-
ten kennen, dan onszelf dat wy daaraan mank gaan.
(Idee 816. VW 4, p. 543.)
- 420 Ik wou myself gaarne eens ontmoeten, om te we-
ten hoe ik my beviel. Maar 'k moet goed gehumeurd
wezen dien dag, want ik hou niet van onaangenaam-
heden. (Idee 226. VW 2, p. 435.)
- 421 't Gebeurt zeer dikwyls dat we iets niet zien, omdat
het te groot is. (Idee 411. VW 2, p. 616.)
- 422 Twee linker-handschoenen maken geen paar hand-
schoenen. Twee halve waarheden maken geen waar-
heid. (Idee 2. VW 2, p. 311.)
- 423 De Natuur is *alles*, en: alles is *natuurlyk*. Waar 't ons
gegeven is de volgorde na te gaan van de logica der
feiten, erkennen we dat natuurlyke, die: *noodzake-
lykheid*. Waar die logica ons ontsnapt – omdat we zo
weinig weten – denken we aan een God. (Idee 166. VW 2,
p. 389.)

424 Staatskundige vryheid is 'n goede zaak, maar 't is niet de moeite waard die te geven aan 'n Volk, dat zichzelf aan banden legt waar 't niet nodig is. (Idee 190. VW 2, p. 407.)

425 Wat baat het of de kooi van 't vogeltje wordt opengezet, als 't arme dier dom genoeg is zyn slagpennen uit te trekken? Of als 't ook zonder dat, in vliegen geen lust heeft? (Idee 190. VW 2, pp. 407-408.)

426 Er is slechts één mysterie: het *zyn*. De rest volgt vanzelf uit de *eigenschappen* van het *zyn*. En nog is die mysterie niet zó diep als het tegendeel wezen zoude. Denk eens na over de ongerymdheid van: *niet-zyn*. (Idee 175. VW 2, p. 392.)

427 [...] want goed *zyn* is: *streven* naar 't goede. (Idee 276. VW 2, p. 470.)

428 Het uitroeien van één vooroordeel is meer waard dan 't bedenken van tien nieuwe stelsels. (VW 2, p. 89.)

429 't Is geen gering kwaad de waarheid vervelend te maken. Dit is een myner vele grieven tegen christenen, en tegen de meeste moralisten. (Idee 82. VW 2, p. 327.)

430 Als ik iets geschreven heb en dat nalees, is meestal myn hoofdindruk: over die zaak zou veel te zeggen *wezen*. (Idee 60. VW 2, p. 320.)

431 Er is een zotte begripsverwarring in de mening dat ik 'n vyand van Jezus wezen zou. Van de duizend en één Christendommen, ja! En ik beweer dat Jezus in die vyandschap myn bondgenoot wezen zou. (Idee 266. VW 2, p. 464.)

432 Er is geen individu die niet zou worden gehouden voor misdadig, indien hy zich veroorloofde wat de Staat zich veroorlooft. (Idee 326. VW 2, p. 513.)

433 Het beslissen by meerderheid van stemmen is 't recht van den sterkste, in der minne. Het beduidt: als we vchten, zouden *wy* winnen... laat ons 't vchten overslaan. (Idee 7. VW 2, p. 311.)

- 434 Het uitloven van beloning, het schenken van medailles en dergelyke middelen, hebben altyd nadelig gewerkt. (Idee 646. VW 4, p. 390.)
- 435 Ik ken weinig schryvers op wier geschryf ik zoveel aanmerkingen heb als op 't myne. (Idee 42. VW 2, p. 317.)
- 436 Ik wil zien, en ik zie! Ik wil schryven, en ik schryf! Ik wil omwerpen, wegruimen, opbouwen... ik zál dat alles doen... (Idee 217. VW 2, p. 427.)
- 437 Ik zeg: *waarheid en gezond verstand*, en daar blyf ik by. Voor de Schrift maak ik natuurlyk een uitzondering. (VW 1, p. 15.)
- 438 Moed om zichzelf te beschuldigen van verkeerdheden, by voorkeur in 't algemeen is vry gewoon. Maar zeldzamer is de moed zichzelf te pryzen. (Idee 254. VW 2, p. 461.)
- 439 Neem één raad aan. Deze: dat gy geen raad aanneemt. (Idee 59. VW 2, p. 320.)
- 440 *Vrye Studie is onbelemmerd streven naar waarheid.* (Idee 553. VW 4, p. 318.)
- 441 Waar ge een individu hoort spreken over principes... wees voorzichtig.
Waar ge een staatsman hoort spreken over systemen... wees voorzichtig. Waar ge een godgeleerde hoort spreken over dogmen... wees voorzichtig. (Idee 100. VW 2, p. 331.)
- 442 Waar is bepaald dat uw vrouw niet mag meespreken over de belangen van uw huis, dat toch ook *haar* belangen zyn, en over de belangen van *haar* kinderen? Dat doen de zeden. (Idee 194. VW 2, p. 409.)
- 443 Al het schone dat Jezus gezegd heeft, zou geen half vel druks vullen! (VW 3, p. 334.)

444 Welke wet gebiedt de verwaarlozing van de opvoeding uwer dochters? Welke, dat ge uw vrouwen maakt tot onbezoldigde huishoudsters? Dat doen de zeden.
(Idee 194. VW 2, p. 409.)

445 De hoogste graad van moed is hoogmoed. (Idee 220. VW 2, p. 434.)

446 Er bestaat geen hoogmoed. Er bestaat geen nederigheid. Er bestaat alleen waarheid of onwaarheid.
(Idee 108. VW 2, p. 334.)

447 Er is maar één weg ten hemel: Golgotha. Wie er wil komen langs anderen weg, is 'n infame smokkelaar.
(Idee 57. VW 2, p. 320.)

448 Er is maar één slechtheid, één misdaad, één zonde: *gebrek aan hart*. (VW 3, p. 72.)

449 Geloof en buig u, of verwerp en sta rechtop. (Idee 141. VW 2, p. 377.)

450 Naieve, kinderlyke, soms verheven onwaarheid is nu-en-dan te dulden in *poëzie*. Maar $2 \times 2 = 5$ zal 'n gruwel blyven, zolang 2×2 niet meer en niet minder is dan *vier*. (Idee 141. VW 2, p. 377.)

451 Geloof wat ge wilt, maar handel naar uw geloof. (Idee 185. VW 2, p. 405.)

452 't Is onbillyk van 'n cirkel, den hoek te verwyten dat-i scherp is. (Idee 90. VW 2, p. 329.)

453 Ik paste een hoed, en zei: die maat is goed. Myn kleine jongen had een hoedje nodig, en wou dezelfde maat hebben.
-Papa, je hebt gezegd die maat was goed.
Zo'n kind! (Idee 50. VW 2, p. 319.)

454 Ik weet zeer weinig. En 't smart me zó, dat ik waarlyk geloof aanspraak te hebben op meer. En daarom wou ik zo graag onsterfelyk wezen. (Idee 17. VW 2, p. 314.)

- 455 Men kan evenmin iets goeds voortbrengen door 't volgen van modellen, als zich voeden met de spys die 'n ander gegeten heeft. (Idee 1181. VW 7, p. 255.)
- 456 Men meent dat ik 'opsta tegen *alles*'. Dat is de term. Och, als men wist hoeveel dingen ik voor heilig houd! (Idee 253. VW 2, p. 461.)
- 457 Niemand schat hoog genoeg wat hij zijn kan, niemand laag genoeg wat hij *is*. (VW 24, p. 199.)
- 458 Om invloed te hebben op de wetten, is 't genoeg, minister of lid der Tweede Kamer te wezen. Om iets te veranderen in de *zedes* van een Volk, moet men méér zyn dan dat. (Idee 191. VW 2, p. 408.)
- 459 Spot met zogenaamd 'heilige' zaken, bewyst niets tegen die zaken, maar wekt de tragen op, en geeft den vreesachtigen moed: tot nadenken over de vraag: of die zaken wel heilig zyn? (Idee 395. VW 2, p. 594.)
- 460 Vertrouw nooit iemand die nederig *spreekt*, want hy liegt. (Idee 221. VW 2, p. 435.)
- 461 Waar, eindelyk, is bepaald dat een flauw, lafhartig: '*dat is zo 't gebruik!*' een wettige reden zou wezen ter verschoning voor 't schenden der hoogste, alleen heilige, wetten van het gezond verstand? Dat doen de zeden. (Idee 194. VW 2, p. 409.)
- 462 Waar wordt voorgeschreven dat ge uw dochter ter deure uitzet, als ze u een kind toont, dat de vrucht is van liefde, van verrassing... ja, al ware 't de vrucht van lust en lichtzinnigheid? Dat doen de zeden. (Idee 194. VW 2, p. 409.)
- 463 Wat is, moet wezen. Wat niet is, kán niet bestaan. (Idee 931. VW 6, p. 112.)
- 464 Wy menen die Natuur te moeten tegengaan in haar streven. Wy willen ze dwingen tot stilstand, waar ze beweging eist. Tot alleenzyn, waar ze haakt naar

verbinding. Tot scheiding, waar ze aandringt op vereniging. Wy dringen ons op als plicht, die Natuur te verkrachten.

Deze verkrachting – of de voortdurende vruchteloze poging daartoe – noemen we *deugd*. (Idee 200. VW 2, p. 414.)

232

Multatuli verknijpt

465 Wie aan God gelooft, moet wonderen aannemen, op straffe van inconsequentie. Een God zonder wonderen – d.i. een God die niet mag, kan of wil afwijken van de wetten der Natuur – is 'n overbodig Wezen. (VW 2, p. 681.)

466 Zelden schryf ik wat ik wil, en nooit wat 'n ander wil. (Idee 112. VW 2, p. 335.)

467 Wie niet gelooft dat er wonderen geschied zyn, zó als ze beschreven worden, houdt hen die ze beschreven, voor leugenaars. (Idee 140. VW 2, p. 376.)

468 Ik geef wenken, geen regels. (Idee 46. VW 2, p. 318.)

469 Wat maakt gy van onze dochters, o zeden! Gy dwingt ze tot liegen en huichelen. Ze mogen niet weten wat zy weten, niet voelen wat ze voelen, niet begeren wat zy begeren, niet wezen wat ze zyn. (Idee 195. VW 2, p. 410.)

470 De jeugd moet zich oefenen in 't bepalen. (Idee 10. VW 2, p. 312.)

471 Onjuistheid van uitdrukking baart stryd. Wie dus stryd wil ontgaan, moet zich toeleggen op juistheid? (Idee 14. VW 2, p. 313.)

472 Principes zyn dingen die men gebruikt om iets onaangenaams na te laten. (Idee 303. VW 2, p. 494.)

473 *Genot is deugd*. (VW 2, p. 48.)

474 Publiek, ik veracht u met grote innigheid. (VW 1, p. 507.)

- 475 Er is maar één adel. Eén adel, die harnas behoeft
noch tabberd. Zyn strydperk is het *licht*. Zyn schild is
de *waarheid*. Zyn kamprechter is de *geschiedenis der*
mensheid. En zyn zwaard is het *woord*. (VW 2, p. 263.)
- 476 Nederigheid is 'n lafhartige manier om wat te schy-
nen. (Idee 223. VW 2, p. 435.)
- 477 Gedachten heeft ieder. By weinigen worden ze tot
denkbeelden. Nog minder zyn er, die vorm en kleur
weten weer te geven van die beelden. (Idee 12. VW 2, p. 313.)
- 478 'Gy spreekt veel over uzelf...'
Ik dank u, voor zo ver uw verwyd me een bewys is, dat
ik veel heb omgegaan met myself. (Idee 24. VW 2, p. 315.)
- 479 En by elken oorlog bidden ze aan beide kanten. Hoe
redt God zich uit al die gebeden? (VW 7, p. 88.)
- 480 De muiters van gister zyn dikwyls de helden en mar-
telaren van vandaag. (VW 1, p. 313.)
- 481 Als 'n perzik er naar streeft een aardappel te worden,
is dat streven z'n straf. (VW 11, p. 310.)
- 482 't Is schande voor de mannen, dat de vrouw, *in hun*
eigen schatting, hoger staat, naarmate zy minder met
mannen heeft omgegaan. (Idee 225. VW 2, p. 435.)
- 483 [...] reizigers naar de haven van het ware. (Idee 572.
VW 4, p. 330.)
- 484 Ik bedank er voor, wegwyzers te spelen voor lui die
niet lopen willen. (VW 23, p. 653.)
- 485 Twee knapen vielen in 't water. 'Door Gods goed-
heid' werd één gered.
De andere verdronk...
Door Gods kwaadheid? (Idee 347. VW 2, p. 519.)
- 486 Ik *bewys* niet gaarne. Liever wek ik op tot onderzoek
en nadenken, opdat ieder zelf de bewyzen vinde. (VW 3,
p. 219.)

487 [...] dat ieder onzer aan het roer behoort te staan
van zyn eigen verstand. (Idee 573. VW 4, p. 331.)

488 Er is niets poëtischer dan de waarheid. (Idee 263. VW 2,
p. 464.)

489 Want boven Vaderland staat de *Mensheid*. (VW 5, p. 461.)

490 De roeping van den mens is *mens* te zyn. (Idee 136. VW 2,
p. 363.)

491 *Ik voor my, ik blyf er by dat de ellende des volks moet
worden uitgeroeid.* (VW 11, p. 283.)

492 Wat *niet* kan, is m'n plicht niet! (Idee 1186. VW 7, p. 275.)

493 Ik kan met niemand meegaan. Men had moeten
meegaan met *my*. (VW 23, p. 652.)

Multatuli – Verantwoording

Hoewel ik *Max Havelaar* als jongeling las en het een fascinerend boek vond, beschouw ik me als een laatbloeiër onder de Multatulianen, als ik me al zo mag noemen, hoewel het ook een scheldwoord kan zijn.

Toen ik in 2016 het idee kreeg om *Pax Havelaar*, een ‘vervolg’ op *Max Havelaar* te schrijven, waarin de wordingsgeschiedenis van het jongerenproject HOPE XXL zou worden vastgelegd, ging de wereld van Multatuli pas echt voor me open.

Dik van der Meulen bracht me in contact met Tom Böhm, de vicevoorzitter van het Multatuli Genootschap. Tom werd mijn eerste redacteur en de man met de sleutel die Multatuli voor mij ontsloot. Ik vond de perfecte leraar en hij kreeg een zeer gemotiveerde, hongerige leerling. Hij vertelde wat ik moest lezen.

Ik verslond Dik van der Meulens biografie *Multatuli* twee keer, las de zesenzeventig boekjes die het Multatuli Genootschap tweejaarlijks, vanaf 1978, had uitgebracht. Zij bevatten tal van artikelen *Over Multatuli*. Ik las veel van Philip Vermoortel, mengde me in de discussie of Van Lennep de mecenas voor Dekker was geweest (dat was hij zeker niet!), las de *Multatuli encyclopedie* van K. ter Laan en veel artikelen en boeken van zowel tegenstanders als aanbidders. Volgde de stukken van Marc van Oostendorp op Neerlandistiek.nl (aan te bevelen!). Kocht op internet de destijds peperdure *Volledige Werken* voor dertig euro. Dat is € 1,20 per deel.

Wat een werk is er in het verleden verzet waarvan ik heb kunnen profiteren en dat ik heb kunnen consumeren. Dé samensteller van de *Volledige*

Werken, Garmt Stuiveling, heeft samen met anderen, enorm veel werk verzet. Van Oorschoot durfde het aan om het werk uit te geven.

Niemand verwachtte dat er ooit een goede biografie zou komen, tot Dik van der Meulen in 2002 iedereen verstoeld deed staan, om uit de massa informatie over Eduard Douwes Dekker een congruent en toegankelijk proefschrift te schrijven, dat hem direct de AKO literatuurprijs opleverde. En terecht!

Ik was de gulzige consument. Las wat Tom Böhm me aanraadde en vanaf het begin streekte ik in al die boeken aan wat me opviel, boeide en interessant leek. Pas later bedacht ik dat al die fragmenten een fraaie en bijzondere bloemlezing zouden vormen, als ik er wat lijn in zou aanbrengen. Ze verschijnt dit jaar ter gelegenheid van zijn tweehonderdste geboortedag, maar vooral om hem en waar hij voor stond onder de aandacht te brengen en te houden. Ik hoop dat u hem een beetje hebt leren kennen. Ik hoop nog meer dat de jongere generatie een beetje besmet is geraakt met het Multatulivirus en aan zijn oproep gehoor zal geven. Denk zelf na en tracht goed te doen. Hoe u over hem oordeelt, is aan u, zodat de discussie nooit zal verstommen. Want het was me er een die Dekker, Multatuli, Havelaar.

Garmt Stuiveling krijgt in deze verantwoording het laatste woord:

‘Ik heb altijd het gevoel gehad, en nóg, dat men Multatuli onrecht heeft gedaan, allereerst natuurlijk in Lebak, later ook in Holland; het is voor mij nog altijd zo dat Nederland een onafbetaalde ereschuld jegens hem heeft. En ik voelde me verplicht die te helpen lossen. Het ergerde me dat er zoveel bewijsbare onzin over hem werd gezegd. Ik dacht dat te kunnen corrigeren door een juistere kennis van zijn werk en vooral van zijn brieven. De dingen te laten zien zoals ze wérkelijk geweest zijn, iets anders heb ik eigenlijk nooit gewild.’ (Fragment 494. G. Stuiveling, *Over Multatuli* 3,

DANK

Ik bedank Anja Bannink voor het uittikken van de ongeveer vijftienhonderd aangestreepte fragmenten waarvan er vijfhonderd deze bloemlezing hebben gehaald.

Ik bedank mijn vrouw Marjon voor de eerste check van de hoofdstukken en haar geduld en de ruimte die ze me gaf om in elk verloren uur alle fragmenten te rangschikken en de hoofdstukken in te leiden.

Dank ook aan de intelligente lockdown, die op 15 maart 2020 inging en als bij donderslag mijn agenda grotendeels schoonveegde.

Ik bedank Dik van der Meulen, voor zijn steun, zijn meelesen en advies.

Ik bedank Gijsbert van Es dat ik voor de toespraak tot de hoofden van Lebak zijn hertaling mocht gebruiken. Eep Franken voor zijn reactie op de proefdruk.

Een heel diepe buiging, en chapeau, voor Philip Vermoortel. Zijn adviezen, eerste en laatste redactieronde, stimulerende mails, antwoorden op tal van mijn vragen, commentaren, achtergrondinformatie en humor waren onmisbaar in dit proces.

Ik bedank Uitgeverij Boom, Marc Beerens die direct 'iets' zag in het concept van dit werk en optrad als eerste redacteur, Eva Wijenbergh als de tweede redacteur, Toine Kortooms als externe redacteur. Mijke Wondergem voor de mooie opmaak en Erno Eskens voor het uitgeven.

Verder dank aan de volgende personen, dead or alive, dat ik van hun werk gebruik heb kunnen maken om een beeld te schetsen van Multatuli en zijn werk.

Philip Vermoortel, Hans de Leeuwe, Dik van der Meulen, Edgar Du Perron, Willem Frederik Hermans, Nop Maas, Paul van 't Veer, Peter Bruckner, Eep Francken, Cees Fasseur, Garmt Stuiveling, Gijsbert van Es, Julius Pée, Cyril Offermans, Josine Meyer, Hans Verhage, Tom Böhm, Marcel Janssens,

Piet Spigt, Rudy Kousbroek, Annemarie Kets, Olf Praamstra, Marleen de Vries, Maarten 't Hart, Hans Ree, Willem Elschot, Nina Smeets-Sirakova, Oscar de Wit, Jan Wolkers, Annetta Douwes Dekker-Post van Leggelo, Johannes van Vloten, Karel van het Reve en Jos Paardekooier.

De gebruikte afbeeldingen zijn veelal rechtenvrij. Daar waar we de rechthebbende niet hebben kunnen achterhalen vernemen we dat graag indien daar aanleiding toe is.

Eerste hoofdstuk uit *Max Havelaar* (begin en slot)

Ik ben makelaar in koffie, en woon op de Lauriergracht, No. 37. Het is myn gewoonte niet, romans te schryven of zulke dingen, en het heeft dan ook lang geduurd, voor ik er toe overging een paar riem papier extra te bestellen, en het werk aan te vangen, dat gy, lieve lezer, zo-even in de hand hebt genomen, en dat ge lezen moet als ge makelaar in koffie zyt, of als ge iets anders zyt. Niet alleen dat ik nooit iets schreef wat naar een roman geleek, maar ik houd er zelfs niet van, iets dergelyks te lezen, omdat ik een man van zaken ben. Sedert jaren vraag ik my af waartoe zulke dingen dienen, en ik sta verbaasd over de onbeschaamdheid waarmede een dichter of romanverteller u iets op de mouw durft spelden, dat nooit gebeurd is, en meestal niet gebeuren *kan*. Als ik in *myn* vak – ik ben makelaar in koffie, en woon op de Lauriergracht No. 37 – aan een principaal – een principaal is iemand die koffie verkoopt – een opgave deed, waarin maar een klein gedeelte der onwaarheden voorkwam, die in gedichten en romans de hoofdzaak uitmaken, zou hy terstond Busselinck & Waterman nemen. Dat zyn ook makelaars in koffie, doch hun adres behoeft ge niet te weten. Ik pas er dus wel op, dat ik geen romans schryf, of andere valse opgaven doe.

Ik heb dan ook altyd opgemerkt dat mensen die zich met zoiets inlaten, gewoonlyk slecht weggkomen. Ik ben drie-en-veertig jaren oud, bezoek sedert twin-

tig jaren de beurs, en kan dus voor den dag treden, als men iemand roept die ondervinding heeft. Ik heb al wat huizen zien vallen! En gewoonlyk, wanneer ik de oorzaken naging, kwam het me voor, dat die moesten gezocht worden in de verkeerde richting die aan de meesten gegeven was in hun jeugd.

Ik zeg: *waarheid* en *gezond verstand*, en daar blyf ik by. Voor de Schrift maak ik natuurlyk een uitzondering. [...]

En dat ik toch deugdzaam bén, blykt uit myn liefde tot de waarheid. Deze is, na myn gehechtheid aan het geloof, myn hoofdneiging. En ik wenste dat ge daarvan overtuigd waart, lezer, omdat het de verontschuldiging is voor het schryven van dit boek.

Een tweede neiging, die by my even hoog als waarheidsliefde staat aangeschreven, is de hartstocht voor myn vak. Ik ben namelyk makelaar in koffie, Lauriergracht No. 37. Welnu, lezer, aan myn onkreukbare liefde tot de waarheid, en aan myn yver voor de zaken, hebt gy te danken dat deze bladen geschreven zyn. Ik zal u vertellen hoe dit is toegegaan. Daar ik nu voor het ogenblik afscheid van u neem – ik moet naar de beurs – nodig ik u straks op een tweede hoofdstuk. Tot weerziens dus!

Eilieve, steek het by u... 't is een kleine moeite... het kan te pas komen... ei zie, daar is het: een adreskaartje! Die Co. ben ik sedert de Meyers er uit zyn... de oude Last is myn schoonvader. (Fragment 495. VW 1. pp. 15 en 20.)

LAST & Co.
MAKELAARS IN KOFFIE
Lauriergracht, No. 37.

Slotwoord

240

Multatuli verknijpt

Nu er 495 fragmenten zijn gepasseerd refereer ik aan de eerste zinnen van dit boek, want ik denk dat u met mij concludeert dat die door iedereen, vriend en vijand, onderstreept kunnen worden.

Hij was me er een, die Multatuli of hoe je hem ook noemt, en onder welke naam hij in dit boek voorkwam. Hij was, zoals hij zelf terecht heeft opgemerkt, 'Een vat vol tegenstrydigheids', over wie het laatste woord nooit gezegd zal zijn. Dik van der Meulen geeft het mooi weer:

Maar wás hij wel zo raadselachtig?

Ik betwijfel het. Uiteraard waren Multatuli's wegen soms ondoorgrondelijk en deed hij het zelfgekozen en inmiddels tot cliché vervallen begrip 'een vat vol tegenstrydigheids' alle eer aan: hij was immers, om maar eens iets te noemen, een liberaal die tegen de liberalen was, een anti-socialist met socialistische opvattingen, een 'macho' die aan de basis stond van het Nederlandse feminisme, een atheïst die Jezus als grote voorbeeld had, en bovenal: een rasschrijver die het schrijven als geestelijke prostitutie brandmerkte. (Fragment 496. D. van de Meulen, Over

Multatuli 50, p. 30.)

Voor mij, als ik de balans opmaak, zijn de woorden van Scherius het meest treffend:

...een karakter wel wat excentriek, maar van innerlijke hoge waarde, voor hen die het wel weten te begrijpen.

Maar vaak erger ik me toch ook aan zijn geklaag en denk ik: neem een kantoorbaan, dan heb je een vast inkomen en schrijf je leuk in de avonduren als de kinderen naar bed zijn. Hij zou me de deur hebben gewezen als ik het hem had gezegd. Ik begreep er helemaal natuurlijk niets van. En dat is misschien wel zo! Hoe zijn brein werkte wist Tine: als een vulkaan. Zij gaf hem de ruimte om uit te barsten en vergaf hem alles. Ze aanbad het genie, en ook Multatuli had een hoge dunk van zichzelf:

Van myn onsterfelykheid ben ik zeker. Ik heb te veel gezegd dat tot *zaag* kan omgeknoeid worden, om niet heel stevig in leven te blyven na m'n dood. (Fragment 497.

VW 5, pp. 493-494.)

Een paar maanden voor zijn dood, waarna hij als eerste Nederlander gecremeerd zou worden in het Duitse Gotha, neemt Multatuli afscheid van Vlaamse vrienden die hem in Nieder-Ingelheim bezochten. Bij het afscheid schudt hij hen de hand met de woorden:

En zegt maar aan de vrienden, dat mijn grootste ambitie geweest is, een goed mens te zyn. (Fragment 498.

VW 23, p. 673.)

Een ambitie die we allen zouden moeten delen en die we binnen de Stichting HOPE XXL willen concretiseren. En wilt u weten wat dat is? Lees dan *Pax Havelaar*.

Chris van de Ven

Er kan maar een fragment gekozen worden om dit werk mee af te sluiten. Het opruiende slot op de laatste pagina van *Max Havelaar* dat Van Lennep ook had willen schrappen. Dekker reageerde hevig teleurgesteld toen dat werd voorgesteld: 'Moet Max H. zijn staart missen? 't Is er meê als de paradijsvogel. Het heele dier is om dien staart geschapen.' (Fragment 499.

VW 10, p. 187.)

Het slot bleef erin!

En... wat kon hij toch prachtig schrijven!

Max Havelaar is radeloos. Voelt zich door Jan en alleman in de kou gezet terwijl hij het goede voorstond. Hij was tegen onrecht en kwam op voor de Javaan. De laatste strohalm is de koning, die hij op de laatste pagina van *Max Havelaar* in wanhoop toeschreeuwt:

Dit boek is een inleiding...

Ik zal toenemen in kracht en scherpte van wapenen, naarmate het zal nodig wezen...

God geve dat het niet nodig zy!

Neen, het *zal* niet nodig zyn! Want aan U draag ik myn boek op, Willem den Derde, Koning, Groot-hertog, Prins... meer dan Prins, Groothertog en Koning... KEIZER van het prachtig ryk van INSULIN-DE dat zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd...

Aan U durf ik met vertrouwen vragen of het uw Keizerlyke wil is:

Dat de Havelaars worden bespat door den modder van Slymeringen en Droogstoppels?

en dat daar-ginds Uw meer dan *dertig millioenen* onderdanen worden MISHANDELD EN UITGEZOGEN IN UWEN NAAM? (Fragment 500. VW 1, p. 294.)

Literatuur

1. *Volledige Werken*. Deel 1-xxv. Amsterdam 1950-1995.
2. Van der Meulen, D. *Multatuli, Leven en werk van Eduard Douwes Dekker*. Amsterdam 2002.
3. *Over Multatuli*. Deel 1-71. Amsterdam 1978-2013.
4. *Multatuli Jaarboek*. Deel 1-6. Hilversum 2014-2019.
5. Ter Laan, K. *Multatuli encyclopedie*. Amsterdam 1995.
6. Vermoortel, P. *De schrijver Multatuli*. Den Haag 1995.
7. Vermoortel, P. *Multatuli – Actueel nr. 20*. Brussel 1987.
8. Pée, J. *Multatuli en de zijnen*. Amsterdam 1937.
9. Hermans, W.F. *De raadselachtige Multatuli*. Amsterdam 2017.
10. Du Perron, E. *De man van Lebak*. Amsterdam 1937.
11. Du Perron, E. *Multatuli en de luizen*. Amsterdam 1940.
12. Du Perron, E. *De bewijzen uit het pak van Sjaalman*. Rijswijk 1940.
13. Van 't Veer, P. *Het leven van Multatuli*. Amsterdam 1979.
14. Gasenbeek, B. (redactie). *Denkers zonder dogma's*. Utrecht 2007.
15. Douwes Dekker-Post van Leggelo, A. *De waarheid over Multatuli en zijn gezin*. Den Haag 1939.
16. *Schrijvers over Multatuli*. Amsterdam 1986.
17. Paardekooper, J. *Memoreeks-Multatuli, Max Havelaar*. Apeldoorn 1987.
18. Horsman, A. *Anekdoten over Multatuli*. Amsterdam 1960.
19. Spigt, P. *Keurig in de kontramine*. Amsterdam 1975.
20. Spigt, P. *De ballingschap van Multatuli*. Laren 1944.
21. Gasenbeek, B. (redactie). *'Misschien is niets geheel waar... en zelfs dát niet.'* Breda 2010.
22. De Gruyter, J. *Het leven en de werken van Eduard Douwes Dekker*. Amsterdam 1920.
23. Van Vloten, J. *Onkruid onder de tarwe*. Haarlem 1875.
24. Vosmaer, C. *Een zaaier*. Amsterdam 1874.

25. Van Elk, L. *Multatuli's "Gebed van den ontwetende"*. Kampen 1920.
26. *Essays over Multatuli*. Amsterdam 1950.
27. Sorgdrager, I. & Van der Meulen, D. (redactie). *'Ik heb u den Havelaar niet verkocht' – Multatuli contra Van Lennep*. Amsterdam 2010.
28. Phijffer, T. *Het gelijk van Multatuli*. Amsterdam 2000.
29. Everard, M & Jansz, U. (redactie). *De minotaurus onzer zeden*. Amsterdam 2010.
30. Ter Braak, M. *Douwes Dekker en Multatuli*. Den Haag 1937
31. Van Hove, J. *Multatuli, de Mensch, de Denker, de Schrijver*. Antwerpen 1909.

P.S.: Voor eenieder die een fragment zou willen toevoegen, het verzoek dit te melden via www.multaboni.nl.

‘De hoogste graad van moed is hoogmoed.’ Multatuli, auteur van de *Max Havelaar*, was een bijzonder karakter. ‘Een vat vol tegenstrydigheids’ noemde hij zichzelf. Voor zijn vele adepten was hij speciaal, geniaal, een fantastisch schrijver, groots denker, voorloper, held, edelmoedig, vastberaden, wereldburger, goudeerlijk, onwrikbaar op zoek naar het goede, hulpvaardig, groot spreker, charismatisch.

Zijn evenzovele opponenten noemden hem een afbreker, ijdelruit, slechte vader, slechte echtgenoot, bederver van de jeugd, oplichter, gokker, vrouwenverslinder, mooiprater, dwingeland, licht ontvlambaar, onfatsoenlijk, groot egoïst, larmoyant klager, schuldenmaker.

Ten koste van alles wat hij bezat kwam Multatuli op voor de Javaan, de arbeider, vrouwen, kinderen en zichzelf. Hij keerde zich tegen de leugens van kerkelijke, politieke en andere machthebbers. Hij was ijdel en edel, maar wilde vooral ridderlijk goed doen. Hij gaf wenken, geen regels. Zelf nadenken was zijn kernboodschap.

Dit alles zette Multatuli – daar was iedereen het over eens – in briljante bewoordingen op papier. In *Multatuli verknipt* heeft Chris van de Ven de schaar gezet in zijn werk, zodat een groot publiek kennis kan nemen van wie Multatuli was en waar hij voor stond.

***Multatuli verknipt* is alles ineen: bloemlezing, biografie en analyse. Completer kun je Nederlands grootste schrijver niet hebben. – Dik van der Meulen, biograaf van Multatuli**

www.boomgeschiedenis.nl
www.bua.nl

